Orpheus Noster

Learned Journal of Károli Gáspár University of The Reformed Church in Hungary, Faculty of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-, kultúr- és vallástörténeti folyóirata

20. SZÁZADI TÖRTÉNELEM ÉS IRODALOM – HISTORY AND LITERATURE IN THE 20TH CENTURY

IX. évfolyam (2017), 1. szám

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem

Felelős kiadó: Sepsi Enikő, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: Frazer-Imregh Monika

Szerkesztők: Fülöp József
Nagy Andrea
Péti Miklós

Szerkesztőbizottság: Hegyi Dolores
Tüskés Anna
Fabiny Tibor
Fehér Bence
Kurucz György
Vassányi Miklós

Német anyanyelvű lektor: Szatmári Petra
Angol anyanyelvű lektor: Jack Clift (University of Oxford)
Francia lektor: Tüskés Anna

A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni: orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>

ISSN 2061-456X

Az első borítón:
Csoóri Sándor költő, esszéíró. Fotó: Mohai Balázs, 2013.

A hátsó borítón:
A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13: „Menjetek be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu, és széles az az út, amely a veszedelemre visz…” Kálvin *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján. Kiadó: Antonius Rebulius, Genf 1561.

© Basil Bunting, Complete Poems, ed. Richard Caddel (Bloodaxe Books, 2000)

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.
A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: www.kre.hu/portal/index.php/orpheus-noster.html

TARTALOM

Balaton Petra
A háziipar „felfedezése" és jelentősége Székelyföldön a 19–20. század fordulóján 7

Varga Lujza
Magyar csatlakozás a Nemzetek Szövetségéhez és a genfi magyar népszövetségi képviselet ebben vállalt szerepe 20

Kovács Dávid
Jászi Oszkár és a „hazafiság újrakeresztelése" 28

Beretzky Ágnes
Nemzet, nemzeti kisebbség és állam viszonya Csoóri Sándor írásaiban 41

Kosztrabszky Réka
„Szép asszonyban a kétszáz éves ritkaság…" – Kolozsvári Papp László Vénasszony-történetei 56

Orsolya Horváth
Fiktion und Wirklichkeit in Thomas Bernhards Der Untergeher *(Teil 2)* 67

MŰHELY

Fülöp József (Ford.)
Basil Bunting: Csómei Tojamában 77

RECENZIÓK

Vasas Ilona
Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*. Budapest, KRE–L'Harmattan, 2015 87

MÁTHÉ TEKLA NOÉMI
Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán,* ford.: Kovács Veronika. Budapest, KRE–L'Harmattan, 2014 96

PÉTERFI BERNADETT ZSUZSANNA
Makkai Béla: *Idegenben: tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2014 99

TÓTH DOMINIK
Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2014 102

GYÖRGY IMRE
Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nemzet – sors – identitás.* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2015 104

OLEXA GERGELY
Nádor Orsolya – Spannraft Marcellina (szerk.): *Nyelv – Társadalom – Kultúra* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2012 106

SEBESTYÉN ESZTER
Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2013 108

FENYVESI FRUZSINA BIANKA
Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatás-informatikai kompetencia a tanárképzésben.* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2013 . . 111

SIMON SÁRA
Lovász Irén: *Szakrális kommunikáció.* Budapest, KRE–L'Harmattan, 2011 114

CONTENT

Petra Balaton
The "Discovery" and the Importance of Home Industry in Szeklerland at the Turn of the 20th Century 7

Lujza Varga
Hungary's Admission to the League of Nations and the Hungarian Representation to Geneva 20

Dávid Kovács
Internationalism and Nationalism in Oszkár Jászi's Political Ideology 28

Ágnes Beretzky
The Role of Nation, State, and Hungarians as Minorities in Sándor Csoóri's Essays 41

Réka Kosztrabszky
László Papp Kolozsvári's The Crone's Stories 56

SZÁMUNK SZERZŐI

Balaton Petra PhD (1974), történész, KRE BTK Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, balaton.petra@mail.datanet.hu

Beretzky Ágnes PhD (1974), eszmetörténész, a magyar–angolszász-kapcsolatok kutatója, KRE BTK Anglisztika Intézet, Angol Nyelvű Irodalamak és Kultúrák Tanszék, beretzky.agnes@gmail.com

Fenyvesi Fruzsina Bianka MA (1989), magyar–történelem szakos tanári MA-hallgató, KRE BTK, fenyvesifruzsina@gmail.com

Fülöp József PhD (1979), germanista, esztéta, KRE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Szabadbölcsészet Tanszék, LFZE Egyházzene Tanszék, fujozsef@gmail.com

Horváth Orsolya Phd (1976), filozófus, teológus, KRE BTK, Szabadbölcsészet Tanszék, horvathorsolya01@gmail.com

Kosztrabszky Réka ma (1987), PhD-hallgató, irodalomtörténész, PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, kosztrabszky.reka@gmail.com

Kovács Dávid Phd (1976), történész, KRE BTK Történeti Intézet, emese.palvolgyi@gmail.com

Varga Lujza Ma (1987), PhD-hallgató, történész, PPKE BTK, varga.ljz@gmail.com

Vasas Ilona (1954), PhD-hallgató, KRE Történelemtudományi Doktori Iskola, vasasilona@t-online.hu

Balaton Petra

A háziipar „felfedezése" és jelentősége Székelyföldön a 19–20. század fordulóján

A háziipar, a népművészet felfedezése a 19. század közepén megkezdődött – időpontjaként az 1867. évi párizsi világkiállítást szokás említeni, az 1873. évi bécsi világkiállításon pedig a magyar háziipar is bemutatkozott –, igazán azonban a millennium után, a századforduló közgondolkodásában érvényesült. A nemzetállami retorika a kapitalizmus és a modernizáció korában középpontba helyezte a nemzeti értékeket és azok átörökítését, és felismerte a gazdasági és társadalmi folyamatok, többek között az iparosodás hagyományos közösségekre gyakorolt hatásait. A 20. század elejére a politikusok és a művészek hangsúlyozták a falvak értékmegőrző szerepét, a hagyományőrzés jelentőségét. Magyarországon – mint Európa többi agrárországában – a háziipar állandó keresetforrássá fejlesztése kínálkozott egyik lehetőségnek az agrártársadalom kivándorlásának csökkentésére.[1] A hagyományos gazdálkodást folytató, leszakadó régiókban, így Székelyföldön a háziipar különösen alkalmas volt a napszámos réteg megélhetésének javítására, főként a tél folyamán beálló nagyobb munka- és keresethiány enyhítésére.

A székely régió négy abszolút magyar többségű vármegyéje (Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék) hagyományos gazdasági rendszerének szociális válsága az 1890-es évekre szembetűnő lett. A helyi tőke hiánya, a gyáripar fejletlensége, a közlekedési viszonyok elmaradottsága mellett a természeti-földrajzi adottságokból, valamint az eltérő történeti fejlődéséből következett a hagyományos agrárrendszer.[2] Az öneltartó családi gazdálkodás egyesítette a földművelést, az állattenyésztést és számos mellékfoglalkozást. A háziipar meghatározó szerepet töltött be; az ún. „ezermester székely" típusa valóság volt, aki a kis családi gazdálkodásban minden szükséges kelléket elő tudott állítani. A háziipar egyes településeken, vidékeken túlnőtt az önellátás keretein és eladásra is termelt. Így, ahol adottak voltak a bőséges nyersanyag és az értékesítési lehetőségek, termelő népiparrá (falusi vagy parasztipar) fejlődött.[3] Egyes speciális árucikkek népművészeti értékük miatt bekerültek a nagy-

[1] Gelléri Mór: *Ipartörténeti vázlatok,* Budapest, Singer és Wolfner, 1906, 99–115.

[2] Székelyföld gazdasági hanyatlásáról és a társadalmi-kormányzati törekvésekről korábbi cikkeimben foglalkoztam. Vö.: Balaton Petra: „A székely akció előzménye és története". *Székelyföld,* VI, 2002, 62–93; Uő.: „A székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről". *Magyar Kisebbség*, Új sorozat, VIII, 2003/2–3. (28–29.) 82–90; Uő.: *A székely akció története. I/1. Munkaterv és kirendeltségi jelentések,* Budapest, Cartofil, 2004; Uő.: Gazdaság és társadalom. In Bárdi Nándor és Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története,* III. kötet, Székelyudvarhely, MTA BTK–EME–HRM, 2016. 137–241.

[3] Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón,* Bukarest, Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, 1975, 125–131.

1. kép. Székelyföld térképe. Forrás: GFDL

2. kép. Keöpeczi Sebestyén József: A Nemes Székely Nemzet ősi címere (1943) a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében (ma Bartók-terem)

kereskedelmi forgalomba és versenyképessé váltak, így például a parajdi és bágyi cserge, az udvarhelyi, a magyarói, a disznajói, az árapataki és a holtmarosi varrottasok vagy Maros-Torda vármegye Mezőséggel határos településeinek (Mezőfele, Mezőcsávás, Mezőbánd, Mezőköl-pény) nádfonatú termékei.[4]

A 19. század középső harmadától Székelyföldön visszaszorult a háziipari termékek felvevőpiaca a megváltozott életviszonyok, a fokozódó igények, majd a román vámháború (1885–1891)[5]

4 Sz. Szakáts Péter: „A Székelyföld ipara. Története, eseményei." In Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára,* Kolozsvár, Minerva, 1929, 669–681.

5 A román fejedelemségek az erdélyi ipar kedvező értékesítési területeinek számítottak. A modern román állam kiépülésével azonban a beviteli vámok folyamatosan növekedtek, emellett az 1870-es évektől a hagyományos székely kézműiparnak szembe kellett néznie az osztrák–cseh ipar termékeivel és a Kárpátokon túl a vízi szállítás révén megjelenő angol és francia áruk konkurenciájával.

és az olcsó gyáripari termékek megjelenése következtében, és egyre inkább a házi szükséglet kielégítésére szorítkozott. A területi szétszórtságból és az infrastruktúra fejletlenségéből adódó nehézségek mellett nagy problémát jelentett az áruk kezdetlegessége, a megfelelő munkaeszközök hiánya, az értékesítés szervezetlensége és a nyersanyaghiány (a sás drágasága, fa, kender, gyapjú hiánya).[6] A háziipari cikkek nagy részét maguk a háziiparosok vásározva vagy házalva adták el, bár a szekérbér drágább volt Parajd és Marosvásárhely között, mint a vasúti szállítás Németország és Marosvásárhely között. Nagy gondot okozott a termékek hamisítása, ugyanis élelmes házaló cigányok országszerte évente százezres nagyságrendben árultak silány osztrák gyáripari árukat, mint „eredeti igaz székely portékákat".[7]

A korabeli gazdasági szakírók a székely nép gazdasági helyzetének rosszabbodását szoros összefüggésbe hozták a háziipar hanyatlásával; annak fejlesztését az állam, az illetékes szaktestületek és hatóságok (Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, iparfejlesztő bizottságok, ipari szakiskolák és megyei gazdasági egyesületek) feladatának tartották.[8]

Az 1880-as években Székelyföldön kibontakozó állami ipartámogatás a háziipar felkarolására helyezte a hangsúlyt az iparfejlesztési politikát meghatározó Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), illetve Szterényi József erdélyi iparfelügyelő (1890), a háziipari szakosztály igazgatója (1893), később államtitkár (1906–1910) koncepciója alapján. Így például a Kereskedelmi Minisztérium a székely állami ipartámogatás hitelkeretének felét, mintegy félmillió koronát fordított a háziipar megszervezésére és támogatására 1899–1904 között.[9] Ahogy országszerte, Székelyföldön is államsegéllyel támogatták a vállalati alapon működő, tömegtermelő háziipari vállalatok megszervezését 1890-től, ahol a tőkeerős, értékesítésről is gondoskodó vállalkozó feladata volt a nyersanyagok biztosítása, a munkavezetés, a készítmények átvétele, majd értékesítése.[10] Baross Gábor (közmunka- és

A kisipar krízisét enyhítette az erdélyi iparos és kereskedő körök nyomására 1875-ben 10 évre kötött szabadkereskedelmi egyezmény Romániával. A „brassói" néven emlegetett székelyföldi áruk között elsősorban a ruházati és háztartási cikkeknek, a szíjgyártó és faipari készítményeknek volt nagy keletje, Romániából pedig főként élőállatok érkeztek Erdélybe. 1885-ben Németország a keleti marhavész behurcolása elől elzárta határait a magyar marha előtt, amire Magyarország a román határ lezárásával reagált. Románia retorzióval élve nem hosszabbította meg a kereskedelmi szerződést, és a vámszerződés megkötése iránti tárgyalások is meghiúsultak, így 1886. június 1-jével szerződés nélküli állapot lépett életbe. A két ország közötti kereskedelmi és vámszerződés 1893. december 21-én rendeződött.

6 Balaton (2004): 215–220.

7 *Alispáni jelentés Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról az 1906. évben,* Székelyudvarhely, K. n., 1907, 63.

8 Albert Csilla – Simon Orsolya (szerk.): *A székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai,* Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal, 2001, 146.

9 *Ipari akczió a Székelyföldön. Javaslatok az iparnak a Székelyföldön való fejlesztéséhez,* Budapest, Atheneum, 1905, 123–124; Balaton Petra–Reisz T. Csaba: „A székelyföldi ipari akció". *Levéltári Közlemények,* LXXVII, 2006/2. 55–122.

10 Balaton Petra: „Szterényi József erdélyi pályafutása". *Levéltári Közlemények,* LXXXII, 2011/2. 146–170.

közlekedésügyi 1886–1889, kereskedelemügyi 1889–1892) minisztersége idején két vállalkozó szerződés alapján – elszámolás kötelezettsége mellett – 8000–8000 korona forgótőkével megkezdte a fontosabb székelyföldi háziipari (faipari, valamint szőnyegszövés-, gyékény- és fűzfonás-) készítmények megvásárlását és közvetítését.

A legnagyobb bedolgozói rendszeren alapuló háziipari vállalat az Első Székely Szövőgyár lett. Elődjének a Pótsa József főispán alapította Háromszéki Háziipari Egyesületet és annak szövő tanműhelyét tartják (1873). Kezdetben főleg háziipari bedolgozókkal végeztették a munkát, majd a Kereskedelmi Minisztérium a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bank hathatós támogatásával 80 000 forint alaptőkével feltőkésítette a vállalatot (1891). A termékeket elsősorban Erdélyben és Romániában értékesítették. A gyárat 1900-ban haszonbérbe vette, 1904-ben megvásárolta Klinger Henrik cége, aki az ún. szövőtelepek szervezésével az egész megyére kiterjedő hálószerű háziipari bedolgozói rendszert épített ki. A vezető szerepet a felsőcsernátoni telep egyesített községei (Alsócsernáton, Kézdimárkosfalva, Hatolyka, Szörcse, Dálnok) vállalták. A varró háziipar keretében elkészült szöveteket a gyártelepen dolgozók szabták ki és varrták meg a durva csomagolóvászontól a finom lendamaszt terítőig. A gyár 1903-ban 38 településen 741 főt foglalkoztatott, 1909-ben a gyári és a háziiparosok száma elérte a 800 főt, ekkorra a helyiek is kezdtek hozzászokni a gyári munkamorálhoz. A munkáshiány miatt azonban még Bácskából és Felső-Magyarországról is kellett munkásokat telepíteni Székelyföldre. Az első világháború kitörésekor a gyár – a 431 rendes alkalmazott mellett – kb. 500 bedolgozónak adott munkát. A bedolgozási rendszer 1916-ban szűnt meg, az idejét múlt szövőszékek a bedolgozók tulajdonában maradtak, akik még jó ideig szőttek helyi megrendelésre vagy a kézdivásárhelyi vásárokra.[11]

Számos állami intézmény szolgálta Székelyföldön a háziipar fejlődését. Így a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, más néven az ún. Székely Kamara (1890), amely a székelyföldi gazdasági viszonyok tanulmányozása mellett számtalan javaslatot fogalmazott meg a háziipar fejlesztése terén, statisztikai adatgyűjtései páratlan forrásértékűek. Székelyföld első ipari intézménye, a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum (1886) úgyszintén a (fém-, agyag-, fa-, bőr-, szövő-, fonó-, ruházati) kézmű- és háziipar fejlesztését szolgálta, külön háziipari osztálya is alakult (1892). A székely iparfejlesztés központjának kijelölt intézmény 1905-től vállalta a háziipari ágazatok felkutatását, a korszerű háziipari gyűjtemény létrehozását, a háziiparosok nyilvántartását, háziipari tanfolyamok rendezését, valamint a cikkek értékesítésének a megszervezését. Az intézmény minta- és gyűjteménytárának korszerűsítése visszatérő és költséges feladat volt.[12]

A kamara területén az ipari szakiskolák és a tanműhelyek széles hálózata szintén a háziipar fejlődését szolgálta. A székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskola (1893) kisugárzó hatása a környékre vitathatatlan. De számos társadalmi és állami kezdeményezésre magalakuló tanműhely végezte a fafaragás (nyárádszeredai mű-

[11] *Ipari akció,* 98–103.

[12] Uo., 108–110., 138–141.

faragó iskola),[13] a varrás és kötés (Gyergyóditró), a szövés (csíkszeredai,[14] székelykeresztúri szövőipari tanműhely[15]), a kosár- és szalmafonás (Gyergyóalfalu), a gyermekjáték-készítés (Gyergyószentmiklós) fejlesztését. A háziipari termékek piaci értékesítését a Magyar Kereskedelmi Társaság háziipari üzletága végezte; a fonó, szövő- illetve varrottas háziipari termékekét pedig az Országos Háziipari Szövetség és az EMKE segítette.

A földművelésügyi tárca 1899-től indított akciót a gazdasági háziipar fejlesztésére. Az agrártárca székely kormánybiztossága (később miniszteri kirendeltsége) 1902-től külön hitelkeretben támogatta a székely háziipart. 1905 tavaszától Hadas Sándor személyében Marosvásárhelyen háziipari szaktanító végezte az oktatással és tanácsadással, a háziipar tervszerű fejlesztésével és a piacképes cikkek értékesítésével járó feladatokat.[16] A tárca rendszeresen rendezett háziipari tanfolyamokat kisebb községekben, gondoskodott a szakértő háziipari tanítók kihelyezéséről, a piacképes formák és díszítések oktatásáról. A kéthetestől az 5 hónapon át tartó tanfolyamokat télen és tavasszal (november és április között) szervezték, amikor nem volt mezőgazdasági munka. A tanítási idő minden esetben délelőtt 8–12 és délután 14–18 óra között volt, a hallgatók száma 12–24 fő között változott. A legtöbb tanfolyamot a kosárfonás, a nádfeldolgozás, a gyékényszövés és a faeszköz készítés terén szervezték meg 1903–1912 között.[17]

Az agrártárca a piacképes háziipari cikkeket a bemutatás és értékesítés céljából szervezett karácsonyi alkalmi vásárok és kiállítások tapasztalatai alapján állapította meg a társadalmi közegek bevonásával 1902–1905 között.[18] Elsősorban az alföldi (debreceni, aradi, szegedi, hódmezővásárhelyi, karcagi) és a fővárosi közönség körében népszerűsítették a székely termékeket.[19] A tárgyak összegyűjtését és a rendezvényekkel kapcsolatos székelyföldi szervezést a kamara végezte, a magyarországi munkákat a városokban működő, a székelység ügyét támogató egyesületek, az ún. székely társaságok vállalták. A székely háziipari karácsonyi bazárok alkalmával kiderült, hogy könnyen és elég jó áron értékesíthetőek a gyermekjátékok és az olcsó használati tárgyak (kosáráruk, sáskészítmények, vesszőből fonott áruk, gazdasági

13 *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1903-ik évi közgazdasági viszonyairól,* Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1904, 56.

14 *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1891-ik évi közgazdasági viszonyairól,* Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1892, 113–114.

15 *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1892-ik évi közgazdasági viszonyairól,* Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1893, 124.

16 *Székely Újság,* 2, 5, 1906, február, 1.7.

17 Balaton (2004): 340–343., 409., 430–431., 479; *Az 1908/1909. évi gazdasági téli népies előadások és gazdasági háziipari tanfolyamok jegyzéke,* Budapest, A m. kir. földmívelésügyi miniszter kiadványai, 1908/22.

18 Román Nemzeti Levéltár, Maros Megyei Levéltár, Prefectura Jud. Mureş, Comisia de Dezvoltaré 1906. Nr. 27; 1903. Nr. 19. A székely ipar ügyében.

19 *Székelyföld,* 22, 12, 1903, február. 8. 2; *Maros-Torda,* 4, 39, 1903, október. 15. *Maros-Torda,* 4, 43, 1903, november. 12. 4; *Maros-Torda,* 4, 48, 1903, december. 17. 4; *Székely Világ*, 1, 40, 1905, november. 26. 511.

faeszközök és edények, cserépedények, pokrócok), a finomabb termékek (varrottasok, taplóból, szalmából és egyéb anyagból készült dísztárgyak) ellenben csak kisebb mennyiségben, az előállításukra fordított munkához mérten sokkal rosszabb áron eladhatóak.

A székelyföldi háziipar népszerűsítésére jó hatással volt az 1905–6. évi belpolitikai válság nyomán megindult, nemesi és polgári származású hölgyek kezdeményezte tulipán-mozgalom is. A magyar népművészet és ipar pártolását célzó Tulipánkert Szövetség, illetve annak fiókhálózata 1906–1908 között vásárok, estélyek rendezésével, a tulipán-jelvények ötletes terjesztésével új iparágak meghonosítására törekedett.[20]

A kereskedelmi és agrártárca közötti szoros együttműködés, ahogy országosan, úgy Székelyföldön is hiányzott, így a fejlesztés párhuzamosan két síkon zajlott. Erről tanúskodik a sok államilag támogatott háziipari tanfolyam, amelyek megtartásához a szükséges anyagi és szakmai hátteret az adott tárca biztosította (nyersanyag, munkagépek), a tanfolyam befejeztével vásárral egybekötött kiállítást szerveztek; a kiállítók munkagép- vagy nyersanyagadományban részesültek. Egyes esetekben azonban sikerült a támogatásokat összehangolni, így például Parajdon és vidékén egy csergepokróc háziipari vállalat alakult 1900-ban.[21] A három vállalkozó román asszony pokrócok készítését tanította két hónapos tanfolyam keretében 36 parajdi asszonynak. A nyersanyagbeszerzésről a földművelésügyi tárca gondoskodott, ványolóval a kereskedelmi tárca látta el az egyik helyi szövőt, aki mérsékelt díj ellenében végezte aztán a ványolást. A céget 1907-ben már kis tőkeerővel rendelkező vállalatként tartották számon.

Jelentősebb háziipari tevékenységek

Székelyföldön a házi- és népiparral foglalkozó családok számát pontosan nem tudjuk meghatározni, tájékoztatást a 19. század utolsó évtizedében készült háziipari törzskönyv, valamint a marosvásárhelyi iparkamara jelentéseinek statisztikai adatai szolgálnak. A kamara adatgyűjtése során több ízben (1894, 1904, 1906) megyénként és községenként összeírta a háziiparosokat, néhol az előállított mennyiséget is sikerült megtudnia, de a kereseti viszonyokat illetően nem kapott megbízható eredményt. 1906 elejére elkészült a székely háziipar törzskönyve, ebben – a nyomtatott űrlapok segítségével – rögzítették a háziiparral (agyag-, faipar, gyékényfonás, hímzés és varrottaskészítés, kosárfonás, kőfaragás, mészégetés, ruházati ipar, seprűkötés, szalma- és hársfonás, szitaszövés, szövőipar, taplómunka) foglalkozó köz-

[20] Sándor József: *Az EMKE,* Kolozsvár, EMKE, 1907, 46–47.

[21] *Alispáni jelentés Udvarhely vármegye közigazgatási állapotáról az 1904. évben,* Székelyudvarhely, K. n., 1905, 64.

ségek listáját, a munkások és családtagok számát, az előállított cikkek minőségét, mennyiségét és értékesítési lehetőségeit.[22]

Az adatok alapján a 19. század végén az őstermelő önálló keresők és segítő családtagok valamivel több mint 10%-a foglalkozott népiparral Csík vármegyében, máshol arányuk kevesebb lehetett.[23] 1896-ban például csak a fa- és vesszőfonó háziiparral a négy székely vármegyében 788 családfő foglalkozott.[24] 1900-ban a kereső ipari népesség 9,15%-a foglalkozott háziiparral. A Székely Kamara 1911-ben 30.000 családra becsülte az eladásra is termelő iparos családok számát. Az elterjedtebb és fejlődőképes háziipari ágazatok az agyag-, kő-, kádáripar, a gazdasági és háztartási cikkek készítése, a pokróc-, szőnyeg-, posztó-, vászon- és asztalneműszövés, a varrottas készítés, a kosár-, sás- és szalmafonás voltak.

A háromszékiek a székelyek között elsőként hagyták el hagyományos öltözéküket az 1880-as évektől, a széles tömegek azonban megmaradtak a hagyományosnak számító falusi népviseletnél, abban csak a színes fonal egy részét váltotta fel a hetvenes években a külföldi áru, később jutott szerephez a nagyipari szövet. A gyári termékek iránti szerény kereslet a házi szövőszékek tömeges továbbélését biztosította.[25] Legtöbben Udvarhely vármegyében (például Székelykeresztúr, Lövéte, Küsmöd, Siklód, Hodgya, Alsósófalva, Felsősófalva) foglalkoztak szövő és fonó háziiparral.

A Brassó melletti Hétfalu, elsősorban Pürkerec csángó lakossága a posztószövés területén tűnt ki. Maros-Torda vármegyében (Makfalva, Sóvárad, Alsó- és Felsőrépa) a posztót és a pokrócot eladásra szőtték, Csík vármegyében Csíkpálfalván a szőnyegszövést, Gyergyóban és Gyimesekben, illetve Csíkszentdomokoson a gyapjúposztó- és pokrócszövést űzték. Háromszék vármegye fejlett gyapjúiparára (Kovászna, Bereck, Illyefalva) alapozott a sepsiszentgyörgyi szövőgyár is a kezdeti időszakban.

A fa- és erdőmunka minden ága virágzott a hegyvidéki községekben. A szekér- és kerékgyártás az egész Székelyföldön, a fenyőfakádárság Haraly, Papolc, Ozsdola, Gelence, Bereck településeken volt jelentős a vámháború előtt. A faedényeket Csík és Udvarhely vármegyékben (Malomfalva, Szentlélek, Firtosváralja, Magyarhermány, Sófalva), esztergályozott faedényeket piaci eladásra Szovátán és Sóváradon (Maros-Torda vármegye) készítettek. A faipar minden ágát művelték Sóvidéken és Erdővidéken. A zsindelygyártás Udvarhely és Csík (Kászon) vármegyékben, a szitakáva-, az abroncskéreggyártás Háromszék (Haraly, Hilib, Papolc, Körös), Csík és Udvarhely (Székelykeresztúr) vármegyékben volt jelentős. A szitakéreg-készítéssel és kereskedelemmel Zágon emelkedett ki. Népi ácsközpontok voltak Gyergyóban Remete, Hargitában Zetelaka, ahol a Németországban és Hol-

[22] A listát részletesen lásd: *Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1906. évi közgazdasági viszonyairól,* Marosvásárhely, A Kereskedelmi és Iparkamara, 1907, 70–75.

[23] Egyed: i. m., 128.

[24] Az 1896. évi háziipari törzskönyv adataira: Kovács Gyula: „A magyar háziipar törzskönyve". In Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye,* Budapest, k. n., 1898, 326–348.

[25] Gazda Klára: *A székely népviselet,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998, 190.

landiában is keresett legjobb kézi hasítású gerendát csinálták. A deszkametszés az oláhfalviak főipara volt.

A román vámháborúig a szekér- és kerékgyártás az egész Székelyföldön virágzott, különösen a háromszéki háziiparosok termékeit szállították ezrével Romániába. A szekérkerék faragása Kibéd sajátossága volt, de 1904-ben csak 10 család foglakozott ezzel és árulta az országos vásárokon. A bükkövezetben számos község háziipari bútorkészítésre (ácsolt láda, szuszék) szakosodott (Siklód, Parajd, Oroszhegy). A szabályozott erdőgazdálkodás (1879) és a román vámintézkedések az 1880-as évekre megnehezítették a nyersanyag beszerzését. A századfordulóra az erdőarányosítás és erdőeladások következtében csökkenést mutatott a faipari cikkek előállítása, különösen a faragással előállított munkáké.

A mészégetés mint természetkiélő erdei népipar a 19. század elején 36 település, így például Homoródalmás, Homoródkarácsonyfalva, Vargyas, Csíkszentdomokos és Pürkerec lakói számára jelentett megélhetési forrást Székelyföldön. Ezek a települések az önellátó és az árutermelő stratégiák kiegészítő alkalmazásával teremtették meg életfeltételeiket. A mészégető családokban a férfitagok fő tevékenysége a rendkívül nehéz fizikai munkát igénylő mészégetésre korlátozódott, az asszonyok feladatköre az általában 5–10 hektár földterületen való gazdálkodás mellett nemcsak a gyermekek nevelésére terjedt ki, hanem jelentős mértékben részt vállaltak a kora tavasztól késő őszig tartó mészégetésben is.[26]

Szinte minden községben foglalkoztak tégla, cserép, fazekasedény, kályha, pipa és dísztárgyak előállításával, különösen Csík (Csíkmadaras, Csíkdánfalva) és Udvarhely (Korond, Homoródalmás, Székelyudvarhely, Siklód, Küsmöd, Etód, Szolokma) vármegyékben, de Maros-Torda vármegyében (Makfalva, Görgényszentimre) és Erdővidéken (Nagybacon, Barót, Magyarhermány) is. Korond és a csíki Madaras látta el Székelyföldet és tágabb környezetét olcsó, mázatlan főző- és víztartó edényekkel. Korondon 145-en, Makfalván 119-en foglalkoztak ezzel az iparággal. A termékeket a termelők hordták szét a falvakba és a vásárokba, ahol gabonáért vagy pénzért árulták. A korondiak a környező, viszonylag módosabb falvakat járták (Énlaka, Etéd, Siménfalva, Székelykeresztúr vidéke) egészen Székelyudvarhely és Segesvár környékéig, a szekerező fazekasok a Korond–Marosvásárhely, illetve a Marosvásárhelytől északra eső, főleg román lakosú mezőségi falvakat. Új piacokat jelentettek a Kárpátokon túli falvak, városok, amelyek valósággal felvirágoztatták a korondi fazekasságot. A fém- és porcelánedények terjedésével a 19. század végén megcsappant a kereslet, és a fazekasság súlyos értékesítési gondokkal küzdött. Míg 1886 előtt 100 darab edény ára 3 forint volt, addig a vámháború következtében beszűkült romániai piacon mindössze 1,70 forintot fizettek ugyananynyiért. Ez is arra késztette a korondiakat, hogy átérjenek a jóval keresettebb mázas edények készítésére, amelyek többségét a 19. század végéig még csak a székelyföldi városokban készítették (Székelyudvarhely, Marosvásárhely). A korondiak éveken

[26] KINDA István: „Itt örökkétig mész vót, ősidők óta! Erdei iparűzés Vargyas környékén". *Örökségünk,* III, 2009/1. 8–10.

át görcsösen ragaszkodtak a hagyományos edénykészítéshez, idegenkedtek minden újítástól. 1892-ben a kereskedelmi tárca szaktanítót küldött Korondra, aki 6 hónapos tanfolyam keretében oktatta a máztalan, vörös edények készítőit a mázas edények készítésére, de valóságos sztrájk bontakozott ki a tanfolyammal szemben. Hasonlóan fogadták a vándortanítót is attól félve, hogy iparigazolvány váltására kötelezik őket és adózás útján behajtják rajtuk a tanfolyam költségeit. A mázas kerámia korondi térhódítása a 20. század első éveire tehető a székelyudvarhelyi agyagipari szakiskola hatására, amely minden típusú technikai megoldás oktatása mellett megismertette tanítványait a népi motívumkinccsel. Kezdetben a korondi fazekasok közül csak néhányan tértek át a színes mázak és az írókás díszítmények alkalmazására, például a korszak egyik neves és rendszeresen állami támogatásban részesülő fazekasa, Filep Dezső. Gáspár Gyula, az árcsói fürdő akkori tulajdonosa egy kis mázasedény-műhelyt létesített, ahol az első mázas edényt készítő mesterek dolgoztak. Az erdélyi piacokon a legszebb és legváltozatosabb mázas edényeket a 20. század elején a korondiak gyártották.[27] A szakiskola hatására az udvarhelyi fazekasmesterek zömmel feladták korábbi edényformáikat és díszítményeiket, és a századforduló polgári ízlésvilágának előretörésével a szász polgárság mintakincsének és edénytípusainak utánzása divatjelenség lett (kék-fehér kobalt).[28] Az állam ösztöndíjjal támogatta az iparosok képzését, államsegéllyel a műhelyberendezések korszerűsítését és a megfelelő kemence építését. Ezzel egy időben megszűntek a szomszédos fazekasközpontok, csak Szolokma és Makfalva tartotta magát. Makfalván 150-re nőtt a fazekasok száma, Korodon 250-en, de a korongolás mesterségét ismerő és gyakorló személyek száma még ennél is nagyobb lehetett, hiszen Barabás Endre leírása szerint Korondon 600 fazekas volt 1904-ben.[29]

Népművészeti értéke miatt vált híressé Molnár Dani agyagszobrász, fazekasmester (Makkfalva, Maros-Torda megye), aki gyufaszállal készítette állatszobrait (ökrök, tehenek, bivalyok, medvék stb.), amit a szovátai fürdőhelyen árult. Művészi tehetségét nagyra értékelték a fővárosban is.

A bányákban, valamint a hegyoldalakon, vízmosásokban stb. kitermelt követ szakképzett (iparos) és háziiparos kőfaragók, illetve kőművesek dolgozták fel. A kőfaragást űzték a 19–20. században Homoródremetén, Homoródkeményfalván, Homoródszentpálon, Városfalván, Homoróddarócon és Lövétén, de a legmagasabb színvonalra és nagy területre kiható jelentőségre Gyepesen és Homoródjánosfalván fejlődött. A helyiek az 1860-as években megindult vasútépítéseken dolgozó (kőfejtést, hidak, vízátereszek, alagutak stb. köveinek faragását

[27] Miklós Zoltán: „A fazekasság mint folyamatosan változó kézműves foglalkozás". sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_14/pages/007_A_fazekassag_mint_folyamatosan.htm (2015. 02. 15.) Tófalvi Zoltán: „A korondi fazekasság rövid története". *Etnographia,* XCIV, 1983/4. 599–613.

[28] Szőcsné Gazda Enikő: „A székelyudvarhelyi fazekasság a céh- és ipartársulati jegyzőkönyvek tükrében". *Acta Siculica,* (A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve), 2008, 497–508.

[29] Barabás Endre: *Udvarhely vármegye leírása közgazdasági szempontból,* Budapest, Különlenyomat a Közgazdasági Szemle 1904. évi szeptemberi füzeteiből, 1904.

3–6. kép. Korondi kerámia (Itt és szemben.)

végző) olasz szakemberektől „lopták el" a mesterség fogásait.[30]

Jelentékeny háziiparágnak számított a szalmafonás Maros-Torda és Udvarhely vármegyék szomszédos községeiben (Ehed, Hodos, Jobbágytelke), az előállított cikkek jobbára szalmakalapok, kosarak, lábtörlők, gyékények. Gyékény- és háncsfonással csak Maros-Torda vármegyében a századfordulón 530 család foglalkozott, de kisebb mértékben Háromszék és Udvarhely vármegyékben is.

A vesszőáruk előállításának Háromszék (Lécfalva, Maksa, Aldoboly) és Udvarhely (Alsósiménfalva, Magyarzsákod, Bözödújfalu) vármegyékben, a kosár- és a seprűkészítésnek Maros-

[30] HÁLA József: „A kőfaragás és emlékei a székelyföldi Homoródjánosfalván". In Cseri Miklós, Füzes Endre (szerk.): *Ház és ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleménye 16*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2003, 131–146.

Torda vármegyében voltak hagyományai. Legismertebb kosárfonó községek Alsósiménfalva, Magyarzsákod és Bözödújfalu. A sásfonás és szatyor-(szotyor)kötés volt az egyetlen háziiparág, amelynek termékei kereskedelmi úton jöttek forgalomba és a világpiacra is kijutottak. Maros-Torda vármegye Mezőséggel határos településeinek (Mezőfele, Mezőcsávás, Mezőbánd, Mezőkölpény) nádfonatú termékeit, szatyrait mint „japán iparcikkeket" szállítottak Bécsbe az 1870-es években. A kereskedők Hamburgig is szállították a székely „szotyrot" a 20. század elején, többen maguk járták Bács, Szerbia, Bosznia vásárait kevés kis jövedelemért. A MÁV megrendelései az 1890-as évektől nagyobb keresetet tettek lehetővé a lábtörlőkészítőknek. A rendelések nyomán a szatyrok 30–40%-kal drágábban keltek el. A szatyorkészítéssel foglalkozókat Mezőfele községben sásgyékény szövetkezetbe vonták Lázár István főispán kezdeményezésére (1905).[31] Tíz községben fűzfatelep alakult állami támogatással a kosárfonás fejlesztése érdekében. A kosarak készítéséből és eladásából 1912 tavaszáig 25.000 korona folyt be, az értékesítésre alakult a mezőmadarasi szövetkezet.[32] A sásgyékényt termő tavak lecsapolásával azonban egyre nagyobb nehézséget okozott a nyersanyag beszerzése, nyerészkedési célból bérlők foglalták le a nádtelepeket, így a 20. századra Kolozsvár vidékére kellett elmenni sást vágni.

[31] *Székely Világ,* 1, 32, 1905, október. 1. 382.
[32] *Udvarhelyi Híradó,* 15, 18, 1912, április. 28. 6.

7. kép. Korondi kerámia és fonottáru

8. kép. Kosárfonás Simenfalván

A taplóipar az 1870-es évek végétől vált nagyobb mérvűvé: brassói kereskedő megrendelésére elsősorban Háromszék vármegyében folyt taplógyűjtés, amit némi előkészítés és a fölösleges részek eltávolítása után Németországban a „hajók iszkábolásánál", azaz a repedések betömésénél használtak. Később a taplóáruk exportálásával foglalkozó farkaslaki és korondi cégekről tettek említést az 1890-es években. Művészi kivitelezésű taplófeldolgozás (táska, sapka) csak Korondon alakult ki, a növényi vagy figurális díszítések részben préseltek, részben utólag feldolgozottak.[33]

A 19. század végi és 20. század eleji háziipari fejlesztések egyes háziipari ágazatokat nemcsak tovább éltettek Székelyföldön, hanem sok esetben teljesen átalakították egy-egy meglévő háziipari ágat, és létrehoztak egy-egy olyan tárgyi kultúrát, ami ma még helyenként fellelhető és gyűjthető, ezzel komoly feladatot állítva a történeti néprajz művelői számára.

Abstract

The "Discovery" and the Importance of Home Industry in Szeklerland at the Turn of the 20th Century

Home industry and folk art were discovered in Hungary as a result of the development of capitalism and modernisation. The effect of these processes on ordinary communities was realised by politicians and artists, who emphasised the valuable role home industry played in preserving villages, especially in decreasing migration away from agrarian society. Home industry was especially suitable for improving the living conditions in Szeklerland, where traditional husbandry had been the norm, and which had undergone a serious social decline in the 1890s. This study introduces the governmental developments at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, as well as the importance of the home industry, which grew into a profitable folk industry that outstripped the original function to supply the family

33 Sz. Szakáts: i. m., 677.

with necessary items. By the 1910s, about 30,000 families worked in home industry. Popular branches that had possibilities for development were the clay, stone and cooper industries; the production of household objects; weaving of carpets, blankets, baize, cotton and table cloths; embroidery; and weaving baskets, sedge and straw.

VARGA LUJZA

Magyar csatlakozás a Nemzetek Szövetségéhez és a genfi magyar népszövetségi képviselet ebben vállalt szerepe

Előszó

Az első világháborút követően az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, és Magyarország csaknem 400 év után először újra önálló állam lett. Az országnak azonban komoly politikai, katonai és gazdasági kihívásokkal kellett szembenéznie – a Károlyi-féle köztársaság, majd a Tanácsköztársaság bukása után a határokon támadó seregek közül a románok egészen Budapestig jutottak. Végül az antant beleegyezésével Horthy Miklós került az ország élére, akinek érája alatt az egyik legelső, sorsfordító lépés a trianoni békeszerződés kényszerű aláírása volt. A Trianon következtében immáron hivatalosan is megcsonkult és meggyengült ország legfőbb külpolitikai célja Magyarország elfogadtatása és felépítése, pillanatnyi elszigeteltségének mérséklése[1] és a későbbi kisantant országainak ellensúlyozása[2] volt.

Az 1921. április 14-én hivatalba lépő új kormányfő, Bethlen István jól látta, hogy ennek érdekében a legfontosabb első lépés a béketárgyalások során létrejött és a diplomáciát egyértelműen uralni akaró Nemzetek Szövetségéhez való csatlakozás volt,[3] amely így a magyar külügy legfőbb céljává vált, és amelynek elősegítésére a magyar külügy elkezdett egy, a Népszövetség mellett működő képviselet felállításában is gondolkodni.

Várható fogadtatás

Annak ellenére, hogy a Népszövetség wilsoni alapjai szerint egyértelmű lett volna a vesztes államok csatlakozása a szervezethez, a valóságban ezt hosszas tárgyalások és találgatások előzték meg. 1920 második felében a figyelem középpontjába került a kérdés: vajon felveszik-e a tagok közé a volt központi hatalmakat is, amelyek közül először Magyarország és Bulgária adta be az erre vonatkozó kérelmet.[4]

1 KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században,* Szekszárd, Babits Kiadó, 1996–2000. mek.niif.hu/02100/02185/html/10.html

2 PETERECZ Zoltán: *Jeremiah Smith, Jr és Magyarország, 1924–1926: Az Egyesült Államok, a Népszövetség és a pénzügyi rekonstrukció Magyarországon*. PhD Értekezés Tézisei. Budapest, ELTE BTK, 2009, 1. doktori. btk.elte.hu/lit/petereczzoltan/tezis.pdf

3 Magyarország csatlakozása a Népszövetséghez jól rekonstruálható a Magyar Távirati Iroda jelentései alapján. Az MTI jelentései teljes terjedelmükben elérhetőek itt: archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1. (2014. 04. 27.)

4 A magyar kormány 1920. február 12-én, levélben kérte felvételét a Népszövetségbe. Lásd: NAGY Elek dr.: *Magyarország és a Népszövetség,* Budapest, Franklin-Társulat, 1925, 7.

Miközben a magyar csatlakozást ellenzők a rendezetlen határkérdésre[5] és a Habsburg-restaurációtól való félelemre hivatkoztak, addig fokozatosan megkezdődött Magyarország bevonása a Népszövetség munkájába. Ez utóbbinak oka az volt, hogy a Nemzetek Szövetsége úgy rendelkezett: az egyes tárgyalásokra minden, az adott kérdésben érintett felet meg kell hívni, abban az esetben is, ha az illető állam nem tagja a Szövetségnek. Ez a meghívás azonban csupán a tárgyalásokon való részvételt jelentette, a döntésekbe beleszólást nem engedett.

A magyar külügy fontosnak érezte tehát, hogy a csatlakozás megtörténtéig is létrejöhessen egy, a Népszövetség mellett működő magyar képviselet is, amelynek feladata kifejezetten a magyar kormány és a Nemzetek Szövetsége közötti ügyek bonyolításának segítése lett volna.

A Népszövetség mellett működő magyar képviselet felállítása

A tervezett magyar képviselet fogadtatásával kapcsolatban 1921. január végén az MTI egyik tudósítója, Baranyai Zoltán[6] érdeklődött Sir James Eric Drummondnál[7], a Népszövetség főtitkáránál.[8] A Népszövetségen belül nem mindenki látott volna szívesen egy ilyen irodát – míg például a szövetség helyettes főtitkára, F. P. Walters[9] támogatta a magyar kérést, addig francia kollégája, Paul Mantoux[10] korántsem volt ennyire rokonszenvező.[11]

Az eltérő reakciók ellenére a Népszövetség mellett működő magyar titkárság 1921 februárjában létrejöhetett, vezetésével pedig Réz Mihályt[12] bízták meg,[13] aki-

5 Ez elsősorban a nyugat-magyarországi határvitákat jelentette.

6 Baranyai Zoltán 1920. április 1-jétől az MTI genfi tudósítója, 1921. május 7-étől sajtóelőadó a berni m. kir. követségnél, majd 1921. május 27-től 1936-ig a genfi titkárság vezetője volt. Ezután a külügyminisztérium munkatársa lett, majd 1940–1941 között chicagói főkonzul, és a második világháború után a párizsi békekonferencia fődelegátusa volt. 1947 és 1948 között az indianai Notre Dame Egyetem tanára lett. Lásd: Baranyai Zoltán adatlapja a Névjegyzékben. Genf, 1923. május 14. MNL K 107 1. cs. 2. t. 154–155. Vö.: Névpont – Baranyai Zoltán. nevpont.hu/view/2293 (2016. 02. 19.)

7 Sir Eric Drummond hivatásos diplomata, valamint 1919–1933 között a Népszövetség első főtitkára volt: wdl.org/en/item/11565/

8 Sir Eric Drummond feljegyzései. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742.

9 Francis Paul Walters brit százados a Népszövetség bukása után több, a Népszövetséget bemutató könyvet is megjelentetett. Lásd: *The American Science Review*, 46, 1952/4. jstor.org/stable/1952129?seq=1#page_scan_tab_contents
Vö.: The Spectator Archive. 1933. február 10., 6.: archive.spectator.co.uk/article/10th-february-1933/6/the-league-of-nations-secretariat-with-a-frenchman

10 Paul Joseph Mantoux 1919–1926 között volt a Népszövetség Politikai Osztályának vezetője. Lásd: http://biblio-archive.unog.ch/detail.aspx?ID=32559

11 League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742.

12 Réz Mihály jogász professzor, 1920–1921 között a Népszövetség mellett működő magyar képviselet vezetője volt. Bővebben lásd: Varannai Zoltán: „Réz Mihály nemzetiségpolitikai nézetei." *Európai utas,* XI. évf. 1. sz. hhrf.org/europaiutas/20004/17.htm (2016. 02. 19.)

13 Gratz Gusztáv, magyar külügyminiszter levele Eric Drummondhoz. 1921. február 11. League of Na-

nek helyettese Baranyai Zoltán lett. Az újdonsült genfi képviselet a berni magyar követség szárnyai alatt jött létre, és működésének tervezetét a képviselet vezetője, Réz Mihály írta meg, majd Baranyai Zoltán, valamint a berni magyar ügyvivő, Terjékfalvai Parcher Félix és Bánffy Miklós külügyminiszter véglegesítette.[14]

Az új magyar titkárság feladatai között éppúgy szerepelt a Népszövetségre és az ahhoz kapcsolódó különböző szervezetekre vonatkozó kezdeményezések lebonyolítása, mint információk beszerzése és továbbítása, közvetítés a Népszövetség és a magyar kormány, valamint további magyar szervezetek (akár civil szerveződésűek is) között, illetve sajtószemle és egyéb sajtómunkák.[15]

Réz Mihály azonban ekkor már súlyos betegséggel küzdött. Réz helyettese, Baranyai Zoltán ezért Parcher Félixszel tartotta szorosan a kapcsolatot – így a diplomáciai ügyekben ekkor még tapasztalatlan Baranyait Réz mellett Parcher készítette fel a későbbi munkára.[16]

IV. Károly első visszatérési kísérlete

Miközben a genfi képviselet épp csak megkezdte működését, a csatlakozási folyamatra igencsak rossz hatással volt IV. Károly első visszatérési kísérlete. 1921. március 26-án ugyanis Magyarországra érkezett, és április 5-éig az országban is maradt IV. Károly, óriási felbolydulást keltve ezzel a restaurációtól korábban is tartó szomszédos országokban. Edvard Beneš cseh külügyminiszter a helyzet miatt arra utasította a budapesti csehszlovák képviselőt, hogy egy, a jugoszláv kormánnyal közös ultimátumot adjon át. Erre végül csak április 5-én délután került sor, amikorra azonban IV. Károly már elhagyta az országot.[17]

A magyar állam ezután 1921. május 23-án[18] arról tájékoztatta Drummondot, hogy 1921 szeptemberében hivatalosan is kérvényezni fogja csatlakozását a Népszövetséghez,[19] Bánffy Miklós pedig Apponyi Albertet jelölte meg a Magyar Királyság Népszövetség előtti képviselőjeként.[20] Eközben a genfi képviselet vezetője, Réz Mihály elhunyt, így a magyar kormány Baranyai Zoltánt bízta meg a titkárság vezetésével.[21]

tions Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742.

14 Baranyai Zoltán levele Parcher Félixhez. Genf, 1921. május 21. MNL K 107 1. s. 2. t. 45.

15 Réz Mihály első tervezete a N. Sz. mellett működő magyar Titkárságra. Genf, 1921. február 21. MNL K 107 1. cs. 2. t. 46–50.

16 Baranyai Zoltán bizalmas levele. Genf, 1921. május 8. MNL K 107 1. cs. 2. t. 336.

17 ÁDÁM Magda: „A királypuccsok és a kisantant." *História* 1984/1. tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/84-01/ch06.html (2014. 05. 05.)

18 NAGY Elek dr.: *Magyarország és a Népszövetség,* Budapest, Franklin-Társulat, 1925, 9.

19 Az MTI jelentése, Párizs, 1921. május 30.

20 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/13039/12852.

21 Baranyai Zoltán levele Eric Drummondnak. 1921. június 14. Genf. League of Nations Archives R 574 (Communications with the Hungarian Government) 11/8609x/5742.

Magyarország csatlakozási kérelme hivatalosan is megérkezett tehát Drummondhoz, mivel azonban a legközelebbi közgyűlés szeptember 21-én ült össze, így a kérelem elbírálása is csak akkor kezdődhetett meg. Az új csatlakozási kérelmek elbírálásához a Népszövetség közgyűlése bizottságokat hozott létre, amelyek előtt a felvételt kérő állam saját kormánya által kijelölt képviselőjének kellett felvilágosítást adnia az adott országról és annak céljairól.[22]

A frissen felállt képviselet szerepe a magyar népszövetségi csatlakozás elősegítésében

A csatlakozási kérelem pozitív elbírálásának reményében 1921. augusztus 18-án Bánffy átadta Drummondnak a magyar kormány memorandumát;[23] szeptember 1-jén Baranyai Zoltán pedig ismét arról tájékoztatta Drummondot, hogy a magyar kormány Apponyi Albertet bízta meg az ország Népszövetség előtti képviseletével.[24]

Az ilyen jellegű közvetítés a genfi konzulátus részéről általános volt. 1921. július 13-án például Baranyai a következőket jelentette Bánffynak: „…egy főtitkárságbeli jó ismerősömtől úgy értesültem, hogy a tanácsbeli képviselők között megbeszélés tárgyát képezte egy vacsora alkalmával, azonkívül máskor is az a hír, amelyet a N. Sz.-be való belépésünk és IV. Károly király ügyének összefüggéséről a német sajtó … kezdett terjeszteni. Hallotta, hogy a tanácsi Képviselők és a Főtitkárság pol. osztályán azt a véleményt pertraktálták, hogy – amennyiben e szándék igaznak bizonyul – meg kell akadályozni Magyarország fölvételét. …. aznap este elküldtem egy cáfolatot, amely még az ülésszak folyamán meg is jelent."[25]

Baranyai arról is tájékoztatta Bánffyt, hogy „főtitkárságon hallom, hogy kisentente álláspontja fölvétel kérdésében következő lesz: ők Magyarország fölvételét általában nem ellenzik. De … a fölvételbe csak úgy egyeznének bele, ha Magyarország kijelenti, hogy a Habsburg ház egy tagja sem kerül magyar trónra. Bátorkodom javasolni: egyezzék bele a Kormány a fölvétel érdekében ilyen szellemű megoldásba, például – amennyiben a kisentente ellenállása és a közgyűlés hangulata szükségessé teszi – jelentse ki, hogy a Habsburg ház bármelyik tagja csak a népszövetség Tanácsának hozzájárulásával fog magyar trónra lépni s hangsúlyozza, hogy ez csupán békés szándékának újabb jeléül tekinthető, de nem lemondás a nemzet szuverenitásának egy részéről."[26] Baranyai ehhez hasonló tanácsokkal más esetekben is ellátta Bánffyt, így folyamatosan segítette a magyar vezetőség informálódását, valamint döntéshozatalát.[27]

[22] AZ MTI genfi jelentései, 1921. június 21.

[23] Gróf Bánffy Miklós levele Eric Drummondnak. 1921. augusztus 18. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/15081/12852.

[24] Baranyai Zoltán levele Eric Drummondnak. 1921. szeptember 1. League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/14987/12852.

[25] Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklósnak. Genf, 1921. július 13. MNL K 107 47. cs. 39. t. 45.

[26] Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklósnak. Genf, 1921. augusztus 29. MNL K 107 47. cs. 39. t. 40.

[27] Lásd pl.: Baranyai Zoltán levele Bánffy Miklósnak. Genf, 1921. augusztus 30. MNL K 107 47. cs. 39. t. 39.

A Népszövetség közgyűlésének második, 1921. szeptemberi ülésszaka

A IV. Károly visszatérési kísérletét övező események következtében már 1921 nyarán felmerült a magyar csatlakozási kérelem elnapolásának gondolata – ennek eldöntésére 1921. augusztus 30-án Bánffy Miklós külügyminiszter teljesen szabad kezet adott Apponyi Albertnek.[28] Bánffy ezen utasításának oka az volt, hogy az 1921. szeptember 5-én megnyitott ülés előtt már tudni lehetett, hogy Csehszlovákia mindenképp Magyarország csatlakozása ellen fog szavazni.[29]

A felvételi kérelmet vizsgáló albizottság, amelyet szeptember 7-én jelöltek ki,[30] azt vizsgálta, vajon szabályos-e a felvételi kérelem, elismerték-e a magyar kormányt, illetve hogy teljesítette-e nemzetközi kötelezettségeit.[31] A kisantant ez utóbbi ponton támadta leginkább a magyar kormányt, amely szerinte nem hajtotta végre az előírt lefegyverzést. A helyzetet még jobban kiélezte a magyar–osztrák határ körüli vita és az a körül fellépő folyamatos incidensek.[32] A kisantant tagjai azonban leginkább a Habsburg-ház restaurációjától tartottak, ezért igyekeztek mindent megtenni annak megakadályozására.

A nemzetközi és a magyar sajtó által is élénk figyelemmel kísért magyar csatlakozási tárgyalások következtében Apponyi Albert 1921. szeptember 24-én végül egy kérelmet juttatott el a Népszövetség második ülésszaka elnökének, Van Karnebeek holland külügyminiszternek. Eszerint a magyar kormánynak továbbra is eltökélt szándéka a szövetséghez való csatlakozás, ám az a körül felmerült viták miatt a kérdés eldöntésének elhalasztását kérte.[33] A kérést a Népszövetség elfogadta, és a felvételről szóló döntést a következő ülésszakra napolta.[34]

IV. Károly második visszatérési kísérlete

1921. október 21-én IV. Károly ismét Magyarországra érkezett. A nemzetközi sajtó és az antant képviselői egyaránt megdöbbenéssel értesültek IV. Károly kísérletéről,[35] de mire észbe kaptak, a kérdés már meg is oldódott – a Budapest felé induló Károly ugyanis október 23-án, Budaörsnél fegyveres ellenállásba ütközött, amelynek következtében másnap vissza is vonult.[36] A felzúdulás azonban így sem maradt el:

28 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/16125/12852.

29 Az MTI jelentése, Prága, 1921. szeptember 5.

30 NAGY: i. m., 8.

31 Az MTI jelentése, Párizs, 1921. szeptember 11.

32 Az MTI jelentése, London, 1921. szeptember 11.

33 Az MTI jelentése, Genf, 1921. szeptember 24. Az eredeti, angol és francia nyelvű leveleket lásd: League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/16125/12852.

34 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/16180/12852.

35 Az MTI jelentése, Bécs, 1921. október 22.

36 KERESZTES Csaba: *Jelen a múlt jövője – IV. Károly visszatérési kísérletei*. mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/iv._karoly_visszateresi_kiserletei.html. (2014. 05. 04.)

Beneš megpróbálta kihasználni a helyzetet, és ismételten a magyar kormányt tette felelőssé a visszatérési kísérlet miatt.[37] Ezért a magyar nemzetgyűlés 1921. november 6-án, az 1921. XLVII. törvénycikkben kimondta a Habsburg-ház trónfosztását.[38]

Az 1922-es csatlakozási tárgyalások

Mivel a Népszövetségbe való felvételről szóló döntést a magyar kérésnek megfelelően elhalasztották,[39] így részleteiben 1922 nyarán került csak elő ismét a magyar csatlakozás kérdése. Addigra a nemzetközi helyzet is kedvezőbb lett,[40] és az a tény is a magyar csatlakozás mellett szólt, hogy a csatlakozási kérelem elhalasztása óta a Habsburg-ház trónfosztásával, majd IV. Károly váratlan halálával rendeződött a Habsburg-restauráció kérdése. Így, habár a kisantant továbbra is minden lehetséges alkalommal éles hangnemben tért ki a kisebbségi kérdésre, a lefegyverzésre, valamint az osztrák kérdésre, Magyarország helyzetét javították azok a tények, hogy valóban törekedett a béke betartására és a nyugat-magyarországi kérdés rendezésére, miközben IV. Károly visszatérési kísérleteinek is egyértelműen ellenállt.

Mindezekre való tekintettel a magyar kormány 1922 augusztusának közepén arról tájékoztatta Drummondot, hogy Bánffy Miklós vezetésével ismét megindítják a magyar felvételről szóló tárgyalásokat.[41] Nagyjából ezzel egy időben személyesen is felkeresték Drummondot, és szóban arról is értesítették, hogy amennyiben a magyar csatlakozási kérést a gyűlésen nyíltan támadják, akkor a magyar kormány őszinte sajnálatára ugyan, de kénytelen lesz visszavonni kérelmét, és nem fog csatlakozni a Népszövetséghez.[42]

A magyar kormány csatlakozást kérelmező levelét eközben a magyar csatlakozást támogató G. H. F. Abraham és F. P. Walters segítségével köröztették a népszövetségi tagok között;[43] augusztus legvégén pedig a Népszövetség ülésére Genfbe utazott Bánffy Miklós külügyminiszter, Török Béla követségi tanácsos és Lukács Simon külügyminisztériumi osztálytanácsos is.[44]

37 Az MTI jelentése, Prága, 1921. október 25.

38 Digitalizált formában elérhető a Habsburg-ház trónfosztásáról szóló törvényjavaslat: mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/iv._karoly_visszateresi_kiserletei.html (2014. 05. 10.)

39 Actes de la Deuxième Assemblée. Séances Plénières et Commissions. Genève, 1921, 575.

40 Az MTI jelentése, Genf, 1922. április 11.

41 Az MTI jelentése, Genf, 1922. augusztus 19.

42 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/22613/12852

43 League of Nations Archives R 1453 (Admission of Hungary) 28/22613/12852

44 Az MTI jelentése, 1922. augusztus 30.

A Népszövetség közgyűlésének 3. ülésszaka

A Népszövetség közgyűlésének 3. ülésszaka 1922. szeptember 4-én nyílt meg. A csatlakozási kérelmet először szeptember 6-án tárgyalták a 6. sz. bizottságban. A kérdés megvizsgálására felállítottak egy albizottságot, amelynek Olaszország, Csehország, Anglia, Franciaország, Venezuela és Svájc volt a tagja, és amelynek elnöke a bizottságban is elnöklő Loudon lett. Az albizottság feladata volt megvizsgálni, hogy Magyarország teljesíti-e az 1. cikkely által előírtakat, majd a vizsgálat befejeztével javaslatot kellett tennie a bizottságnak a felvételt illetően. Ezután a bizottság jelentést tett, amelyet a gyűlésnek kellett jóváhagynia – ez utóbbi lépés azonban már csupán formális volt.[45]

1922. szeptember 14-én a népszövetségi ülés 6. bizottsága, az albizottság javaslata alapján, úgy határozott: javasolni fogja Magyarország felvételét a Népszövetség ülésének.[46] Így tehát 1922. szeptember 18-án, a Népszövetség teljes ülésén megszavazták Magyarország felvételét a Nemzetek Szövetségébe, és Bánffy a szavazás után azonnal elfoglalhatta helyét a népszövetségi delegátusok között.[47] A magyar parlament a csatlakozásról szóló törvényjavaslatot 1923. január 30-án tárgyalta, majd annak elfogadása után mint az 1923. évi XII. tc-et cikkelyezték be.[48]

Összegzés

A Népszövetséghez való magyar csatlakozás a magyar külpolitika legfőbb céljaként fogalmazódott meg az 1920-as évek elején. Hosszas tárgyalások és diplomáciai manőverek segítségével, valamint a csatlakozás útjában álló két legfontosabb kérdés – a határviták rendezése és a Habsburg-ház trónfosztása – megoldásával az ekkor épp csak felálló új magyar külügy elérte első nagy sikerét. Tagja lett egy olyan nagy, nemzetközi intézménynek, amely uralni kívánta a korszak nemzetközi politikáját – ezzel pedig Magyarország számára is fórumot nyújtott panaszos ügyeinek felterjesztésére és reménybeli rendezésére. A Genfben működő magyar népszövetségi képviselet felállítása és az ott működő Baranyai Zoltán – elsősorban információszerzés és közvetítés szempontjából – fontos szerepet játszott a tárgyalások alatt.

Magyarország 17 éven át volt tagja a szövetségnek, amelynek hiányosságaival ugyan már a csatlakozás idejében is tisztában voltak, ám amelynek hatékonyságában az 1920-as években mégis bíztak. A szervezetnek Magyarország 1939-ig volt tagja, azt csupán a második világháború kitörése előtt néhány hónappal hagyta el.

45 Az MTI jelentése, Genf, 1922. szeptember 7.

46 Actes de la Troisième Assemblée. Séances Plénières et Commissions. Genève, 1922. Annexe 6. 123–124.

47 Az MTI jelentése, Genf, 1922. szeptember 18.

48 Irk Albert: *A Nemzetek Szövetsége*. [Pécs] Danubia, 192., 40.

Abstract

Hungary's Admission to the League of Nations and the Hungarian Representation to Geneva

After World War I and the Treaty of Versailles that followed, Hungary lost a significant part of its territories and was in a difficult economic and political situation. One of the major goals of the Hungarian government, whose main aim in foreign policy was to return to prominence in European diplomatic circles, was to achieve the addition of Hungary to the League of Nations. At the same time the Hungarian government established a representation operating under the League of Nations, which also took part in the negotiations. The Hungarian request to join the League of Nations arrived to the organisation during the summer of 1921, yet – owing to the difficult political situation in Hungary and its problematic relations with its neighbours – Hungary's admission to the League of Nations was accepted only on 18 September 1922.

KOVÁCS DÁVID

Jászi Oszkár és a „hazafiság újrakeresztelése"

Jászi Oszkár politikai eszmerendszerének, azon belül is nemzetszemléletének megítélése élesen megosztotta a kortársakat, miként a témával foglalkozó történészeket is. Egyesek közülük Jászi elképzeléseinek nacionalista vonásait emelték ki, a polgári radikalizmus atyját olyan politikai gondolkodóként ábrázolva, aki nem csak a multietnikus Magyarország területi integritását védelmezte, de elutasított – legalábbis 1918 végéig – minden olyan elképzelést, ami az ország föderalizálására, autonómiák biztosítására irányult. Sőt, ezeken túl vallotta a magyarság vezető szerepét az állam irányításában, valamint a nemzetiségek békés asszimilációját is termékeny folyamatként értékelte. Hanák Péter például Jászit egyenesen „magyar nacionalistának" nevezte, aki az ausztromarxista Otto Bauer autonómiakoncepcióját a magyar nemzeti érdekre való tekintettel utasította el.[1] Hasonló megállapításra jutott Gyurgyák János is, aki szerint ha a „magyar nemzeti érdekek" ütköztek a föderalista szándékokkal vagy a nemzetiségek törekvéseivel, „akkor Jászi sohasem habozott az előbbiek javára dönteni".[2]

Az értékelések másik csoportja ezzel szemben Jászi internacionalizmusára, a magyar történelmi tradíciókkal szembeni ellenérzésére helyezte a hangsúlyt. A kortárs Apáthy István azért bírálta Jászit, mert szerinte a polgári radikális vezér számára a nemzet és a nemzetállam pusztán a jelen realitásai, amelyeket a történelmi fejlődés szükségszerűen meghalad, létrehozva az emberi együttműködés tágabb kereteit. Ezzel szemben Apáthy szerint „az embereknek nemzetekre tagozódása nem átmeneti állapota, hanem eredménye a fejlődésnek."[3] Raffay Ernő az utókor értékelőjeként szintén kimutatta Jászi nemzetfelfogásának marxi gyökerű összetevőit. Ezek közé tartozott a polgári radikális gondolkodónak az a nézete, miszerint a nemzetek létrejötte az egységes piacok kialakulásának folyománya, valamint az a teória, amelynek értelmében a nacionalizmus nem több mint az uralkodó rétegek manipulációs ideológiája, amelynek az a szerepe, hogy a valós szociális problémákról elterelje a figyelmet. Emellett Raffay Ernő meggyőzően dokumentálta Jászinak a nemzeti identitást megalapozó történelmi tradíciókkal szembeni ellenszenvét.[4] Véleménye egyfajta összegzéseként állapította meg a történész, hogy

1 HANÁK Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető, Budapest, 1985. 38–39.

2 GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története, Budapest,* Osiris, 2007. 180–181.

3 Apáthy bírálatát ismerteti és idézi: FUKÁSZ György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez.* 1900–1918. Budapest, Gondolat 1960. 319–320.

4 RAFFAY Ernő: *Politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége 1906–1912*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2013. 46–57.

„Jászi és a többi radikális… belülről foszlatták szét a nemzetet összekötő érzelmi és szellemi szálakat”.[5] Ezt a képet erősíti Makkai Béla is, aki egyik tanulmányában kiemelte Jászi ellenséges magatartását azokkal a korabeli kormányzati törekvésekkel szemben, amelyek a horvát és román területen élő magyarok nemzeti azonosságtudatának megtartását és ápolását célozták.[6]

A két, fentiekben ismertetett megközelítés élesen szemben áll egymással, ugyanakkor a történészek Jászi írásaiban mind a két felfogás igazolására találhattak és találtak is megidézhető szöveghelyeket. Éppen ezért tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy magyarázatot adjak Jászi gondolkodásának kettősségére, a nacionalista és az internacionalista elemek eklektikus keveredésére, belső ellentmondásainak okaira.

I.

Jászi Oszkár nemzetszemléletének leglényegesebb mozzanatát számos, a kérdéssel foglalkozó kutató abban a törekvésben látta, amely szakítva a szociáldemokraták merev internacionalizmusával, szocializmus és hazafiság összhangjának megteremtésére irányult.[7] Maga Jászi is úgy tekintett vissza szerepére, mint aki elsőként tisztázta nemzeti állam és szocializmus viszonyát, kimutatva, „hogy a szocializmus nem vezet hazátlanságra”.[8] Miben áll tulajdonképpen ez az új értelmezés, vagy ahogy Ady nyomán Hanák Péter nevezte, a hazafiság ezen „újrakeresztelése”?[9]

Úgy gondolom, érdemes először Jászi újraértelmezésének mozgatóira rákérdeznünk. A szándék megismerése ugyanis nemzetszemléletének mint gondolati konstrukciónak a valós karakterét segít megragadni. Jászi – korabeli levelezése, illetve írásai tanúsága szerint – 1904-re arra a felismerésre jutott, hogy egyetlen társadalmi reformterv sem szerezhet magának támogatókat, amennyiben nem ereszt gyökeret a nemzeti érzésvilágban. Ezidőtájt úgy írt leveleiben a nemzeti érzésről, mint „óriási dinamikai erőforrásról”, amelybe ha lehetséges, „eszményeink sérelme nélkül bele kell illeszteni a szocializmus hadihajóját.”[10]

A kikerülhetetlennek vélt dinamikus erőforráshoz való alkalmazkodás taktikai jellegét rendkívül plasztikusan fejezte ki az ezen irányú gondolatait összefoglaló, programadónak szánt *Szocializmus és hazafiság* című írás mottójául választott Eötvös-

5 Raffay: i. m., 10.

6 Makkai Béla: *„Önvédelem vagy expanzió? Magyar “nemzetgondozási” program a délszláv régióban a 20. század elején”. Századok,* 2003/1. 110.

7 Lásd erre különösen: Litván György: *„Magyar gondolat – szabad gondolat”* In: Uő.: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2008. Valamint: Hanák: i. m., 1985.

8 Idézi: Litván: i. m., 36.

9 Hanák: i. m., 58.

10 Litván György, Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 57. Jászi Oszkár: *Szocializmus és hazafiság* [1905]. In: Litván György, Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Budapest, Magvető, 1982. 49.

idézet: „Minden kor saját eszméinek kivitelére csak azon eszközöket használhatja fel, melyeket számára a múlt előkészített."[11] A társadalom átformálása, azaz a szocializmus önmaga „kivitelére" eszerint nem nélkülözheti a nemzeti eszmét mint – a múlt által örökül hagyott, a jelent meghatározó – eszközt. A fenti idézet rávilágít arra, hogy Jászi a két eszme összeillesztésével nem személyiségének két külön irányú vonzódását boronálta össze, hanem az egyikben a másik eszközét ismerte fel. Jászi tudta, hogy a nemzeti eszmével, jobban mondva annak bizonyos elemeivel való reális kiegyezés nélkül elképzelhetetlen a társadalmi átalakulás ügye mögé tömegeket megnyerni. Ez az alapvetően taktikai motiváció mélyen meghatározta ennek az „újrakeresztelt hazafiságnak" a tartalmát, hiszen csak olyan motívumok képezhették részét, amelyek nem jelentették az alapvető késztetések, a szocialista „eszmények sérelmét".

II.

Mik ezek a motívumok, amelyek Jászi szerint beemelhetők a szocializmus eszmerendszerébe, annak sérelme nélkül? Mindenek előtt ezen motívumokat egybefogó fogalmat, a „hazafiságot" kellett rehabilitálni, feladva a szociáldemokraták – miként Jászi nevezte – „nemzetellenes pózát".[12] Az 1904-re datálható tézise szerint a szocializmust meg kell szabadítani az érvényesülését gátló mereven internacionalista ballaszttól, „a munkásnak nincs hazája" típusú gondolkodás „Marx-féle homokzsákjától".[13]

A haza, hazafiság fogalmának rehabilitálása érdekében élesen megkülönböztette a hazafiság két formáját. Az egyik az uralkodó rétegek magyar jelent meghatározó hazafisága. Ez a marxi tételnek megfelelően Jászi szemében is megmaradt manipulációs ideológiának, amely rendi nemesi gyökereinek megfelelően a múlt dicsőségére hivatkozva védi osztályönzését, és annak biztosítékát, a feudalizmust. Ez az „álnemzeti" politika használja fel a nemzeti eszmét és történelmet a társadalmi valóságot elhomályosító narkotikumként azt gondolva, hogy „a nemzet nagy többségére állandóan rá lehet nyomni az igát… a nemzeti dicsőség nevében."[14]

Ezen „osztályérdek által elferdített" hazafiság mellett azonban létezik egy értékkel teli másik, melynek első történelmi megnyilatkozása a „reformkori egyenlősítő, jobbágyfelszabadító, és a kultúrát felemelő" törekvésekben jelentkezett. Ennek a hazafiságnak hordozója elsősorban Eötvös és centralista köre volt. A társadalmi és kulturális emancipációra vonatkozó igények az időben előrehaladva azonban elsikkadtak, s a „nemzeti vallásossá és konzervatívvá lett. A patriotizmus nacionaliz-

[11] Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés.* In: Uő.: *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások* III. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 350. Idézi: Jászi: i. m., 49.

[12] Litván György, Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 53.

[13] Uo.,

[14] Jászi: i. m., 55.

mussá fajult”. Egyedül a szocializmus vitte tovább Eötvös-ék örökségét és programját.[15] Jásznál a nemzeti fogalma tehát rendkívül leegyszerűsödött, egyenlővé vált a társadalmi emancipáció programjának vállalásával, a történelmi tudat, a szimbólumok és tradíciók kiszorultak belőle mint a nacionalizmushoz kapcsolódók.

Érdemes itt kiemelnünk a Jászi által alkalmazott fogalmi megkülönböztetést, amely a hazafiság értékteli és káros formáját a patriotizmus-nacionalizmus fogalmi dichotómiájába rendezte. Emellett jellemző volt Jászi fogalomhasználatára a differenciálás egy másik nyelvi eszköze: a hazafiság torznak ítélt formáját különböző jelzőkkel látta el, mint „kizsákmányoló”,[16] „enrichissez-vous”,[17] „hurráhazafiság”,[18] illetve „latifundiumok hazafisága”.[19]

III.

Jászi koncepciója túlmutatott a „kétféle hazafiság” teóriáján. Nem pusztán arról volt szó tehát, hogy a szocializmus emancipatórikus törekvéseire cégérként elfogadta a „nemzeti” vagy a „hazafiság” megjelölést, hanem arról is, hogy elengedhetetlennek tartotta, és egyben a szocializmussal összeegyeztethetőnek a „magyar állam szuverenitásának” és „a magyarság történelmi vezető szerepének” elismerését.[20] Ez a gondolat 1904–1905-ben valóban újszerű volt, és egyben idegen a szociáldemokraták akkori felfogásától. Ebben változásra, ha úgy tetszik, a Jászi által kijelölt útra való rálépésre majd az 1910-es évek elején került sor, amikor a szociáldemokrata párt idomult szövetségese, a Justh-párt retorikájához.

Az állami szuverenitás és a magyarság vezető szerepének elismerése mellett az 1904 végén, és 1905 elején kelt leveleiben, majd későbbi írásaiban is a nemzetiségek „testvéri asszimilálása”, illetve a „magyarság beolvasztási munkája” is a támogatott törekvések sorába emelkedett.[21] Úgy vélte, mindez nem ütközne a nemzetiségek körébe tartozók magasabb emberi érdekeivel, hiszen így egy fejlettebb kultúra vérkeringésébe kerülnek. Mindez persze nem járna kényszerrel, erőszakos magyarosítással, mivel az asszimiláció a fejlődés, az indusztrializálódás folyamatának természetes velejárója. Jászi a társadalmi törvénynek kijáró tisztelettel hitte, s a magyarság és a nemzetiségek viszonyában alkalmazhatónak vélte a teorémát, miszerint a „magasabb kultúra gazdasági és szellemi fölényével, hasznosságával, s kellemességével beolvasztja az alacsonyabbat”.[22]

15 Jászi: i. m., 53–55.
16 Litván György, Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 47.
17 Uo.
18 Uo., 214.
19 Uo., 45.
20 Uo., 48–49.
21 Uo., 57.
22 Idézi: Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007. 182.

Jegyezzük meg ezen a ponton érvelése kísértetiesen hasonlít John Stuart Millére, aki a walesiek és a baszkok szükségszerű, sőt rájuk nézve üdvös beolvadását az angol és a francia nemzetbe hasonló módon indokolta, mint Jászi a nemzetiségiekét a magyarba. Jászi meggyőződése szerint ezt a „természetes" asszimilációs folyamatot egyedül az adminisztratív kényszerítő eszközök igénybevétele hátráltatja, mivel dacreakciót vált ki az érintettekből. Mindebből fakadt, hogy Jászi gondolatvilágában a nemzetiségi jogok bővítése és az asszimiláció igenlése nem zárták ki, sőt, paradox módon feltételezték egymást. Érvelése szerint a jogok bővítése, a kényszernélküliség valójában a beolvadás irányába hat. A nemzetiségek rövid távú kollektív aspirációi, és a magyar érdek antagonizmusa így talált feloldást Jászinak a valóság közegellenállását negligáló eszmefuttatásában.

A „hazafiság" fogalma tehát – túl a társadalmi emancipáció továbbvitelének vállalásán – a nemzetállam integritásának, a magyarság vezető szerepének és a nemzetiségek hosszabb távú asszimilációjának igényét is magába ölelte. Jászi az utóbbi három szempont beemelésétől remélte, hogy a szocializmus számára megnyerhetővé válnak a „régi világ nemes és jóindulatú emberei", akik érzik a társadalmi változás szükségességét, de riasztja őket a szociáldemokratákat általánosan jellemző „nemzetellenes póz". A követendő minta, a Jaurés vezette francia szocialista párt volt, amely egyszerre vonzotta soraiba a nemzeti intelligenciát és a munkásságot.

Jászi szerint a szociáldemokraták sokat ostorozott felfogásuk miatt a nemzeti intelligencia szocializmus felé öntudatlanul is vonzódó részét, mint „a magyar faj legderekabb" részét képtelenek megszólítani. Ebből fakad, hogy a párt nem több, mint „nyomorgókból", néhány „szellemileg és erkölcsileg félművelt vezetőből", és „egy csomó izgága zsidó gyerekből" álló csoport.[23] Ez a társadalmi beágyazatlanság, a nemzeti értelmiség jelenlétének teljes hiánya azt a veszélyt hordozza, hogy a szocializmus nem képes beváltani ígéretét. Ez az ígéret Jászi jövőképének megfelelően – mint a szocializmus tulajdonképpeni lényege – túlmutat az „éhező néptömegek", a munkásság kenyérgondjain, s egy új történelmi korszak egy „boldogabb jövő ragyogó szintézisét" jelentette, amely mint egykoron a reformáció vagy a reneszánsz, új életrendjével a létezés minden területét átformálta.

IV.

Jászi eszméi mellé szerette volna megnyerni a szociáldemokrata pártot, vagy legalábbis annak használhatónak ítélt részét, azonban ez, mint láttuk, hosszú ideig még elképzelhetetlen volt. Saját baráti körének tagjai is, mint Szabó Ervin, megrökönyödéssel tekintettek Jászi terveire. Úgy érezhették, hogy a fennálló állami keretek elfogadásával barátjuk szögre akasztotta egyik legfontosabb eszméjét, a világ folyamatos egységesülésének, a világállam és világtársadalom szükségszerű

[23] LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 47.

megvalósulásának gondolatát, hiszen még az 1904-ben megjelent *Művészet és erkölcs* című munkájában is a következő eszmefuttatás szerepelt: „A művészet egyre egyetemesebb lesz, a nemzeti partikularizmusból az általános emberi irányában halad… Nem is lehet másképp. A könyvnyomtatás feltalálásával, a sajtó fellendülésével, a kereskedelem az egész világra kiterjedő szálaival, a tudomány egyre internaczionálisabb jellegével…, a közlekedési eszközök csodálatos fejlődésével…, a divat egyre növekedő egyformaságával, a nyelvismeret terjedésével, a politikai és gazdasági kapcsok erősödésével ez egyes országok között, az internaczionális művészeti kiállításokkal, az ifjúság külföldi tanulmányútjaival, a fajok egyre gyakoribb keveredésével, stb. stb. karöltve nem csak a faji különbségek válnak mindjobban elenyészőkké, hanem … mindinkább azonos a benyomások, érzések, gondolatok, vágyak, életmód stb. az a tömege, melynek az esztétikai tevékenység csak a csapadéka.”[24] Az egy évvel korábban megjelent, *A történelmi materialismus államb̈ölcselete* című munkájában, mint a gazdasági egységesülés hozadéka, a nemzeti nyelveket felváltó „világnyelv” perspektívája is felcsillant.[25]

A világállami ábránd, a nemzeti sajátosságok és nyelv eltűnése, s így a nemzetek elhalásának jövőképe, valamint a magyar állami integritás és szupremácia hangoztatása joggal tűnhetett össze nem illőnek. Feloldhatatlannak tűnt tehát az ellentét, amely Jászi evolúciós, az integrálódás mozgatórugójára visszavezetett történetfilozófiája, és a nemzeti szempont és érdek retorikáját felvonultató írásai, eszmeisége között húzódott. A nemzeti érdekekre hivatkozó argumentáció bár alapvetően taktikai célt szolgált, a szocializmus, a társadalmi átalakulás elfogadtatását, mégsem mondhatjuk, hogy ez Jászi mélyebb késztetéseinek, azaz világállami víziójának feladását jelentette. Hogyan lehetséges ez?

A polgári radikális gondolkodó a „hazafiság újrakeresztelésével” elfogadott és érvelésébe beépített olyan eszméket, amelyek ugyan nem álltak összhangban a történelmi folyamat ideálisnak vélt végső formáival, azonban összeegyeztethetők voltak magával a folyamattal mint ezen formák felé vezető út lépcsőfokai. Olyan a jelent átható, a közgondolkodást meghatározó eszmékkel való kiegyezést jelentett ez, amelyek beépíthetők voltak teleologikus történetfilozófiájába. Ezek közé tartozott az állami integritás gondolata, szemben a nemzetiségek kifelé gravitáló törekvéseivel, hiszen a magyar állam, illetve a monarchia a képzelt fejlődési folyamat magasabb fokát jelentették, mint a nemzeti elv elfogadása nyomán létrejövő kisebb államegységek. Ide tartozott továbbá a magyar kultúrfölény és szupremácia gondolata, s az abból fakadó, a nemzetiségek békés asszimilációjának prognózisa. Ez összeegyeztethető volt a kulturális homogenizáció Jászi által képzelt folyamatával, amelyben mindig a fejlettebb kultúra asszimilál, hasonítja magához az alacsonyabb szinten állót.

[24] Jászi Oszkár: *Művészet és erkölcs*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1904. 165–166.

[25] Jászi Oszkár: *A történelmi materialismus államb̈ölcselete*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1903. 148.

És végül ebbe a sorba tartozott a balkáni magyar térhódítás terve - ami az első világháború elején vált Jászi érvelésének részévé –, mivel ez is az integráció, az egységesülés irányába mutató gazdaságpolitikai lépésnek minősült. Nyilvánvaló, hogy továbbgondolva Jászi premisszáit, a nemzeti szempont és a hitté rögzült történetfilozófiai menetrend közötti temporális egyeztetés kártyavára összeomlik. Bizonyos értelemben erre a továbbgondolásra, a premisszákból fakadó konklúziók levonására kényszerítette Jászit a Naumann terv körül kialakult vita.

V.

A német politikus Friedrich Naumann Mitteleuropa tervében Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági, majd politikai integrációjának lehetséges útját vázolta fel. Az elképzelés szerint az államszövetséghez idővel más államok is csatlakozhattak volna. Az elképzelés Naumann *Mitteleuropa* című, 1915 októberében megjelent könyvében lett kibontva, bár a gondolat magja cikk formájában már az év tavaszán széles körben ismertté vált. Jászi az elsők között üdvözölte az elgondolást és vált a terv legvehemensebb támogatójává és terjesztőjévé. A magyar sajtó és közvélemény érthető módon élénken reagált a tervre, sajátos módon azonban nem a politikai törésvonalak mentén oszlottak meg a támogató és az elutasító állásfoglalások.[26]

Az elutasítás közösségében osztozott többek között Ady Endre, Ágoston Péter, Braun Róbert, valamint Tisza István és Rákosi Jenő. A támogatók táborában pedig Jászi Oszkár, Ignotus és Szabó Ervin mellett ott találjuk – bár eltérő indíttatásból – Aponyi Albertet, vagy Andrássy Gyulát. A terv tehát nem pusztán a magyar közvéleményt osztotta meg, de a progresszió táborát is. Miért támogatta a Mitteleuropa elgondolást Jászi? A polgári radikálisok teoretikusa a Naumann tervben a „szűkös nacionalizmus"[27] meghaladásának útját, kedvelt kifejezését idézve „az internacionalizáció lehetőségét", egy „soha még nem élvezett nemzetköziség szinte kábító perspektíváját" érezte meg.[28]

Mint láttuk, Jászi a minél kiterjedtebb gazdasági és állami integrációban ismerte fel a világtörténelmi folyamat lényegét: „Nem a nemzeti széttagoltság irányába halad a világ, hanem a nemzetközi szolidaritás felé."[29] Nem meglepő tehát, ha ennek sodrásirányába haladónak tartotta a közép-európai államszövetség eszméjét. Azt is tudjuk, hogy Jászi számára a történelem felismerni vélt dinamikája, az egyesülés nem értéksemleges folyamat, hanem az emberi világ tökéletesedésének biztosítéka. A terv kapcsán kialakult polémiában is kifejtette alaptételét, miszerint a szélesebb

[26] A kérdésre vonatkozólag lásd: IRINYI Károly: *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

[27] JÁSZI Oszkár: „Háború és kultúra". *Huszadik Század,* 1914/11–12. 262.

[28] JÁSZI Oszkár: „Imperializmus és pacifizmus". *Huszadik Század,* 1915/10. 256.

[29] JÁSZI Oszkár: „Háború és kultúra". *Huszadik Század*, 1914/11–12. 262.

alapon nyugvó gazdasági integráció – fokozva az iparosodást, a városiasodást, a termelés növekedését – a társadalmi fejlődést is előmozdítja.

Miként tézisét Közép-Európa kapcsán megfogalmazta: „Középeurópának előnye volna, hogy az egységes piac, forgalom, kereskedelem a termelés lehetőségeit rendkívül fokozná… A gazdasági piacok óriási integrációja a termelésnek és a demokráciának szinte nem is sejtett fejlődési lehetőségeket nyújtana.”[30] Emellett az idea megvalósulása a tudományos és kulturális életben a nemzeti keretek teremtette állítólagos „provincializmust”, valamint mindenre használható csodaszer gyanánt a nemzeti feszültséget is megszüntetné, vagy legalábbis mérsékelné: „Középeurópa összes nemzetiségi kérdései elveszítik méregfogukat abban a pillanatban, amikor egy szoros gazdasági és politikai szövetség lehetetlenné, sőt, oktalanná teszi az egyes nemzetiségek kifelé gravitáló hajlandóságát.”[31]

Magyarország, valamint a Monarchia a Mitteleuropával való összehasonlításban, a nagy gazdasági egységgel szemben anakronisztikus „államjogi szatócsüzletként” tűnt fel, amely a fejlődésnek csak egy meghaladható állomását jelezte. Miként barátjának a tervvel szemben elutasító Braun Róbertnek írta: „Hiába, ti elsősorban a porosz militarizmust, a »junkerség uralmát« látjátok… De vajon csakugyan ez-e a nagy világtörténelmi folyamat lényege? Valóban elképzelhető-e, hogy az a nagy világgazdasági integráció, melyet Közép-Európa jelentene, kevesebb produktivitást, tehát kevesebb demokráciát és népkultúrát adna, mint a status quo?”[32]

Jászi írásaiban az antant rendezési elvei is az egységesülés perspektívájából mutatkoztak fejlődésellenesnek. Véleménye szerint az antant által felkarolt „nemzetiségi elv” a kisállamiság történelmi zsákutcájába visz, egyet jelent „Középeurópa teljes atomizálódásával”.[33] Szemléletének belső logikájából fakadt, hogy Mitteleuropa is csak lépcsőfok lehetett az egységesülés, az „internacionalizáció” világtörténeti folyamatában. A kérdés körüli vitában ennek megfelelően azt hangsúlyozta, hogy Közép-Európát nem Európa többi része ellen kell életre hívni, hanem annak majdani megszervezése érdekében.[34] Remélte, hogy Mitteleuropából az „Európai Szövetséges Államok” felé vezet a történelem menete.[35]

Kiemelésre érdemes Jászinak a Naumann terv melletti apologetikájában az a kétséges valóságfedezettel bíró történelmi értelmezésen nyugvó érv, miszerint miként „az Ausztriával való szövetségünk a kulturális és demokratikus haladásnak igen jelentékeny tényezője volt Magyarországon: joggal remélhetjük, hogy a szövetségnek kiterjesztése Németországra még nagyobb lendületet fog adni ugyanennek a fejlődésnek.”[36] Sajátos nemzetkarakterológiai színezetű okfejtésként tapadt mindehhez

30 Idézi Hanák: i. m., 63.

31 Jászi Oszkár: *Középeurópa és a demokratikus fejlődés* [1916]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918. 145–146.

32 Idézi Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003. 106.

33 Jászi Oszkár: *Középeurópa és Nyugateurópa* [1917]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 234.

34 Jászi Oszkár: *Középeurópa és a demokratikus fejlődés* 147.

35 Jászi Oszkár: „Középeurópa”. *Huszadik Század*. 1916/6–7. 461.

36 Uo., 451.

Jászi azon megállapítása, hogy a magyaroknak – nyilván ez irányú hiányosságaik okán – „kitűnő iskola lesz" az államszövetségben érvényesülő német „műveltség, szervezettség és fegyelem."[37]

VI.

Áttekintve a Mitteleuropa tervvel szembeni különböző elutasító álláspontok mögötti motivációt, azt mondhatjuk, hogy azok két forrásból táplálkoztak. Az egyik forrás a német állam konzervatív karaktere, a „porosz militarizmus" iránti ellenszenv. Ebből merítettek azok, akik a progresszió körein belül ugyan osztoztak Jászi céljaiban, az internacionalizáció szükségességében, azonban feloldhatatlan ellentmondást láttak az általuk elmozdítani kívánt demokratizálás és a német állam jellege között. Jászi ezen fenntartást azzal az érvvel kívánta oldani, miszerint az úgynevezett német militarizmus semmivel sem rosszabb, mint a többi nagyhatalomé. Másrészt – szólt érvelése – egyedül Németország az, amely programjaként fogadja el az integrációt, így „dacára a porosz militarizmusnak, ő ma inkább képviseli az emberi haladás ügyét, mint az entente."[38]

A Mitteleuropa-terv elutasításának másik forrása a nemzeti önrendelkezés és identitás megóvásának szándékából fakadt, amelyet Naumann ideája az opponálók szemében veszélyeztetni látszott. Ezen álláspont legmarkánsabb képviselője Rákosi Jenő volt. Jászinak a félelmekre adott válasza hűen tükrözte alapvető értetlenségét a magyarság történelmileg rögzült fenyegetettség tudata, valamint az ebből kinőtt tradíciók és magatartásminták iránt. Jászi úgy gondolta, a „nemzeti közvélemény" a terv mellé állítható, amennyiben felcsillantja előtte a közgondolkodásban egyébként gyökeret eresztett balkáni térhódítás ábrándját, egybekapcsolva azt a magyar kultúrfölény és missziós tudat toposzával.[39] Eszerint a magyarság küldetése, hogy „gazdasági és kulturális fölényénél fogva" a balkánt „a nyugati civilizáció" felé vezesse.[40] Miként ezt a jövőképet egy másik írásában tömören megfogalmazta: „Közép-Európa német hegemónia alatt, s a balkán magyar vezetés alatt: ez a derengő új idők perspektívája."[41]

A „nemzeti szempontok" taktikai jellegű kiszolgálása mellett Jászi nem tudott mit kezdeni azokkal a reális félelmekkel, amelyek az államszövetség tervében a nemzeti önrendelkezés korlátozását és a német kulturális és politikai befolyás emeltyűjét látták. Ezekben az aggályokban pusztán érzelmileg színezett „nacionalista el-

[37] JÁSZI Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője". *Huszadik Század*. 1915/8. 129.

[38] LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. 217.

[39] A balkáni térhódítás ábrándjáról a közgondolkodásban lásd: ROMSICS Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*. In: Uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004.

[40] JÁSZI Oszkár: *Külpolitikánk csődje*. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 10.

[41] JÁSZI Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője". 130.

zárkózást”,[42] „idegeniszonyt”,[43] „neo-kuruckodást”,[44] a germanizálás „mitologikus fenevadával”[45] való riogatást feltételezett. A nemzeti szuverenitás igényével a történelem általa kiolvasott vastörvényét állította szembe: a nemzetköziség felé robogó világban a „zárt nemzeti organizmusok elve megdőlt”.[46] Egyébként is az államszövetségben a másik félnek, azaz Németországnak is fel kell adnia szuverenitásából. Elismerte a hatalmi súlyból, etnikai arányokból adódó német hegemóniát az államszövetségen belül, azonban ezt ellensúlyozva látta a szövetségből adódó anyagi és szellemi előnyökkel: „természetesen ezzel nem tagadjuk azt, hogy Németország nagy gazdasági és organizatórikus fölényével bizonyos hegemóniát fog gyakorolni ebben a szövetségben, de ez a hegemónia már a fentebb kifejtett gazdasági okokból is a magyarságra nem elnyomó, hanem csak fejlesztő és erősítő lehet.”[47]

Az új állami formáción belül a német kultúra és tudomány befolyásának magyarországi növekedésétől sem tartott, sőt, Jászi üdvösnek tekintette, mivel szerinte az a magyarországi törekvéseknek egy fejlettebb és szervezettebb kultúra véráramába való bevonását jelentené. Különben sem értette a magyar kulturális élet védelmének igényét a német hatástól, hiszen nem csak hogy fejlettebb volt a német, hanem meggyőződése szerint a magyar kultúra teljes mértékben a német tudományos kultúra befolyása alatt alakult ki: „…nem lehet tagadni, hogy országunk kultúrélete már eddig is annyira némettől való függőségben alakult ki, hogy ezen Közép-Európa alig változtatna valamit. Gazdasági életünk, jogunk, tudományunk, szocializmusunk és szociálpolitikánk Németországból vette legfőbb impulzusait. Középeurópa megszervezése ezen a tényen csak annyit módosítana, hogy ennek a ma inkább esetleges, át nem gondolt összefüggésnek mélyebb tartalmat, s ránk nézve termékenyebb szervezési formákat adna.”[48]

A kétnyelvűség kialakulásával maga is számolt, de nem mint veszéllyel, a germanizáció első lépésével, hanem mint a hatékonyság, a versenyképesség szempontjából szükséges kompetenciával. A kultúra területén pedig mint a fölényben lévő német szellemi élethez való kapcsolódás alapfeltétele tűnt fel a kétnyelvűség, amelytől való elzárkózás a magyarságnak, mint kisnépnek a „szellemi és erkölcsi degenerációját” vonná maga után.[49]

42 Jászi Oszkár: *Az új nemzetköziség felé* [1915]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 77.
43 Jászi Oszkár: „Imperializmus és pacifizmus”. 255.
44 Jászi Oszkár: „Középeurópa”.. 451.
45 Jászi Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője”.130.
46 Jászi Oszkár: *Az új nemzetköziség felé* [1915]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 77.
47 Jászi Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője”. 129.
48 Jászi Oszkár: „Középeurópa”. 452.
49 Uo., 460–461.

VII.

Jászi eszmevilágának meghatározó eleme volt az „örök békét" megvalósító „világállam kábító perspektívája". Ez a távlat értelemszerűen leértékelte a nemzeti önrendelkezés és identitásőrzés célrendszerét, sőt, összeegyeztethetetlen volt vele, hiszen történetfilozófiai vélekedéseinek konklúziója nyilvánvaló volt: az egyre szélesebb bázisú integráció végpontja a világállam, amely mint egykoron a nemzetállam, a heterogén vallási-etnikai-nyelvi közösségeket idővel egybe gyúrja:

„A mai nemzeti államok lassú fejlődésük évszázadai alatt nem kevesebb, de több faji, vallási, nyelvi különbséggel állottak szemben, mint a mai kultúrállamok az egymással való érintkezésben… A nemzeti államokon túli társadalmi fejlődés lényegében ugyanezen gazdasági és szellemi erőparalelogramma szerint fog végbemenni… Valami elvileg újat én csak ott tudok észrevenni, mikor a régi nemzeti államok valóban idegen fajokkal és kultúrákkal, a sárgával, az indussal, a mohamedánnal jutnak érintkezésbe. Itt lehet joggal felvetni azt a kérdést, hogy a vallási és a kulturális faji és klímabeli különbségek örvénye dacára folytatódni fog-e gazdasági és politikai integráció, mely az európai emberiség legfőbb fejlődési törvénye. Én azt hiszem, hogy igen, mert emez akadályok ellenállásánál nagyobb intenzitással növekednek óráról-órára az összefűzés és az asszimiláció erői".[50] A különbségek és az ebből fakadó konfliktusok felszámolásának az utópisztikus örök béke eljövetelének egyedüli biztosítéka „a népek valódi szolidaritása gazdaságban és jogrendben, vérben és hitben".[51] A béke annyira széleskörű, amekkora körre „a javak, gondolatok és a vér akadálytalan cseréje" kiterjed.[52]

Jól láthatóan az általános emberi problémák megoldásának iránya és a nemzeti identitás, a magyarság megmaradásának igénye Jászi eszmevilágában egymással szembekerült, mivel a köztük való időleges egyeztetés korábbi felemás lehetősége is megszűnt. Megszűnt, mert az államfejlődésnek az integrálódás felé haladó tendenciája, amely a nemzetiségi törekvésekkel szemben az állami integritás fenntartásának érvrendszerébe illeszkedett, a Közép-Európa koncepció feltűntével immár egy nagy állami egységben való feloldódás, így az integritás tulajdonképpeni felszámolásának argumentumává vált. Hasonló a helyzet a nemzeti identitás megőrzésének kérdésében. Míg a Monarchia jelentette keretek között a fejlettebbnek vélt kultúra hasonító erejébe vetett hit a magyarság békés asszimilációs erejét látszott alátámasztani, a „60 millió német és 10 millió magyar politikai szövetségére" épülő államalakulatban ez a gondolat már a fejlettebb német kultúra és szellemi élet vérkeringésébe való feloldódás hívószavává vált.

Jászi ezeket a következtetéseket nem vonta le, tagadta, hogy a közép-európai államszövetség mint az integráció és a vele egybekapcsolt modernizáció eszköze, valamint a nemzeti identitásőrzés kívánalma között bármiféle feszültség lehetne.

50 Jászi Oszkár: „Imperializmus és pacifizmus". 251–252.

51 Jászi Oszkár: *Szentimentális pacifizmus*. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 156.

52 Uo., 157.

Mint fogalmazott, pusztán „nacionalista prófféták” próbálják a Mitteleuropa-terv körüli vitát a „nemzeti fennmaradás”, valamint a „gazdasági és kulturális fejlődés” közötti választás vagy-vagy kérdésére kiélezni.[53]

Valójában nemcsak a nemzeti prófféták, de a progresszió táborában, saját baráti körében tűntek fel olyan vélemények, melyek a probléma lényegét a fenti módon formulázták. Ágoston Péter bár a szövetségtől remélt gazdasági előnyökkel kapcsolatban is szkeptikus volt, még a gazdasági megerősödés esetén is elítélte a Naumann tervet: „Ha bármilyen jó dolga lesz ezen a területen a lakosságnak, de nem a magyar lesz az uralkodó nyelv, akkor a magyar elveszett, és semmiféle jól megrakott jászol nem pótolhatja azt a veszteséget, hogy a magyarság már nincs. Nem egyesek jóvoltáról van szó, hanem nemzetek létéről”. Ágoston érvelésének külön érdekessége, hogy a magyarság létéért való szorongást az internacionalizmus felől is igazolni kívánta: „A mi nemzetköziségünk minden nemzet védelmét követeli az elnyeletés ellen.”[54]

Ady fenntartásai a Mitteleuropa-tervvel szemben hasonló forrásból fakadtak. A költő 1916 májusában jelentette meg *Ellenséggel egy szándékon* című rövid jegyzetét. Maga a cím utalt arra, hogy a Mitteleuropa-terv körüli vitában nem „megtartani akart barátaival”, elsősorban Jászi Oszkárral, de „ösztön és ízlés szerinti” ellenfeleivel, mindenekelőtt Rákosi Jenővel került egy táborba. A német térhódításban rejlő, a magyarságra leselkedő veszélyekre utalt, amikor a terv ellenében Kossuth példájára és „ezer év tanúságaira” emlékeztetett. A gazdasági szempontokra és vélt történetfilozófiai menetrendre hivatkozóknak, így Jászinak is szólt Ady kategorikus elutasítása: „Pénzesek és ötletesek hagyjanak föl már evvel a száz fajtájú Közép-Európa-tervezgetéssel.”[55] Álságosnak ítélte, hogy a terv melletti érvelés egyik fontos eleme volt annak kiemelése, hogy a kis államok és nemzetek nem képesek önmagukban megállni, számukra a csatlakozás a nagyobb állami és gazdasági egységekhez szükségszerű, és egyben érdekükben álló. Ezen álláspontot képviselőknek címezte Ady a cikk záró sorait, melyek a küldetésként megélt életprogram visszhangjaként szóltak: „A magyarságot… ne féltsék: Ez a magyarság azért élt eddig, mert tovább kell élnie.”[56]

[53] Jászi Oszkár: *A kis államok problémája* [1915]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 110.

[54] Idézi Irinyi Károly: i. m., 212–213.

[55] Ady Endre: *Ellenséggel egy szándékon*. In: Vezér Erzsébet (szerk.): *Ady Endre művei. Publicisztikai írásai. III*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977. 509.

[56] Uo.,

Abstract

Internationalism and Nationalism in Oszkár Jászi's Political Ideology

There are two clearly contradictory judgements of Oszkár Jászi's political ideology among historians. Some of them portray him as a nationalist and the protector of multiethnic Hungary's territorial integrity as well as the advocate of the Hungarian people as the leading power of the Hungarian state. Others give emphasis to his internationalism and nonacceptance of the Hungarian historical traditions. Indisputably, historians can find quotations in Jászi's writings when seeking evidence for both interpretations. This study attempts to give an explanation of the ambiguity of Jászi's ideas and of their seemingly contradictory combination of nationalist and internationalist elements. It ultimately suggests that Jászi applied the nationalist argumentation solely for tactical reasons. In contrast, internationalism and the vision of the world state was a fundamental element of his ethos.

Beretzky Ágnes

Nemzet, nemzeti kisebbség és állam viszonya Csoóri Sándor írásaiban[1]

Az irodalom, az írás gyakorlása az igazság gyakorlása.
Azaz: közügy. A teljességre vágyó ember függetlenségi harca.
Ambíciója a megmaradásra.[2]

Nyugat-Európában a több évszázados központosított államhatalom lehetővé tette a jogi, gazdasági és oktatási intézmények, valamint az állampolgári jogok révén az ún. államnacionalizmus létrejöttét. Keletebbre azonban a nemzeti önrendelkezés részleges vagy teljes hiánya miatt a politikai nemzetet megelőzte a közös eredet-, nyelv- és identitásalapú kultúrnemzet kialakítása,[3] amelyben az irodalom kitüntetett szerepet játszott. A költő, író és később politikus Csoóri Sándor (1930–2016) pályája kitűnően példázza az irodalom és a nemzeti önismeret ezen szoros kapcsolatát. Jelen írás Csoóri prózai művein keresztül elemzi a lírikus-politikus gondolatait a nemzetről, identitásról, a határon túli magyar kisebbség helyzetéről, rendszerváltozás előtt és után.

„Értelmiségi vagyok, aki soha nem felejti el, hogy paraszt"[4] – vallotta magáról Csoóri Sándor, akinek az életműve a szellemi életbe való felemelkedést éppúgy példázza, mint származásának vállalását. Eszmélését, felnőtté válását a háború siettette, 1945 után pedig a katarzis és a remény helyett, hogy az élet „hamisítások nélkül alakulhat"[5], értelmiségi léte kereteit a huszadik századi magyar történelem leghosszabb politikai kurzusa határolta be.

Az ötvenes évek elejének tudathasadásos állapota, a zámolyi szülői ház padlássöpréseinek, valamint az Irodalmi Alap tehetséggondozó ösztöndíjának kettősségéből az előbbi tanulsága győzedelmeskedett. A végeredmény: szökés mindenféle dogmatizmus elől az „önképző értelmiségi"[6] létbe. Csoóri ekkor még elsősorban költő, aki természetesen érzékelte a szellemi kultúra – s benne az irodalom – talán még soha nem tapasztalt mértékű magyarországi térvesztését.

A kommunista főideológus, Révai József útmutatása szerint ugyanis a korszakban egyedül elfogadott, szocialista realista stíluseszmény legfőbb tartalmi jellemzői

[1] Köszönettel tartozom Illyés Máriának és Romsics Ignácnak kritikai észrevételeikért.

[2] Csoóri Sándor: „Ismerős fogalmak háttere". In Uő.: *Készülődés a számadásra*, Budapest, Magvető, 1987, 342.

[3] A „nemzet" fogalmának a mai napig nincs általánosan elfogadott – jogi – definíciója.

[4] Csoóri Sándor: „Önéletrajz harminckét sorban". In Uő. (szerk.): *A magyar költészet kincsestára. Csoóri Sándor válogatott versei,* Budapest, Unikornis, 1998. 217.

[5] Uő.: *A félig bevallott élet,* Budapest, Magvető, 1982, 300.

[6] Uő.: (1998): 217.

a munkás-paraszt, és az értelmiségi problémák tárgyalása, a munka és a pozitív hős előtérbe állítása, valamint az osztályellenség leleplezése voltak. Az ideológiai elvárásoknak nem megfelelő műveket, művészeket, így a nacionalistának bélyegzett írókat is, egyszerűen kivonták a forgalomból. Csoóri szavaival a „tökéletes csönd vagy a politika föltétel nélküli kiszolgálásának évei következtek."[7]

A kommunista rendszer elnemzetlenítő gyakorlatával szemben, amely minden, a nemzet bajainak feltárására törekvő szándékot veszélyes nacionalistának bélyegzett, a népiek csoportja[8] az illyési, Németh Lászlói gondolatok mentén már az 1960-as években újjászerveződött. A mozgalom harmadik generációjához tartozó Csoóri Sándor már ekkor részt vett a népiek tevékenységében, s fokozatosan vált az ellenzéki csoportosulás szellemi vezérévé.

A társadalmi, vagy politikai reform meghirdetésének lehetetlenségét látva azonban a népiek tevékenysége a 60-as években még a kulturális térre korlátozódott. A politika fojtogatóbb légkörében a népi kultúra felelevenítése, a honismereti- és a táncház-mozgalom beindítása kecsegtetett eredménnyel. Célja Csoóri szerint a nemzeti önazonosság tudat visszanyerése, a hiányzó magyarságtudat megalapozása, valamint a magyarság szellemi-lelki önérzetének erősítése volt.[9] A mozgalom emellett felfogható a népiek közvetett hittételeként a magyarság (kulturális) egysége mellett.

Az 1960–1970-es évek fordulójának viszonylagos politikai enyhülése miatt azonban újra lehetővé vált egy olyan szuverén nemzeti költő fellépése, aki képviselhette[10] a nemzeti érdekeket a politikai hatalommal szemben. Erre a szerepre akkor alkatilag, művészi rangját és származását tekintve is Illyés Gyula tűnt a legalkalmasabbnak. Versei, interjúi, a nemzetiségi kérdést vizsgáló – tíz évig nem forgalmazott – esszékötete a „nemzet lelkiismeretévé"[11] avatták. A költőóriás nyomdokain a hetvenes évektől Csoóri is fokozatosan tágította eszmélkedése köreit: érdeklődése a történelmi, szociális és politikai dilemmák felé irányult, melyek esszéiben, publicisztikájában közvetlenebbül tetten érhetők. Boncolgatásukra az igazságtétel elemi igénye vezette.[12]

7 Uő.: „Egy nomád értelmiségi". In Uő. (1987): 45.

8 A a nép a népi írók számára nemcsak a parasztságot, hanem az egész nemzetet jelentette. A népi jelző annak a politikai gondolkodásnak és cselekvésnek a jelölésére szolgál, amelyik egyszerre irányult a magyarság szociális és nemzeti problémáinak megoldására.

9 Csoóri Sándor: „Mi a magyar ma?" *Tiszatáj*, 26. évf., 1989/9, 51.

10 Ez gyakran nem ált másból, mint engedmények kicsikarásából.

11 „Pokolviselt ember vagyok". Interjú Csoóri Sándorral. *Magyar Nemzet*, 56. évf, 1993/12/31. 7.

12 Sokatmondó Csoórinak a nyolcvanéves Illyést köszöntő vallomása: „Sokan vagyunk a világban – idehaza és túl a határainkon is – akiket az ő neve toboroz és köt össze, a akik az ő gondolatain is állnak, amikor a földön állnak." Csoóri Sándor: „Illyés Gyula köszöntése". In Uő. (1987): 146.

Nemzet és állam viszonya történeti visszatekintésben

Csoóri gondolkodásának meghatározó elemévé a hetvenes évektől kezdődően a nemzet-problematika vált, s az ellene szerveződő támadások célpontja is e nemzetfelfogás lett – és maradt mind a mai napig. A nemzet nála elsősorban az anyanyelvre és a „sorsközösségre" épülő kulturális együvé-tartozás. Ez a meghatározás egybeesik a német kultúrnacionalizmus nemzetdefiníciójával, amire a népiek – elsősorban Illyés és Németh László – is építettek.

A közös szellemi haza, nyelvi nemzet- és kultúra hármasságán nyugvó nemzetkoncepció Csoóri szerint azonban csak szuverén emberek, teljes személyiségek alkotta társadalomban képzelhető el. Csak ők hozhatnak létre erős tudatú nemzetet, amelyet még a nagy történelmi viharok sem rendíthetnek meg. „A teljes ember: *autonóm* ember. – vallja Csoóri – És történeti lény is egyúttal: egyszerre él a maga korában és a történelemben. S már puszta létezésével is minden szűkösség és ideiglenesség tagadása. Az ilyen embert bizony korlátozni kell, mert netán kinő a tilalmak alól, s maga válik mércévé."[13]

Az ilyen, autonóm egyénekből felépülő, történelmi és kulturális nemzet nyilvánvalóan szemben áll Csoóri gondolkodásában az *állam*, a hivatalos kurzust vagy hatalmat megtestesítő ideiglenes politikai képződmény,[14] „gazdasági és külpolitikai egység"[15] – alapvetően negatív előjelű – fogalmával. Ezzel kapcsolatos nézeteit az 1980-ban írt nagy történelmi esszéjében, *A magyar apokalipszisben* fejtette ki legrészletesebben. Bár az írás a „Töprengések a második magyar hadsereg doni összeomlásáról […]" alcímet viseli, tárgya sokkal inkább annak a vizsgálata, hogyan szorult a magyarság a történelem perifériájára, s hogyan veszítette el önmagát. A doni katasztrófa alkalmas kiindulópontnak bizonyult a szerző számára, hogy előre- és visszatekintsen, olyannyira, hogy művében a nemzeti tudatromlás folyamatát – Szekfű nyomán[16] – egészen Mohácsig vezeti vissza. Nézetei szerint akkorra tehető a nemzet és az állam egységének megbomlása, amely azzal a következménnyel járt, hogy az ország uralkodójának és politikai elitjének az érdeke nem mindig esett egybe a nemzet érdekeivel. Az érdekellentét feloldását Csoóri szerint a „történelmet

[13] Uő.: „Az állam és az író képzelete". In Uő. (1987): 53.

[14] Csoóri szembenállása az állammal három történeti-filozófiai forrásból táplálkozott: kommunizmusellenességéből, az első világháború utáni wilsoni alapokon nyugvó nemzetállami koncepcióval szembeni ellenérzéséből, valamint az elidegenedett polgárokat tömörítő modern, bürokratikus állammal szembeni egisztencialista-anarchista alapállásából. (Illyés Mária közlése)

[15] Csoóri Sándor: „Az állam és az író képzelete". In Uő. (1987): 54.

[16] Szegfű a két nemzeti tragédia összevetésekor arra a következtetésre jutott, hogy Trianon még Mohácsnál is súlyosabb következményekkel járt, mert „míg a török csak politikailag vette birtokba országunkat […], Trianon óta csehek, oláhok és szerbek egyaránt felforgatták a birtokviszonyokat, […] ezzel egyidejűleg a leszakított területek magyar városai is megakadtak nemzeti fejlődésükben." Szegfű Gyula: *Három nemzedék, és ami utána következik,* Budapest, Maecenas, 1989 (reprint), 385. A Mohács–Trianon párhuzam bővebben: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat,* Budapest, Osiris, 2001, 7–12.

kisajátító kormányok" a valóság letagadásától, hamisításoktól remélték, s így jelentősen hozzájárultak a nemzet lezüllesztéséhez, azaz tudatvesztéséhez.

A szerző szerint a folyamatosan torzuló „magyar alkatot" az önámítások és a politikai hazudozások tükrében kell megvizsgálni, amelyekre a 19. és 20. századi magyar történelem során bőven találhatunk példát. Az aradi tizenhármat[17] felakasztató Ferenc József átlényegülése a köztudatban „császárunkká és királyunkká", a kiegyezés mindenáron való fenntartása, majd a „nem, nem, soha" önkritika-mentes meghirdetése, végül a második világháborúba lépés körülményeinek és a doni katasztrófa tényleges veszteségének elhallgatása egyaránt megfosztották a nemzetet a *szembenézés* lehetőségétől.[18] „Mi lett volna" – teszi fel a szerző művében a történelmietlen kérdést – ha nem szorítják háttérbe a kiegyezés kritikusait, ha Trianon revíziója a nemzet önismeretére épül, s nem egy társadalmi igazságtalanságoktól hemzsegő rendszer legitimációja, ha Horthyék nem titkolják el a doni katasztrófa valós tényeit? Csoóri meggyőződése, hogy a „közös gyász", a „közös meghasonlás", és a „közös rádöbbenés"[19] katarzisa nyomán a nemzet egészségesebb lelkülettel állhatta volna ki a jövőt, még a lesújtó békediktátumot és a Rákosi-korszakot is.

A kádári alku hatása a magyar nemzetre

A Kádár-rendszer, bár a Rákosi-diktatúrához képest 1962-től mind a gazdaság- és társadalompolitikában, mind a szellemi életben enyhülést hozott, lesújtó kritikában részesül Csoóri műveiben. A rezsim ugyanis éppen 1956-ot, „a magyarság elmúlt száz esztendejének egyetlen erkölcsi győzelmét" [20] hamisította meg, s erre építette legitimitását.

A forradalom három évtizeden keresztül tabu témának számított Magyarországon, lehetetlenné téve a reális történelmi tudat kialakítását. „Olyan ez, emlékezik Csoóri később, mintha egy drámában csakis a mellékszereplők mondatai hangoznának el, csak fojtott, részleges utalásokból sejthetnénk, hogy a főszereplők miféle

[17] Egy 1978-ban megjelenő cikkében Csoóri a következőket írja: „Minden korábbi bukásunk, kiegyezésünk eredetét visszavezethetjük a szabadságharc leverésére. Trianon, Horthyék háborúba lépése, a sztálinizmus mostanáig kiható torzításai […] összerágott, de meg nem emésztett ügyei a közgondolkodásnak." Csoóri Sándor: „Egy félfordulat hátrafelé". *Tiszatáj,* 14. évf., 1978/9, 102.

[18] Uő.: „A magyar apokalipszis. Töprengések a második magyar hadsereg doni összeomlásáról készülő dokumentumfilm anyaggyűjtése közben." *Tiszatáj,* 16. évf., 1980/10, 17. Csoóri érvelése ezen ponton egybeesik Bibó sokat idézett gondolatmenetével: Magyarország történelme a kiegyezéstől egészen a második világháború végéig „politikai és társadalmi zsákutcák" egymásutánja, amelyet a rendi keretek, valamint a történeti Magyarország illúziójának a fenntarthatósága táplált. Bibó István: „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem", (1948) In: *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból,* Budapest, Magvető, 1994. 356–400. Idevág gróf Széchenyi Istvánnak a *Kelet népében* megfogalmazott „a magát szünetnélküli álmokban hintázni szerető Hunnia"-képe is. Széchenyi István: *Kelet Népe,* Pest, Trattner-Károlyi, 1841, 157.

[19] Csoóri (1980): 19.

[20] Uő. (1989): 50.

vélt vagy valóságos eszmék nevében csaptak össze. Holott annak, amit félig írtak meg, amit félig mondtak csak el, a másik fele elintézetlenül ott iszaposodik a valóság alján, a tudatunkban, a történelemben."[21]

A népiek, így Csoóri közéleti aktivitása is a hetvenes évek végére megerősödött, s mindinkább politikai színezetet öltött. Az *Egy nomád értelmiségi* című, 1978-ban írt esszéjében már az értelmiség és a politikai vezetés, a rendszer alapjait érintő alkuját elemzi. Csoóri tisztában van[22] a kompromisszum hátterével: 1956 után a politika felismerte, hogy nem alkalmazhatja pusztán a diktatúra módszereit, s az lesz a legelfogadhatóbb számára, ha nyugalmat és viszonylagos jólétet (is) teremt. Ehhez járult Kádár pragmatista szemlélete, mely szerint „a dolgozó tömegek jelentékeny részét elsősorban nem a politika általános kérdései érdeklik, hanem a mindennapi életüket befolyásoló gazdasági és kulturális kérdések helyes megoldása."[23] A vezetés irányváltásáért cserébe „csupán" annyit kért, hogy az értelmiség álljon el a kényes kérdések feszegetésétől.[24]

Az alku Csoóri szerint is mindkét fél számára kedvezőnek tűnt: az „aki nincs ellenünk, velünk van" – szelleme viszonylagos gazdasági fejlődést, emelkedő életszínvonalat eredményezett. „A kedvező látszatok" alatt azonban igen kedvezőtlen folyamatok erősödtek föl. Ezért Csoóri már a hetvenes évektől sürgette mindenféle, a hatalommal kötött kompromisszumnak a felülvizsgálatát.

Az 1978-as írásában elsők között adott hangot – igaz, nem rendszerspecifikus – félelmének: nem történt meg a gazdasági és erkölcsi szempontok összekapcsolása. A jólétet az egész nemzetnek kellett volna megteremteni, azonban „a nemzetet hitében és önérzetében megerősítő elképzelés hiányában minden jó igyekezet a magánélet öbleibe torkollt bele. […] Az erkölcsi kötés helyét az összeköttetés erkölcstelensége foglalta el."

Még inkább látta Csoóri az alkunak a szellemi életre gyakorolt következményeit. Keserűen ismerte fel, hogy a gazdasági jólét óhaja elhallgattatta a szükséges kritikát, eltompította a felmerülő kérdésekre való válaszkeresés igényét. „Évtizedeken át a gondolkodás kijelölt sávján belül mozogni csupán, – figyelmeztet – előbb-utóbb a képzelet és akarat káros beszűkülésével jár együtt. Ami legalább olyan komoly eltékozlása a nemzeti vagyonnak, mintha búzát, ércet, aranyat pocsékolnánk."[25]

[21] Uő.: „ A kiegyensúlyozottság ára". In Uő.: *Tenger és diólevél. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek 1961–1994*. Budapest, 1994, Püski, I., 223.

[22] „Ötvenhat után alapjaiban változott a helyzet. […] Létrejött egy kétoldali egyezmény, egy belátásra épülő alku. […] a politika mindent elkövet, hogy a szocializmus hazai lehetőségeit jóra, illetve jól használja föl, s az értelmiségiek pedig nem pendítenek meg semmilyen tilalmas húrt." Csoóri Sándor: „Egy nomád értelmiségi". In Uő. (1987): 45–46.

[23] Kádár János: *Válogatott beszédek és cikkek, 1957–1974,* Budapest, Kossuth, 1975. 81.

[24] A rendszerváltás küszöbén Csoóri már jóval elítélőbben nyilatkozik az 1956-ot követő esztendők kompromisszumáról: „Az utóbbi harminc évben – egyetlen egyszer sem lehettünk szabadon cselekvő részesei a sorsunknak. Kemény falakba ütköztünk. […] Engem, az írót, ez az együgyű, buta korlátozás sodort kezdettől fogva a politikai ellenállás irányába. Csoóri Sándor (1989): 46.

[25] Uő. (1987): Egy nomád értelmiségi. 46–47.

A értelmiség kritikus megnyilvánulásainak visszaszorítása tehát az egész nemzetre nézve katasztrofális következményekkel járt: „Lehangolóan gyakorlatias és történelmietlen gondolkodás, – véli Csoóri az 1980-as *Készülődés a számadásra* című írásában, – hogy a nemzetet a gazdasági eredményekkel azonosították. Makacsul hiszem, hogy a nemzeti tudat ápolása nem lehet soha semmiféle politikai taktika áldozata.[26] A valóság azonban mást mutat: *A félig bevallott élet* (1982) tanúsága szerint a nyolcvanas évek elejére fölnőtt egy agyában és lelkében „kilúgozott" nemzedék, amelynek tagjai már immunissá váltak a valóban nemzeti sorskérdések iránt. Történelmi tudatuk[27] sincsen: nem azért, mert rossz hazafiak, hanem mert egyszerűen nem ismer(het)ték meg a történelmi tényeket. *A félig bevallott élet* prózai írásainak Magyarországa tehát „beteg lelkületű" ország, ahol a „történelmi analfabetizmus" szedi áldozatait. 1945 után ugyanis folytatódott a hazudozás és elhallgatás politikája – a szovjet hadifogolytáboroké, a botrányos parasztpolitikáé, a nemzeti(ségi) feszültségeké – a rendszert kritizáló értelmiséget pedig 1948-tól minden eddiginél jobban gúzsba kötötték. Így fosztotta meg a „fájdalomcsillapítózott szocializmus" a nemzetet önazonosságától, vagy keresésének lehetőségétől, „amely nélkül egyetlen nép sem élhet felnőtt módján."[28]

A kisebbségi sorsú magyarság és a „politikai vérszerződés"[29]

Csoóri Sándor kulturális nemzetfelfogásából („közös szellemi haza, nyelvi nemzet és kultúra") azonban nemcsak a trianoni magyarság szellemi-lelki önérzetének erősítése, erkölcsi fölemelése következett, hanem a határon túlra került nemzettest sorsa iránt érzett felelősség is. Ezért az értelmiség és a hatalom közötti alku nemzetkárosító hatásainak hangsúlyozása mellett a határon túli magyarság sorsának felkarolása is hamarosan kiváltotta a politikai vezetés nemtetszését.

1956 brutális vérbe fojtása miatt kezdetben a Kádár-rezsim komoly nemzetközi elszigeteltségtől szenvedett, melynek enyhítésére a szomszédos, „testvéri szocialista országok" bizalmának elnyerése látszott a legkézenfekvőbbnek. Támogatásuk megszerzésére 1958-ban Kádár Romániába, Münnich Ferenc miniszterelnök pedig Csehszlovákiába utazott. Látogatásaik során igyekeztek nemcsak arról biztosítani vendéglátóikat, hogy Magyarországnak semmiféle területi követelése nincs velük szemben, hanem arról is, hogy a kisebbségi magyarság helyzetét a két ország belügyének tekintik. A politikai – és anyagi – támogatás fejében, a testvériség és a nemzetköziség ideológiáját követve az 1950-es évek végén Kádárék hosszú időre

[26] Csoóri Sándor: „Készülődés a számadásra". In Uő. (1987): 129.

[27] „Kiábrándítóan nincs történelmi tudata ennek a népnek." Uő. (1982): 328.

[28] Uo., 292.

[29] „Minket a szocialista országokkal 'politikai vérszerződés' kötelez". Csoóri Sándor: „A holtpontjaink." In Uő. (1987): 262.

lemondtak a határokon túli magyarság érdekképviseletéről.[30] A csehszlovák, román és jugoszláv hatalom pedig újult erővel fogott hozzá a kisebbség jogfosztásához.

A hatvanas évek végéig tartó feltétlen szovjetbarátság időszakának a nemzetiségi kérdésben irányadó alapdokumentuma az 1959-es MSZMP-állásfoglalás volt, amelynek alaptétele a „burzsoá nacionalizmus" és a „szocialista hazafiság" szembeállítása. Míg az előbbi legfőbb célja a szocialista tábor egységének megbontása és a kapitalista rend visszaállítása, addig az új nemzetfogalom lényege a szocialista országok testvéri közeledése, s végső soron a proletár internacionalizmusban való egybeolvadása lett. A dokumentum az „ideológiai élet minden területén" harcot hirdetett a nacionalizmus ellen, s az elkövetkező időszakban tág teret kaptak olyan megközelítések, amelyek a nemzeti érzés több megnyilvánulását, így a határon túli magyarság érdekében való bármilyen fellépést „nacionalista maradványnak" bélyegeztek.[31]

Csoóri Sándor a táncház-mozgalom és a filmezés[32] kapcsán már a hatvanas évek végén szembesült a kisebbségben élő magyarság nyomorúságával, a rendszerváltás előtti két évtizedben pedig idejének, energiájának nagy részét feláldozva a kisebbségi magyarság önkéntes és egyszemélyes intézményeként működött.[33]

A Kádár-rendszer közömbösségét látva 1973-ban, *Bíztató* című kötetében hitet tesz a „hazák fölötti haza"[34] megteremtésének programja mellett. Meggyőződése, hogy a más-más „arcélű", indulatú és sorsú magyarság nemcsak egy-egy „elszakadt láncszem", hanem „nyereség", hiszen összekötő kapoccsá válhat az anyaország és szomszédai között." Ha egy erdélyi, egy vajdasági vagy egy kárpát-ukrajnai magyar […] – vélekedik – bármivel gyarapítja is a romániai, a szovjetunióbeli, a jugoszláv szellemi életet, nem irigylem, sőt örömömre szolgál. Ezt fordítva is elvárom, amivel a mienket gyarapítja, ne irigyeljék mások sem."[35] Csoóri azonban azt is tudja, hogy 1973-ban ez az idealizált jövő még igencsak távolinak tűnik, hiszen a magyar kisebbség nyelvi jogait folyamatosan megnyirbálják. Pedig szerinte az anyanyelvhez és a szülőföldhöz való jog elismerésének kategorikus imperatívusza semmiféle nemzeti, faji előjogot, vagy „térképátrajzolást" nem követel. Csoóri tehát az állam-

30 A szomorú helyzetet jól illusztrálja Kádár 1958. februári, erdélyi kijelentése: „[…] itt laknak magyar származásúak is". Id. Szerencsés Károly: „A Kádár-korszak." In: Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos (szerk.): *Magyarország története 1918–1990,* Budapest, Korona, 1993, 267.

31 Romsics Ignác (szerk.): *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999. II. köt.*, Budapest, Osiris, 2000, 223–227.

32 Csoóri a hatvanas évek közepétől számos – történelmi tárgyú, egyben példázat-jellegű – film forgatókönyvírója, 1968-tól a MAFILM dramaturgja. (A *Tízezer nap* például a kényszer-szövetkezetesítést, az *Ítélet* Dózsa korát, a *Hószakadás* a háború nélkülözéseit, a *Nincs idő* a húszas éveket jeleníti meg.) 1968-ban, a *Dózsa*-film helyszínkeresésekor ismerkedett meg behatóan az erdélyi magyarság helyzetével és az elnyomó román hatalom természetével is.

33 Erről részletesen ld. Görömbei András: „Az elveszített hazák csikorognak. Csoóri Sándor a kisebbségi magyarságért ", *Új Forrás,* 32. Évf., 2000/3. jamk.hu/ujforras/0003.htm (2016. január 16.)

34 Csoóri Sándor: *Bíztató,* Kaláka, 1973, 107. A *Bíztató* az Egyesült Államokban 1973-ban jelent meg először.

35 Uo., 107–108.

nemzeti gondolkodást és a területi revíziót[36] elvetve, a szellemi, kulturális összetartozás hangsúlyozásával a nemzeti mellett a nemzetiségi kérdésben is a nagy elődd, Németh László nyomdokain haladt.

A hatvanas évek legvégén, a hetvenes évek elején a Kádár-rendszer proletár internacionalizmusát, azaz a határon túli magyarsággal szembeni teljes közömbösségét fokozatosan a kulturális kötelékek erősítése váltotta fel. A „fordulat" hátterében a nemzeti szempontból elkötelezett értelmiség megnyerése, (így a rendszer tömegbázisának szélesítése), valamint Magyarország külföldi megítélésének javítása állt. A kisebbségi magyarság kedvezőbb megítélése egyidejűleg hozzájárult a hazai nemzetiségek intézményrendszerének gyors fejlesztéséhez: a nemzetiségi középfokú iskolák száma az intézkedések hatására 1980-ra megháromszorozódott. A magyar példamutatás azonban szomszédainknál – Jugoszlávia kivételével – süket fülekre talált.

Romániában például az 1972-ben elfogadott „nemzeti homogenizációs program" nyíltan hirdette, hogy a végső cél az etnikailag-nyelvileg homogén román nemzetállam létrehozása, ami a nemzetiségek, így a magyarság teljes asszimilálásával volt egyenlő. A magyar kisebbséget ért diszkriminációk mérséklése érdekében a magyar vezetés többször közbenjárt a román kormánynál, ám sikertelenül. Sőt, 1988-ban Bukarest olyan szisztematizálási tervvel rukkolt elő, amely az ország 13 ezer falujából 7 ezernek a megsemmisítését, s lakói ipari központokba való telepítését tűzte ki célul.

A kedvező magyarországi fordulat a szlovákiai magyarság helyzetén sem könnyített. Sőt, a „hosszúkás" járásokat sem szüntették meg, a nyelvi-kulturális asszimilációt viszont minden eszközzel segítették: a magyarul tanuló diákok száma 1977-re 100 ezerről (1960-as évek közepe) 70 ezerre csökkent. Tovább tetézte a feszültségeket, hogy 1980-tól, Tito halála után az addig kiváltságos helyzetben lévő vajdasági magyarság helyzete is romlott, s Kárpátalján is ugyanez a tendencia érvényesült.[37]

A környező államok és Magyarország viszonya mind feszültebbé vált, amit természetesen Csoóri is érzékelt, s különösen a nyolcvanas évektől egyre erőteljesebben lépett fel a „szocialista internacionalizmussal"[38], valamint a tehetetlen politikai

[36] Csoóri nem a területi revízió elvét, hanem annak gyakorlati megvalósíthatóságát vetette el. A trianoni diktátumhoz való viszonyát kezdetben, és azóta is „orvosolhatatlan lelkiállapot"-ként írja le, melyet a tudomásulvétel és az elfogadhatatlanság kettőssége jellemez. Csoóri Sándor: „Határsértés súlyos gondokkal" In Uő.: *Szálla alá a poklokra.* dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000002678&secId=0000459853 (2016. január 14.) Ld. még Görömbei (2000). jamk.hu/ujforras/0003.htm (2016. január 17.)

[37] Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században,* Budapest, Osiris, 1999, 514–516.

[38] Véleményét e marxista dogmáról Csoóri – nem kevés iróniával fűszerezve – talán legfrappánsabban 1981-ben, az *Ismerős fogalmak háttere* című írásában fogalmazta meg. „Sajnos, ha az államiság odatolakodik otrombán a nemzet szelleme elé, többnyire törvényszerűen bekövetkezik a romlás. […] valaha kultúrteremtő tájakon, Prága, Varsó, Buda vonzáskörében nem nemzetek, csupán csak államok végzik kötelező tornagyakorlataikat. […] a múltjuk, vallásuk, európaiságuk, kínlódásaik alapján összetartozó nemzetek most hazug viszonyban vannak egymással. Minden mozdulatukat az »államiság« mézesmázos mosolya kíséri". Csoóri Sándor: „Ismerős fogalmak háttere". In Uő. (1987): 339–340.

vezetéssel szemben, egyre inkább vállára véve a kisebbségi magyarság helyzetének megoldatlan gondjait. Ezzel párhuzamosan a kisebbségi magyarság képviselői és széles tömegei egyre erőteljesebben támaszkodtak a gondjaikat felvállaló íróra: személye „valóságos panaszirodává, egyszemélyes kisebbségvédő intézménnyé"[39] vált.

Tevékenységének egyik legjelentősebb állomása az 1983 tavaszán, a csehszlovákiai magyarság ellenzéki vezetőjének, Duray Miklósnak a New Yorkban kiadott könyvéhez *(Kutyaszorító)* írott előszava. Írásában Csoóri kemény kritikával illeti a szocializmus „végiggondolatlan eszmerendszerét és gyakorlatát", melyet leginkább felelősnek tart a kisebbségi sorsban élő magyarság egyre romló életkörülményeiért, otthontalanságáért, félelemérzetéért. Kimutatja, hogy az egypártrendszer a magántulajdon megszüntetésével, az egyházak ellehetetlenítésével, a túlzott iparfejlesztéssel, s az ezzel összefüggő kényszer-telepítésekkel jobban sújtja a kisebbségeket, mint az anyanemzetet. Ugyanebben az előszóban a szerző a „szocialista internacionalizmust is bírálja, hiszen Magyarország és szomszédai kapcsolatát a hőn áhított szocialista testvériség helyett „a szocializmus vívósisakja alatt a Trianon utáni kisantantos összepillantások cinkossága"[40] jellemzi. A be nem avatkozásért azonban nemcsak a szocialista tábor, hanem az Egyesült Államok izolacionizmusa, valamint „jóhiszemű dilettantizmusa"[41] is felelőssé tehető.

Csoóri előszavára mind ellenzéki, mind hivatalos körökben felfigyeltek. Kenedi János, a népi és az ún. urbánus ellenzéki csoportosulások közeledésének egyik híve egyenesen úgy fogalmazott, hogy az előszó megírása „alighanem a legjelentősebb írói cselekedet 1948-óta a nemzeti kisebbségeink védelmére felszólító hazai szavak közül"[42]. Az MSZMP KB 1983. június 13-án kelt határozata – nem meglepően – Kenediével merőben ellentétes következtetésre jutott. Megállapította, hogy az előszó tézisei „szocializmusellenes, nacionalista indulatok felszítására" is alkalmasak, valamint „külpolitikai érdekeinket"[43] is sértik, ezért Csoórit hallgatásra ítélték.[44] A szigorú ítélet hátterében többek között a népi mozgalom nagy öregjének, „a min-

39 Görömbei (2000). jamk.hu/ujforras/0003.htm (2016. január 16.)

40 Csoóri Sándor: „Kapaszkodás a megmaradásért". In: Duray Miklós: *Kutyaszorító,* New York, 1983, 12.

41 „A be nem avatkozás »szent elvének« a jóváhagyásában mindkét Európán kívüli nagyhatalmat komoly felelősség terheli: Amerikát és a Szovjetuniót egyaránt. Az elsőt a jóhiszemű dilettantizmusa, a másodikat a harsány és igézetes, de hamisításon nyugvó internacionalizmusa miatt." Uo. 13.

42 Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. 1968–1988, Dokumentumok*, Budapest, T-Twins Kiadó, 1995, 261.

43 Uo., 200.

44 Hajdú János Aczél György ihlette cikkében fejtette ki bírálatát: „Csoóri Sándor – azt hiszem – túlságosan messzire jutott az önszuggesztió révén sámán-vátesz szerepének kidolgozásában, semhogy reálisan tudná érzékelni megnövekedett – szerencsére megnövekedett – képességünket nemzeti érdekeink racionális és fegyelmezett érvényesítésére." Hajdú János: „Utószó egy előszóhoz", *Élet és Irodalom,* 27. évf., 1983/09/16. Csoóri nyilvánosan nem reagálhatott a bíráló cikkre, ahogyan az általa írt előszót is elzárták a nyilvánosság elől, írói-morális presztízse közben azonban egyre nőtt. (1984-ben Bibó István-díjat kapott.) További adalék, hogy Hajdú cikkét a hatóságok Duray Miklós elfogásakor bizonyítékként használták.

denkori magyar irodalom legnagyobb szabású taktikusának"[45], Illyésnek az 1983-as halála állt, amely véget vetett a népiek hatalommal szembeni viszonylagos védettségének.

1985. júniusában, két évvel az indulatokat kavaró Csoóri-írás megjelenése, és néhány hónappal Gorbacsov hatalomra jutása után, a nemzetiségi kérdés megvitatására különböző ellenzéki körök közös konferenciát szerveztek Monoron. Az *Eltemetetlen gondok a Dunatájon* című előadásából nyilvánvalóvá válik, hogy 1985-ben Csoóri az előszóhoz képest borúlátóbban ítélte meg Magyarország és szomszédai viszonyát. A dualizmustól a jelenéig tartó folyamat – esetenként meglehetősen hézagos ismereteken alapuló – elemzése után előadásában arra a következtetésre jutott, hogy a régió évszázados, kezeletlen nemzetiségi konfliktusai olyannyira elmérgesedtek, hogy például a magyar-szlovák, valamint a magyar-román történelmi ellentét „pszichotikus gyűlöletté" fajult, a kisebbségi magyarság pedig folyamatos, s egyre fokozódó jogfosztás áldozata. A Kádár-rezsim azonban – a szocialista testvériség fenntartására hivatkozva – nem lépett fel a magyarság védelmében. E tapintatos politika tehát megbukott, s Csoóri megoldásként a közép-kelet-európai nemzetiségi feszültségek nyilvánosságra hozását, a kisebbségi sorsú magyarság hathatós támogatását, a vezetőikkel való erkölcsi szolidaritás kinyilvánítását, valamint a magyar-román barátsági szerződés ideiglenes felfüggesztését javasolta.[46]

A hatalom pozícióinak gyengülését mutatja, hogy a konferencián elhangzott bírálatoknak – annak ellenére, hogy azokról a belső elhárítás pontos információkkal rendelkezett – nem lett az előszóhoz hasonló következménye. Kádárnak, az MSZMP PB 1985. szeptember 9-ei ülésén elhangzott – már-már kedveskedő – szavai is a gyengülésről tanúskodnak: „Én Csoóri Sándort nem tartom kifejezetten ellenségnek vagy imperialista ügynöknek. Politikailag felelőtlen nacionalista ifjú titán, ő is valakinek az utódja akar lenni […]."[47]

A monori találkozót követően, a válság súlyosságának és a hatalom tehetetlenségének konstatálása után az ellenzék népi-nemzeti szárnya nem dolgozott ki cselekvési programot, hanem – mihelyst lehetővé vált – a legális szervezkedés útjára lépett. Szervezetük, a Magyar Demokrata Fórum 1987 szeptemberében alakult meg Lakitelken, Lezsák Sándor kertjében. Célja a haladó erők összefogásával megtalálni a kivezető utat „a magyarság történelmének egyik súlyos válságából."[48]

Az egypártrendszer nemzetiségpolitikája másik kegyelemdöfését éppen a baráti szocialista Romániától kapta. 1988 augusztusában Grósz Károly pártfőtitkár – Gorbacsov kérésének eleget téve – a mélyponton lévő magyar-román kapcsolatok javítása érdekében Aradon találkozott Ceausescuval. A megbeszélés azonban ku-

45 Csoóri Sándor: „Illyés Gyula köszöntése". In Uő. (1987): 145.

46 Uő.: „Eltemetetlen gondok a Dunatájon". In: *Monori tanácskozás. 1985. június 14–16.*, sokszorosított szamizdat kiadvány, Budapest, 1985, 33. vö. Csizmadia: i. m., 261.

47 Csizmadia: i. m., 302.

48 Agócs Sándor – Medvigy Endre (szerk.): *Lakitelek 1987. A magyarság esélyei,* Budapest–Lakitelek, 1991, 177. Csoóri, az MDF egyik alapító tagja, külföldi útja (USA) miatt nem vett részt a találkozón.

darcba fulladt, mivel a kondukátortól egyetlen engedményt sem sikerült kicsikarni, miközben ő a találkozót megrendült legitimációjának helyreállítására is felhasználhatta. A megbeszélés így a magyar nemzeti érdekek feladásának jelképévé vált.

Csoóri, megrökönyödésének hangot adva egy 1989-es cikkében Grószt (Kádárral együtt) „Ceausescu két aranyérmes skalpjának"[49] nevezte. A szocialista nemzetiségpolitikai gyakorlatról azonban mégsem ő, hanem az erdélyi falurombolás ellen 1988. június 27-én tiltakozó több tízezres tömeg mondta ki a legelmarasztalóbb ítéletet.

Nemzet, kisebbségvédelem és demokrácia (1989–), eltávolodás a „múzsa szoknyájától."[50]

A rendszerváltozás és az azt követő évek Csoóri Sándor számára az addig ellenzékben képviselt nemzetiségpolitikai nézetei rendszerezésének, újrafogalmazásának, s nem utolsó sorban megmérettetésének az időszaka volt. Úgy vélte, hogy a nagy elődökkel szemben neki megadatott az új léthelyzet: a magyarság évszázados függések után végre „felügyelet […] nélkül irányíthatta sorsát."[51] 1989–1991 között nem írt egyetlenegy verset vagy verstöredéket sem. Úgy vélte, hogy e „kegyelmi idő" legfontosabb feladata a „cserepeire hullott" magyar nemzet egységének megteremtése, amelyet a nemzeti kérdések „már-már mélylélektani tisztázásával"[52], valamint a történelemből örökségként hordozott traumák, aggodalmak kezelésével vélt megvalósíthatónak.

1989-ben írott, jellemző című tanulmányában („Mi a magyar ma?") Három gyógyítandó területet különített el. Az első a „magyar alkat" történelemhez való fatalista-pesszimista hozzáállása, amely Csoóri szerint abból az „ösztöneinkbe írt tapasztalatból" fakad, hogy a magyarság Mohács óta „lét és nemlét közt imbolyog", azaz, a rövid felemelkedést szükségszerűen a hanyatlás, az értékvesztés kora váltja fel. A második aggodalmat kiváltó tényező a demográfiai mutatók vészjósló előrejelzései, melyek alapján ijesztő mértékű népességfogyás és súlyos népbetegségek tizedelik a magyarságot. A harmadik problémaként a kisebbségi sorsban élő magyarság jogfosztottságát említi. Értük nem indíthatunk háborút – vélekedik – de egy megreformált, belső feszültségektől, ellenségeskedésektől, aggodalmaitól meg-

49 Csoóri (1989): 50. A román nemzetiségpolitikáról Csoóri 1989 nyarán a következőképpen nyilatkozott: „Az egész világ nyilvánossága előtt ki kellett volna jelentenünk: a háborút elvesztettük, s több ízben megbűnhődtünk érte, míg Románia a békét veszítette el gyalázatos módon, amiért felelnie kell. A békeidőben elkövetett gaztettek talán még a háborús bűnöket is túlszárnyalják." "Apprehensive Patriotism. A Conversation with Sándor Csoóri", *The New Hungarian Quarterly,* Vol. XXX., No. 114., Summer 1989, 129.

50 Uő.: „A világ érzéki metaforája". In Uő. (1987): 377.

51 Uő.: „Akaraterő és utópia". Magyarság és Európa, *Nemzetpolitikai Szemle,* Budapest, Euro-Hungaria Alapítvány, 1992, 120.

52 Uo., 124.

szabadított magyarság „nemcsak a Kárpát-medencében, hanem egész Európában beláthatatlan hatású lehet."[53]

A magyarság egységét elősegítendő, 1991-ben Csoóri elnökletével megalakult a Magyarok Világszövetsége, majd egy évre rá – 54 év kényszerszünet után –, 1992 augusztusában sor került a magyarság harmadik világtalálkozójára. Nyitóbeszédében az elnök hangsúlyozta, hogy a Világszövetség célja olyan – pártoktól független – erővé válni, amely minden, magát magyarnak valló ember megszólításával sikerrel vállalkozhat a magyarság gondjainak kezelésére. Sőt, még azt is bebizonyíthatja, hogy e nép nemcsak a széthúzás, hanem az „összefogás nagymestere" is lehet. Mindez azonban – vélekedett Csoóri – csak egy új nemzeteszmény, a „mozaiknemzet" keretein belül lehetséges, amely az államjogilag külön élő nemzetrészek – az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai, a délvidéki, valamint a nyugati magyarok – kulturális és lelki együvé tartozását jelenti. A „mozaiknemzet"-koncepció tehát Csoóri korábbi nemzetképének újabb, tartalmilag lényegében változatlan megfogalmazása volt.

Az elvi útmutatás mellett a nyitóbeszéd konkrétumokat is tartalmazott a kisebbségi magyarság jövőjére nézve. Csoóri szerint ugyanis a nemzetrészek közötti lelki és kulturális kapcsolat fennmaradását a jövőben csak bizonyos fokú – területi, közigazgatási és személyi – autonómiák garantálhatják.[54] Záróbeszédében pedig már úgy fogalmazott, hogy a Kelet-Közép-Európai térség, így a magyarság jövőjének, valamint a háború elkerülésének egyedüli záloga az önrendelkezés biztosítása.[55]

Csoóri 1992 folyamán, a Nemzetpolitikai Szemle hasábjain újra visszatért a „mozaiknemzet"-elmélethez. Írásából az derül ki, hogy elvileg nem ellenezné Észak-Erdély, a Felvidék, Kárpátalja, valamint a délvidék magyar többségű területeinek visszacsatolását, azaz Trianon etnikai revízióját, azonban ennek – ütőképes magyar hadsereg és nagyhatalmi támogatás hiányában – nincs realitása. Marad tehát a „belső mozgósítás", az új nemzeteszme, amely „érvényes életkeretet" biztosíthat a magyarságnak különböző fokú autonómiák, sőt „kisebbségi parlamentek" keretein belül. Az írás záró soraiból nyilvánvalóvá válik, hogy ezen elképzeléseket 1992-ben maga a szerző is utópikusnak tartotta, bár megjegyezte, hogy „aki első lépésre nem tudja magának elképzelni ezt az utópiát, az a valóságon se tud még egy árnyalatnyit sem változtatni."[56]

53 Csoóri Sándor (1989): 52.

54 „Ötvennégy év után: magyarok világtalálkozója, *Magyar Nemzet,* 55. évf., 1992/8/21, 4.

55 "Interjú Csoóri Sándorral", *Magyar Nemzet,* 55. évf., 1992/8/24. 4. Csoóri beszédeiben sem az autonómiáról, sem az önrendelkezésről mondottakat nem pontosította, annak ellenére, hogy már 1989-ben egy beszélgetésben a következőket mondta: „A Hősök terén tüntető tömegeknek nemcsak jelszavakra, hanem pontosan kidolgozott elképzelésekre is szükségük van." „Apprehensive Patriotism. A Conversation with Sándor Csoóri", i. m., 133.

56 Csoóri Sándor (1992): 126–127.

Nemzet és demokrácia

Az idegenbe szakadt nemzetrészek életkörülményeinek és az anyaországgal való kapcsolatának javítása mellett egy új gondolatív is diagnosztizálható Csoóri írásaiban a 90-es évek elején. A népi-nemzeti és a liberális ellenzék 1989 előtti megosztottsága „belső baj"[57]-ként él tovább, a nemzet pedig már nem az állam, hanem a *demokrácia* fogalmával kerül mindinkább szembe.

Erre Csoóri már a világtalálkozón[58] elhangzott beszédeiben is tesz utalásokat, majd az *Akaraterő és utópia* című cikkében részletesebben ki is fejti, hogy a nemzetépítés programja és a demokrácia kiteljesítése nem mindig mutat egy irányba. 1989-től szerinte a rendszerváltás egy szűk politizáló értelmiségi réteg belügye maradt, ezért nem hatotta át az egész nemzetet. A demokrácia elérése lett a legfőbb cél, az értelmiség pedig előbb kezdett hozzá a megosztottsághoz, a pártok közötti politizáláshoz ahelyett, hogy a nemzet létkérdéseire választ keresett volna. Csoóri úgy vélte, hogy a rendszerváltás után a magyarság messze alatta marad(t) lehetséges szellemi-erkölcsi színvonalának.[59] Sokkal nagyobb változás történt, mint amit korábban remélni lehetett, de sokkal kevesebb annál, amit 1989-ben szinte biztosra lehetett venni – vélekedett.

A visszalépés oka, hogy egyes értelmiségiek, „kis puskás senkik" megtámadták a nemzeti problémákat felvetőket, s elődeik, Németh László és Illyés nemzetiségpolitikai gondolatait.[60] Az egy évvel későbbi számvetésében Csoóri még a fentieknél is kedvezőtlenebb képet fest a magyar politikai közéletről: „A mi demokráciánk inkább megoszt, mint egyesít." – vallja. Az országban szellemi belháború folyik, és „még soha ennyi gyűlölet, rosszkedv, idegenség nem farsangolt Magyarországon, mint manapság."[61]

57 Interjú Csoóri Sándorral", *Magyar Nemzet,* 55. évf., 1992/8/24, 4.

58 Célja a Magyarok Világszövetségének egy eleven, nemzetet összefogó szervezetté kovácsolása volt, melynek 1991-ben közfelkiáltással az elnökévé választották. Ötvennégy éves kihagyás után, nyolc hónap múlva megrendezték a Magyarok Harmadik Világtalálkozóját, amelynek komoly szerepe volt abban, hogy a Kárpát-medence magyarsága közelebb került egymáshoz. (A Duna Televíziót is ekkor hozták létre.) A kilencvenes évek közepére azonban már idegőrlő feladattá vált az elnöki megbízatás, Csoóri mind nehezebben kezelte a „kisszerű, önző pártosodást, szétesést, hatalmi harcokat". Csoóri Sándor: „Vallomás a Világszövetségről". In Uő.: *Szálla alá poklokra,* Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1997, 85.

59 Csoóri Sándor: „Hajnali órák". Uo., 165.

60 Csoóri Sándor: „Hajnali órák". In Uő. (1997): 122.

61 „Pokolviselt ember vagyok". Interjú Csoóri Sándorral. *Magyar Nemzet,* 56. évf, 1993/12/31, 7. A kedvezőtlen kép hátterében Csoóri *Nappali Hold* című esszésorozata által elindított értelmiségi szópárbaj állt, melynek kiváltó oka a szerző azon vélekedése, mely szerint „fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusában és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbantót ácsolhatott magának, amilyet még nem ácsolhatott soha". Csoóri Sándor: *Nappali Hold,* Budapest, Püski, 1991, 255. A jelen írás kereteit túlnövő vitát, melyet Csoóri így kommentált: „nyilvánosan megköveztek. Száznyolcvannál több írásban támadtak rám" (Uo., 6.) lásd részletesen Márkus Béla: „Egy cikk, egy ország,

Csoóri személyes sorsa jól érzékelteti e szellemi belháború elfajulását. A rá zúduló támadás-sorozat azonban nemcsak személyének, hanem az általa képviselt stílusnak, hagyománynak, népi kultúrának, a világszövetség eszméjének és nem utolsó sorban esztétikája és eszmerendszere ellentmondásosságainak is szólt. Nemzetiségpolitikai írásai kivétel nélkül a széppróza és az értekező próza beszédmódjának, nézőpontjának ambivalenciájából születtek: metaforikus prózavers nemzetbölcselkedéssel, direkt politikai polémia egyes szám első személyű vallomásos szubjektivizmussal keveredett.[62] A prózaíró Csoóri tehát, bár széles ismeretanyaggal dolgozott, megérzéseit is beépítette írásaiba, így könnyedén elrugaszkodott a történeti tényszerűségtől a „félsejtéseken alapuló" mitologizálások és az ideologikus látomások felé.

A „nyelvre és sorsközösségre" épülő, történeti megközelítésen alapuló nemzetfogalma ugyancsak kritikát ébresztett sokakban, hiszen központi eleme éppen az „1526 óta szétszóratott nemzet" toposza, azaz tulajdonképpen a sorsközösség hiánya.

Végül ellentmondás figyelhető meg a lírikusi és a politikusi szerepek között is. „Az utolsó két évszázadban Magyarországon nem pattant ki olyan politikai gondolat, amely előzőleg ne jelent volna meg az irodalomban"[63] – hangoztatta Csoóri. Az irodalom felsőbbrendűségébe vetett hite ellenére 1988-tól, mint az MDF alapító tagja, részt vett a napi politikában, ami szükségszerűen csorbította lírája erejét és a lírikus erkölcsi autonómiáját, sőt a „nemzeti" tartalom kisajátításhoz is vezethetett.[64] Ezt látva döntött ő maga is 1993-ban visszavonulása, a direkt politikusi státus elutasítása mellett.

A magyar nemzet sorskérdései azonban változatlanul összefonódtak személyes/lírikusi sorskérdéseivel. Ezért idézhette Csoóri Márai Sándort a negyedik világtalálkozót[65] megnyitó beszédében: „A nemzet sem eszményi vállalkozás. De nemzet nélkül nincs értelme az egyéni életnek."[66]

.....

egy álom". In: Görömbei András (szerk.): *Tanulmányok Csoóri Sándorról,* Debrecen, 1999, 189–211. Az antiszemitának minősített cikk miatt több írótársa szembefordult Csoórival, a Magyar Írószövetség pedig, ahol elnökségi és választmányi tag is volt, nyilvánosan elhatárolódott tőle.

Csoóri keserű csalódása a demokráciában később sem enyhült: „A szólásszabadság – vallja 2005-ben – az én számomra Magyarországon a kábítószerek legravaszabb formája. Megnyugtatja lelkiismeretünket, és nagy teret nyit a Semmi előtt. Az igazság az, hogy a Kádár-rendszerben minden cenzúra ellenére lélekben sokkal szabadabb író, sokkal szabadabb ellenzéki író voltam, mint amennyire szabadnak éreztem magam tizenöt év óta a demokráciában." Csoóri Sándor. „A magyar nemzetről és az irodalomról", *Magyar Nemzet,* 2005/12/24.

62 Radnóti Sándor: „Etnosz és démosz", *Holmi,* 4. Évf., 1992/6, 868–869.

63 Csoóri Sándor: „Ha így kopárodik…". In Uő. (1987): 282.

64 „Bizonyos politikai tényezők monopolisztikus igénnyel önkényesen vélték-vélik megszabhatni, ki s mi a magyar, ki s mi a nemzeti. […] Aki nem osztja a ti véleményeteket, az már nem is lehet igazi magyar, nemzeti és hazafi." *Népszabadság,* 37. évf., 1992/7, 25; 22.

65 Csoóri 2000-ig a MV elnöke maradt.

66 Csoóri Sándor: „A negyedik világtalálkozó megnyitója". In Uő. (1997): 94.

A szellemi rendszerváltozás vezéralakja hosszan tartó, súlyos betegség után 2016. szeptember 12-én hunyt el.

Abstract

The Role of Nation, State, and Hungarians as Minorities in Sándor Csoóri's Essays

Sándor Csoóri passed away at the age of eighty-six as one of the finest Hungarian poets of his generation, having inspired the 1956 Revolution and the Hungarian national awakening from the late sixties onwards. After the fall of communism, he also played a pivotal role in the establishment of the worldwide Hungarian television broadcaster, Duna Televízió, and Hitel, the first autonomous Hungarian literary journal. The present essay aims to focus more on his highly inspirational prose, essays and articles which elaborated on the definition and the role of the 'nation', always in contrast with the reality of socialist internationalism represented by the state. Csoóri was also among the first to dare to voice his concerns and initiate a debate about the future of the highly-neglected Hungarian minorities abroad, as well as to sharply criticise post-1990 Hungary for the shortcomings of its democracy, the lack of national consensus and a common denominator in history.

KOSZTRABSZKY RÉKA

„Szép asszonyban a kétszáz éves ritkaság…" Kolozsvári Papp László Vénasszony-történetei

Kolozsvári Papp László életművének feltérképezése során olyan kisregényekre bukkanhatunk, melyek eddig kizárólag folyóiratok hasábjain láttak napvilágot, tehát önálló, vagy gyűjteményes kötetbe – a tanulmány megírásának idejéig legalábbis – nem kerültek be, s melyek egy, az író halála miatt befejezetlenül maradt ciklus részét képezik. Ezek a művek a *Viola – A vénasszony második története,* illetve *A vénasszony harmadik története* címen jelentek meg még a 2000-es évek elején, azonban a szerző ezeket nem a megírás sorrendjében,[1] hanem egy csak általa ismert, belső logika szerint helyezte el a folyóiratokban,[2] így a címbéli Vénasszony első történetének publikációjára már nem kerülhetett sor. Talán ez is lehet az oka annak, hogy ezekről az írásokról még nem született elemzés, hiszen a hiányzó darab (vagy darabok) nem teszi(k) lehetővé a ciklus egészére vonatkozó, átfogó interpretáció létrejöttét. A töredékesség ténye azonban nem zárja ki a két történet akár külön, akár együtt való vizsgálatát, ezért a tanulmányomban a két alkotás jellemzőinek – a terjedelmi korlátok miatt mindenképpen csak vázlatos – számbavételét, továbbá a két írás egymáshoz való viszonyának feltárását tűzöm ki célul, kijelölve ezzel a Vénasszony-történetek néhány lehetséges értelmezési irányát.

A *Viola – A vénasszony második története* (a továbbiakban: *Második történet*), illetve *A vénasszony harmadik története* (a továbbiakban: *Harmadik történet*)[3] összetartozását a Vénasszony alakja, a történetek sorszámozása, továbbá a keretes szerkezet is megerősíti. A *Második* és a *Harmadik történet*et közrefogó történetek közös pontjait a magát 200 esztendősnek valló Vénasszony és hallgatósága (a foglalkozásuk alapján megnevezett Diák, Hajóorvos, a csak a *Második történet*ben feltűnő Szélmolnár, illetve további, közelebbről meg nem nevezett férfiak) képezik. A szövegben található megjegyzések szerint az említett asztaltársasággal folytatott közös italozgatás közben hangzik el a Vénasszony két története. „A Diák az érintetlen kupát nézte, a bor színén finom hullám remegett át." (*Második történet,* I/6) „A Diák oldalt pillantott. A hosszú lócán ott ült roskatagon az Orvos…" (*Harmadik történet,* I/1.)

[1] Az információért köszönet illeti Papp Ágnes Klárát.

[2] *A vénasszony harmadik története* 2002-ben jelent meg két nagyobb részletben a Kortárs folyóirat hasábjain (az augusztusi, illetve a szeptemberi számban), míg a *Viola – A vénasszony második története* című írást a Lyukasóra című irodalmi folyóirat közölte folytatásokban 2003 áprilisa és decembere között, 9 részletben.

[3] Az idézetek esetében először a mű címét, majd az idézetet tartalmazó részlet sorszámát, végül pedig a folyóirat oldalszámát adom meg.

„[A vénasszony] förtelmes banya képében kuporgott vele szemben, a hosszú kocsmapadon.” (*Harmadik történet,* I/128.)

Ez a kerettörténet, helyzet tartalmazza a mágikus látásmód egyik fontos gyökerét, mégpedig a felidézés, emlékezés, mesélés aktusát.[4]A címek két értelmezési lehetőséget is felkínálnak: egyfelől azt sugallhatják, hogy ezek a Vénasszony által elmesélt, de tőle teljesen független, akár kitalált, akár valós, akár a kettő között álló történetek, másfelől pedig azt, hogy az elbeszélővel megesett történetekkel van dolgunk. A *Második* és *Harmadik történet* akár szubjektív visszaemlékezésnek is tekinthető, minthogy a Vénasszony mindkét esetben részese ezeknek, ami a narratív logikában is fontos szerepet játszik az előre- és hátrautalások, valamint a különböző, általánosabb kérdésekre vonatkozó reflexiók révén. Ilyen reflexiónak minősülnek a szövegekben a sorsra vagy az egyén lehetőségeit, kibontakozási törekvéseit korlátozó társadalomra, országra vonatkozó megjegyzések.

Papp Ágnes Klára szerint a mágikus realizmus magyar változatának egyik fontos jegye, hogy nem világirodalmi ösztönzésre, hanem a 19. századra jellemző anekdotikus hagyomány átértelmezésének eredményeképp jött létre,[5] olyan elbeszélésmódot létrehozva,[6] melyben a mesélés az elbeszélt történeteket keretező és értelmező, mágikus motívumokat tartalmazó helyzetként jelenik meg, és az egyes történetek egymás mellé helyezése, igazságtartalmuk kérdésessége jellemzi.[7] Ez a kérdésesség már a mesélő, azaz a Vénasszony alakjával kapcsolatban is felmerül, hiszen amellett, hogy 200 évesnek mondja magát, mesélés közben förtelmes banyából gyönyörű, fiatal nővé képes átalakulni. „A vénasszony vigyorog. Fogatlan fekete száján mintha a föld mélyébe nyílnék kilátás. […] Igaz, megszépül néha! Hamvas fiatalsága azonban kisvártatva úgy dől szét, mint laza hangyaboly, ráncok, redők fekete hangyái iramlanak szét a bőrén, szemét vér vonja piros keretbe, a szőke haj dirib-darabokra törik, elporlik.” (*Második történet,* IV/4.) Ezek az alakváltások bizonyos dinamikát adnak a kerettörténetnek, ezeket követően veszi fel ugyanis a narrátor a hallgatóság nézőpontjait. Ugyanakkor ez a képesség az emlékezés, elbeszélés célját illetően is jelentőséggel bírhat, hiszen a mágikus tevékenységnek tekinthető mesélés aktusa tartja távol az elmúlást, a halált, az öregséget, azonban a *Harmadik történet* végén mégis bekövetkezik a teljes megsemmisülés: „Itt ért véget a vénasszony története, aki azt mondta magáról, hogy megvan kétszáz esztendős. Csak a hangja jött mesz-

4 Papp Ágnes Klára arra mutat rá, hogy míg a fantasztikus esetében a kerettörténetben az elbeszélő – aki általában passzív szereplője a történetnek – a fantasztikus események értelmezésén töpreng, vagyis a keret a fantasztikum hatásmechanizmusának útmutatója, addig a mágikus realista művek esetében sokszor a keret nemcsak hordozza a csodás elemet, hanem olykor feloldódik a művek cselekményében, csodáiban. Papp Ágnes Klára: „A mágikus realista anekdota (A mágikus realizmus és a magyar elbeszélő-hagyomány találkozása – A mágikus realizmus kronotopikus jellege)” In: Uő.: *Átlátunk az üvegen? Gondolatok a kortárs irodalomról,* Budapest, Napkút Kiadó, 2008, 120–121.

5 Uo., 117–118.

6 Bényei Tamás ezzel szemben posztmodern írásmódnak tartja a mágikus realizmust. Bényei Tamás: *Apokrif iratok: Mágikus realista regényekről,* Debrecen, Gondolat Kiadó, 1997, 15.

7 Papp (2008): 117.

sziről. Azt ismételgette, le-lebiggyedő szájjal, miközben arca úgy repedezett, mint régi pergamen: miért nem tudott velem jönni?, miért kell ide mindig visszatérni?, s a Diák csodálkozva nézte, amint a vénasszony hozzávénül a kétszáz évéhez, haja lefeslik róla, mintha szél fújná el, szemöldöke leválik, arca összezsugorodik, fogai koppanva hullanak ki a szájából, alakja elapad. A vénasszony még károgott egyet, kimutatta csupasz ínyét, szemét fekete hályog futotta be." (*Harmadik történet,* II/128.) A mágikus realista látásmód egyik fontos vonása, a többszólamúság egyik művet sem jellemzi, mert az elbeszélő és a Vénasszony személye egybeesik (míg a keret-történetet egy felettes elbeszélői szólamból ismerjük meg), ám feltűnő, hogy a két Vénasszony-történet narrátora más pozícióból beszél; a *Második történet*ben egyes szám harmadik személyű, a *Harmadik történet*ben egyes szám első személyű elbeszélővel van dolgunk. Ennek a poétikai megoldásnak az a magyarázata, hogy míg a *Harmadik történet*ben az elbeszélés kezdetétől fogva nyilvánvaló a történetet mesélő Vénasszony és az elbeszélt történet hősnőjének azonossága, addig a *Második történet*ben ez csak a mű vége felé, közbevetés révén derül ki.[8] Vagyis az eltérő elbeszélés-technika ellenére a Vénasszony egyszerre mesélője és szereplője is a történeteknek.

Az elbeszélt történetek cselekményének ideje a különböző utalások révén behatárolható; a *Harmadik történet* egyik főszereplője, akinek életét a történet szerint a Vénasszonnyal való kapcsolata nagymértékben befolyásolja, nem más, mint Bolyai János, a híres 19. századi matematikus és hadmérnök, de ugyanígy feltűnik az édesapja, Bolyai Farkas (noha a Bolyai név egyszer sem szerepel a szövegben), valamint az édesanyja, Benkő Zsuzsanna is. Ezenkívül több valós történelmi személyiség alakját is megidézi a szöveg, például Denis Diderot-ét, akit a Vénasszony személyesen ismert, szóba kerül Goethe is a *Faust* kapcsán, de Arthur Schopenhauer nevére és az 1848-as szabadságharca is találunk utalást. A *Második történet* időbeli elhelyezését egyfelől az egyes folytatások élén szereplő, az előző számban közölt regényrészletet röviden összegző fülszöveg, másfelől pedig a Viola felmenőivel kapcsolatos információk segítik, például hogy a nagyapa, Edmund bácsi Erzsébet királyné különvonatának parancsnoka volt, vagy hogy 1919-ben Temesvárra érkezik és így tovább. Ha a két történetet egymás mellé helyezzük, feltűnő, hogy igen nagy időintervallumot, lényegében három évszázadot fognak közre, hiszen a *Harmadik történet* a 18. században indul, míg a *Második történet* a két világháború közti Temesváron játszódik. A *Harmadik történet*tel kapcsolatban felvetődhet a történet igazságtartalmának kérdése, amely a mágikus realista művekben az egyes szereplők történeteinek egymás mellé rendelése során merül fel. Bár sem a *Harmadik történet,* sem annak kerettörténete nem tartalmaz más történetet, amely felülírhatná vagy megkérdőjelezhetné a Vénasszony történetének igazságtartalmát – már csak azért sem, mert a *Harmadik történet* számos olyan elemet tartalmaz, amely dokumentált és történelmileg elfogadott tény[9] –, a történelmi emlékezet által elfogadott élettör-

[8] „Hiába is titkolnám, hallgatag barátaim […], rég rájöttetek, hogy Viola én vagyok." (*Második történet,* VIII/6.)

[9] Például Bolyai János anyjának, Benkő Zsuzsannának az elmebaja, vízkórsága vagy halála utáni fel-

ténet lesz az a másik változat, amely egy másik „igazságot” is felmutat a Vénasszony által elmesélt eseményekkel szemben.

A *Második történet*ben a cselekményalakító figurák fiktívek, a híres, valós személyiségek inkább csak az említés szintjén vannak jelen, ezzel szemben a *Harmadik történet*ben Bolyai János és családjának élete is kirajzolódik, de csodás elemekkel kiegészülve. Ez a kettősség a mágikus realista irodalom egyik fontos vonása; ezekben a művekben ugyanis a mitológiai, a csodás, a mesés elemek, valamint a realista, természettudományos és történelmi diskurzus egyaránt részesei a különböző kulturális kódoknak, így a fikció és a valóság kitalált és történelmi határai elmosódnak.[10] Ugyanakkor, mint azt látni fogjuk, a főhősök csodás képességei nem feltétlenül magától értetődőek és elfogadottak, ami főként a *Harmadik történet*ben válik hangsúlyossá. Bolyai Jánost sokoldalú tehetsége miatt csodagyerekként tartották számon a korban, így történetbeli, csodatevő képessége e tehetség átmetaforizálásaként jelenik meg. Erre a csodatevő képességére – melyet őmaga sosem kérdőjelez meg, hanem természetesnek vesz – első ízben az Erdélyben rendezett vadászaton derül fény, melyen először unaloműzés céljából, majd a hallgatóság kérésére távcsövet, szőnyeget és kunyhót varázsol elő kicsiny zsebéből. Ez a személyének rendkívüli voltát kiemelő képesség végül kirekeszti őt a kedélyes vadásztársaságból; „boszorkánymesternek”, az „ördög cimborájának”, „manónak” gondolják, egyes vélemények szerint pedig nem is ő az igazi János deák, hanem valaki megölte őt, most pedig az ő képében praktikál közöttük. Kezdetben a meggyilkolását fontolgatják, végül csak rafinált módon magára hagyják az erdőben, ahol a – fiatal, férfiruhába öltözött lány képében jelenlévő – Vénasszony segítsége nélkül biztos halál várt volna rá. Tehát a csodatevő képesség, a mágikus erő nem magától értetődő a mű világában, ahogy az a mágikus realista művekben megszokott, s ezért a rendkívüli, a többségtől különböző egyén magára maradását, elszigetelődését vonja maga után, ugyanakkor egyfajta szabadságillúziót és az egyszerű ember számára hozzáférhetetlen tudást jelképez. János így többek között arra is képes, hogy feltámasszon egy

boncolása. Az asszony egyes rohamai során mondott szónoklatokból Bolyai Farkas többet lejegyzett. A kisregény többet szó szerint idéz, némiképp modernizált változatban. Például: „mondom, aki vagyok egy punktum, ahol kezdődik a nagy minden, s végződik megint rajta. Én istenné isten! mondom, aki vagyok egy centrum, melyből lesznek körös-körül a kis és növekvő cirkuluszok, nőve, terjedve vég nélkül, melyek visszaapadva megint punktummá válnak.” Erről lásd Dávid Lajos könyvének X. fejezetét: *A két Bolyai élete és munkássága,* közrem. Sarlóska Ernő, Dávid Péter, ifj. Gazda István, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1979. (2., bővített kiadás) A műben Zsuzsanna elmebaja, őrültsége mágikus színezetet kap, s a Vénasszony tőle származtatja János szörnyű, csodás képességeit. De az apa és fia között zajló levelezésből is szerepelnek részletek, például Bolyai János apjához írt, 1823. november 3-i keltezésű leveléből: „Ebbe a pillanatba nincs kitalálva, de az az út, melyen mentem, csaknem bizonyosan ígérte a cél elérését, ha az egyébiránt lehetséges; nincs meg, de olyan felséges dolgokat hoztam ki, hogy magam elbámultam, s örökös kár volna elveszni; ha meglátja Édes Apám, megisméri; most többet nem szólhatok, csak annyit: hogy semmiből egy új, más világot teremtettem; mind az, valamit eddig küldöttem, csak kártyaház a toronyhoz képest.”Az eredeti levél itt olvasható: Benkő Samu (szerk.), *Bolyai-levelek,* Bukarest, Kriterion Kiadó, 1975, 158.

[10] Papp Ágnes Klára: „Mágikus realista történelem”, *Korunk,* 2011/11, 6.

vadászbalesetben elhunyt kisfiút, továbbá a világmindenség lényegének matematikai alapokon történő rögzítésének megvalósítása is lehetővé válhat e tudás által. A Vénasszony azonban megpróbálja rávenni – ahogy annak idején János apját –, hogy hagyja el az élhetetlen Erdélyt, és külföldön valósítsa meg a terveit, de már ezt megelőzően olvasunk arról, hogy a nő meg akarja változtatni János sorsát. Mielőtt azonban még járatlan útra lépnének, kétségek merülnek fel benne a cél teljesíthetőségét illetően: „Vajon nem késtünk el? S ha elkéstünk, vajon kudarcunk ősoka benne, professzor Farkas különös, cudar, páratlan fiában keresendő? Vagy valahol messze előttünk rejtezik a kelepce, amibe bele fogunk tévedni? Avagy ő, János főhadnagy és hadimérnök a sors különösen komisz rendelése folytán örökre hozzá van láncolva a soha be nem teljesülő ígéret földjéhez? De hát ha így van, mi ez a lánc, mi ez a kötelék? Hiszen ez a sors bamba és értelmetlen!" (*Harmadik történet,* II/121.) Mind a Jánost kirekesztő társadalom, mind az előle való menekvés felőrli a férfi testét, mely az izomsorvadás metaforájaként folyamatosan apadni kezd: „Néztem, és nem hittem a szememnek. János úr kisebb lett. De ezt nem lehetett elhinni. Úgy vagyunk megalkotva, hogy ne higgyünk a csodákban; s így voltam összerakva én is, aki ingenieur főhadnagy János mellett minden csodát megéltem, amit asszony csak megélhet. Azt azonban, akiről úgy tudjuk, hogy mindenható, hogy sorsát önkezében tartja, s csak tőle függ, hogy megtesz-e valamit vagy sem, azt az embert látni, amint le akarja venni a koffert a szekrény tetejéről, ahová ő maga tette föl, egy napja sincs, de nem éri el – ezt nem lehet elhinni. […] János úr nem csupán alacsonyabb lett, de kétfelől is összeesett. Fekete ruhája ráncosan lógott róla, csizmája lötyögött, nadrágja csizmaszárára kókadt. […] János úr feje összezsugorodott, vonásai elmélyedtek. Az arc önmagába akart visszagöngyölődni, mint csiga a házába. A szem nem kisebbedett. S amint az arc kezdett fogyni körüle, a szemek óriásivá meredtek, nedvesen, eszelős fényben csillogtak. Haja megritkult, ősz szálai úgy töredeztek, mint száraz nád. […] Ingenieur főhadnagy János elindult felém, s ahogy közeledett a széles deszkákból összerótt padlaton, úgy kisebbedett, zsugorodott, úgy apadt, jelentéktelenedett. Ruhája levált róla, s ő kilépett belőle, amint jött felém, kilábalt csizmájából is, s amint karját hátracsapta, mint madár tört szárnyát, úgy csúszott le róla a mente. Csupaszon közeledett, egyre lassabban, hiszen léptei egyre rövidebbekké váltak, alig haladt, mintha helyben járt volna, amennyit előrelépett, annyit apadt, végtelennek tetszett az idő, amíg mégis csak elért hozzám. Akkora volt, s olyan is volt a szürke fényben, mint meztelen ólomkatona." (*Harmadik történet,* II/122.)

A János alakjához kapcsolódó mágikus, csodás erő a visszájára fordul, hiszen mintegy büntetésként olyan apróvá zsugorodik, hogy a pisztolytokjában kénytelen élni él, utazni, s egyre inkább elveszti az írás, számolás, olvasás képességét – azaz mindent, ami képességeinek kibontakoztatásához szükséges. Mindez az előre megírt sorssal való szembeszegülés eredményének is tekinthető.

Professzor Farkas csodás képessége azonban más jellegű, és nem a világmindenség képletének meghatározására irányul – ahhoz szüksége lenne arra a füzetre,

amelyet a Vénasszony felajánl neki –,[11] hanem saját sorsának felismerésére. „Professzor Farkasnak, mint minden mélyen erdélyi embernek, csodálatos képességei voltak, megfogalmazandó a Végzetet, ami beteljesedik rajta.” (*Harmadik történet,* I/14.) Ebben az értelemben tehát a csodás képesség már az erdélyiséghez kötődik, s míg ez a földhöz ragadt, csak az élvezeteknek élő vadásztársaság számára félelmetes, boszorkányos mesterkedés,[12] addig tulajdonosának hosszú életet s a végtelen, szürke hétköznapokon való felülemelkedést biztosít. „[…] professzor Farkas, aki nagy bűbájos volt, különben hogyan is élhetett volna egyik szürke és karcos nap után bele a másikba, hogy érhetett volna meg több mint nyolcvan esztendőt?!” (*Harmadik történet,* I/14.)

A *Második történet* főhősnőjének csodás képessége a repülés, amely nem kizárólag a helyváltoztatást, hanem a térben és időben való utazást teszi lehetővé, így a határátlépés lehetőségét, tapasztalatát hordozza magában. Ez a határátlépési lehetőség azonban nem kezdetektől fogva adott, hanem Viola testiséggel való találkozását követően „fejlődik ki”, s eredményeképpen a lány alakja duplikálódik. Az éjszakai „szárnyalásoknak” köszönhetően ugyanis „születőben volt az éjszakai Viola, [ugyanakkor volt] egy másik, aki úgyszintén ő volt, s mégsem egészen ő…” (*Második történet,* IV/4) Bár kezdetben arról olvasunk, hogy Viola csak éjszaka tud repülni, így akár álomnak vagy fantáziálásnak is tekinthetőek a történtek, a valós élet eseményei és alakjai mégis átszivárognak az éjszakai dimenzióba. „Vőlegénye is eszébe jutott. S akkor – iszonyat! – egész testében megvonaglott, s zuhanni kezdett a fekete mélységbe. Mint a madár, melyet golyó ért. Összeharapta a fogát, behunyta a szemét, s minden erejét megfeszítve száműzte magából Csendes Albin képét.” (*Második történet,* IV/5.) Ezek az átszivárgások hátráltatják a lányt, ezért a szabadságként megélt repülés az élet előli menekülésként interpretálható: „A repülés azonban nem váltja meg az élettől, amit élnie kell.” (*Második történet,* VIII/5.) Viola menekülése azonban nemcsak szimbolikus, hanem szó szerinti értelemben is megvalósul a műben, szintén a valóság hatásának eredményeképp. A Csendes Albinnal egybekelni kívánó Viola az eljegyzést követő éjszakán egy szörnypolipot lát a kertjükben, amint a fákra felcsavarodva közeledik a ház felé, s igyekszik elérni a lány ablakát, amelyen azonban Viola végül kiröppen. A szörnypolip közvetetten kapcsolódik Albin alakjához, hiszen az eljegyzés ezáltal az ártatlanság, a szabadság elvesztésének rémét sűríti magába, továbbá a polipot Viola annak az egyéb-

[11] „Ez az utolsó esélyed, Farkas! A világegyetem végső magyarázata. Formulákba tördelve. […] Fogadd el ezt az irkát! Évszázadnak is el kell múlnia, hogy ez a világmagyarázat megszülessék. Légy halhatatlan, Farkas! (*Harmadik történet,* I/15.)

[12] „Itt nem lehet csodát tenni! Itt csak szalonnázni lehet, fenyővízzel locsolva meg a kegyetlen falatokat; és lőni vadra és asszonyra, beteljesítve mindig azt, amit a kör teljesít be azzal, hogy visszatér önmagába.” (*Harmadik történet,* I/15.) „Meg akartam őt menteni, el akartam őt vinni ebből a csodavilágból. A magukat mindig újjászülő fenyvesek fenséges templomából; a magatudó kisvárosokból, melyek elemésztenek mindent, amit nem képesek magukévá ölelni. Kettőt ismernek: magukat és a halált.” (*Harmadik történet,* I/4.) Ebben a kontextusban az Erdélyre vonatkozó „csodavilág”, „tündérország”, „tündérhon”, „tündérkert” megnevezések ironikus felhanggal szerepelnek.

ként valóságban is létező könyvnek[13] a borítóján látta, amelyet az utána epekedő Csendes Albin ajándékozott neki, amikor a lány még szinte gyerek volt. Csendes Albin minden lovagiassága ellenére sem megfelelő partner Viola számára, vagyis nem az a személy, aki megválthatja és kiszabadíthatja a lányt a szürke hétköznapokból (a kártyaadósságok miatt tönkrement Homonnay Álmos szemében azonban a gazdag Albin igazi megmentőnek bizonyul). „Az ajtótlan, ablaktalan szülői házból menekült a jegyességbe. A szörnyű csapdából, Csendes Albinból […] Sebastianhoz menekült." (*Második történet,* VIII/5.) Albin azonban nemcsak áttételesen jelent „veszélyt" Violára; a lány idővel rádöbben, hogy fél leendő férje megfoghatatlanságától, rendíthetetlenségétől, ráadásul a férfi tulajdonképpen nem is az igazi, hanem egy képzeletében létező Violába szerelmes, aki az ő „teremtménye volt, lény túl- és innenvilág kapujában" (*Második történet,* VI/3.). Vagyis itt nyer értelmet az Albinra utaló szörnypolip, amely az elnyeléssel egy más által felépített fikciós világ részévé tenné Violát, tehát paradox módon az a férfi köti a lányt a valósághoz, aki számára Viola is csak egy elképzelt alak. Sebastian, aki a vágóhíd – melynek igazgatója Csendes Albin! – „rejtelmeibe" avatja a Violát, ugyancsak nem lehet a lány megmentője, mivel olyan dolgot vár Violától, amit az nem tud teljesíteni (hogy büntesse meg a rabszolgamúltja miatt), továbbá alakja a vágyat és undort keltő testiséggel fonódik össze. A szöveg Viola repülését, menekülését az általa megnevezhetetlen hímvesszővel való szembesüléssel hozza kapcsolatba, amely először a hímtagjával kerítésbe szorult ismeretlen fiú, másrészt pedig az alvó Sebastian révén történik meg: „Sebastian fölé hajolt, lefejtette róla a ruhát, s megnézte végre azt, aminek egyetlen nyelven sem tudta a nevét, s ezért *Knopsé*nak nevezte el. Megfogta és megemelte. A *Knopse* meghasadt, mint virágbimbó, s Viola megriadt, mintha a megnyíló sebből vagy sziromból vér serkenhetne ki. Az ismeretlent is ez csapolta hozzá a kerítéshez. […] Azzal kezdődött minden. […] Azzal, hogy ott hagyta az ismeretlent, […] s hazamenekült. És megértette, ha nem is vallotta be magának Beatrix fénylő pillantását. És először érzett vágyat valami távoli után, és undort valamivel szemben, ami közel van." (*Második történet,* VIII, 5.)

A megfoghatatlanság azonban nemcsak a férfi szereplőkhöz kapcsolódik; Viola alakjának megfoghatatlansága abban nyilvánul meg, hogy mind Albin, mind Sebastian számára másként jelenik meg: mindkettejük oldalán más bőrt visel, s ezeket cserélgeti az egyes találkozások során. Ez a megfoghatatlanság a *Harmadik történet*ben János alakjához kötődik, amit az az árnyék reprezentál, aki mellette lépdel, miközben a lemeztelenített, megkötözött lány képében szenvedő Vénasszony segítségére siet, s akit az elbeszélő először János mérnök árnyékának tart. Később azonban kiderül, hogy az Árnyék önálló életet él, s tettei, mozdulatai függetlenek Jánosétól: „…János úr és az árnyéka nem úgy közeledik, mint közönséges emberi lény, akinek az árnyéka vele együtt mozdul, tőle elválaszthatatlan. János úr árnyéka

[13] Jr. Sam Scovill *A kék gyöngy* című regényéről van szó, mely Magyarországon a két világháború között jelent meg, a műben jellemzett borítóval. Jr. Sam Scoville: *A kék gyöngy,* Pünkösti Erzsébet ford., Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai RT, 1926.

hol megelőzte őt, mintha előre akart volna iramodni, hol lemaradt tőle, mint hátraparancsolt kutya. Néha egyesült vele, s úgy ágazott ki belőle, mintha egyek volnának. Hogy aztán hirtelen elillanjon tőle, suhanjon a földön, mintha alacsonyan szálló embermadár vetne árnyékot.” (*Harmadik történet,* II/113.)

A közeledő páros olyannyira félelmet kelt Walter őrnagyban és embereiben, hogy azok magával az árnyékkal vívnak harcot: „A közelgő, a János mérnök lépteivel a magáét összeigazító árnyékot fogták körül. Láttuk, amint a katonák rávetik magukat a parton maradt gazdátlan árnyékra, az vadul védekezhetett, hiszen a támadók, mint ökölcsapástól, jobbra-balra dőltek.[…] De mi vonzotta oda őket, miért nem hátráltak meg, félve a rettenetes magányos árnyékot? Ki érti ezt? Miért kellett ölniük az életük árán is? (*Harmadik történet,* II/112.)

Az árnyék „gazdájának” kilétét illetően a szöveg rendre elbizonytalanít, mert az elbeszélő olykor arra utal, hogy maga az árnyék nem is létezik, máskor pedig arra, hogy mégis tartozik valakihez. „Távolodóban úgy látszott, mintha az árnyék gazdája láthatóvá vált volna. Mintha valóságos ember viaskodott volna a szörnyű túlerő ellen. De ebben nem lehettem biztos.” (*Harmadik történet,* II/112.) Az elbizonytalanítás ellenére a későbbiekben az elbeszélő mégis János mérnökhöz társítja az árnyékot, melynek elvesztésével a férfi csendesebbé, megtörtebbé válik. „Órákig tudott ülni némán, szelíd megadással; s ebben az volt a szokatlan, hogy Aradon, Temesváron is súlyos némaságokba burkolódzott, csakhogy arca feszes volt, teste szinte remegett a belső indulattól és tusakodástól;most roskatag volt, fiatal testben öreg…” (*Harmadik történet,* II/113.) A szöveg a *Doppelgänger*-olvasatnak is teret enged azáltal, hogy az elbeszélő János megváltozását az árnyék elvesztésével hozza kapcsolatba: „Mintha csak árnyékával együtt, mely ott pusztult Aradon, a Maros partján, maga is jóvátehetetlen veszteséget szenvedett volna el. Árnyéka, immár az egyetlen, elválaszthatatlan volt tőle, poros lábbelijétől ágazott el, s tartott, ameddig ő maga. Semmi sem különböztette meg immár embertársaitól. De másik árnyékának, vagy mondanám inkább úgy, hogy másik lényének az elvesztésével különleges képességek mutatkoztak meg benne. Mintha malomkő terhe gördült volna le róla, s a megkönnyebbülés képessé tenné megannyi játszi csoda véghezvitelére. Ő volt az, lábujja körmétől a haja tövéig, és mégsem ő volt az! Félek, igen, igen, szinte félek kimondani: a csodatevő csepűrágóvá változott át!” (*Harmadik történet,* II/113.)

Az árnyék „elvesztése” itt azt jelenti, hogy az árnyék többé nem tud Jánostól független, önálló életet élni, hanem egyszerű, halandó árnyékaként funkcionál, vagyis a férfi az egyik zsenialitását, különcségét, vitalitását reprezentáló tulajdonságát vesztette el.

A csodás képességek, tulajdonságok mind Viola, mind János alakjában változást hoznak azáltal, hogy két személyiséggé bontják őket, ám míg a lánynál ez a két alak egymás mellett létezik, addig a férfi esetében az egyik felszámolja a másikat. Viola számára a repülés nemcsak megfigyelő pozíciót, hanem lehetőséget teremt a térből és időből való kiszakadásra, azaz viszonylagos szabadságot biztosít a lánynak: „Hiszen már repülök! És ez nem normális! Csodás, de nem normális!” (*Második történet,*

V/9.); „Hiszen nincs emberfia, aki repülni tud! Talán álmodik! […] Nem álmodhat mégsem! Hiszen vannak igazi álmai! És azokban nem repül." (*Második történet,* VII/6.); „S Viola akkor először érezte meg, s tudta szavakba is foglalni, hogy a repülés az ő szabadsága. Hogy nincs más szabadság az éji madárszárnyalásokon kívül. És még ez sem tökéletes, hiszen ő nem szárnyal, neki nincs is szárnya, ő csak repül, s nem érti, pedig igazán sokat törte rajta a fejét, hogyan is képes ő kitárt karral felröpülni a levegőbe?!" (*Második történet,* VI/2)

Viola tehát egyáltalán nem veszi természetesnek repülési képességét, s nincsenek olyan felmenői, akiktől örökölhette volna, szemben János deákkal, akinek az anyja lehet a csodás képességek továbbörökítője. A lány esetében tehát ez a képesség fantasztikus, mesés elemnek is tekinthető, s felidézheti bennünk Wendy alakját a Pán Péter-történetekből, aki esténként hálóingben, karcsapásokkal képes szárnyalni a levegőben. Viola ártatlansága, kislányossága, vagyis gyereksége több alkalommal is bizonyossá válik; maga a narrátor egy helyütt úgy fogalmaz, hogy Viola „mégiscsak egy ijedős kislány volt", máshol pedig arról olvashatunk, hogy az „ősök arcképei nézik tehetetlenül meztelen kislányukat", ráadásul a gyermekkorhoz szorosan kötődő mesék is kapcsolatba hozhatóak a személyével. Amikor este találkozik a titokzatos, szenvedő, félmeztelen idegennel, a meséből ismert alakokkal és fordulatokkal dolgozza fel magában a helyzetet: „[Viola] nem értette, miért nem szedi a nyaka közé a lábát, mint a nyuszi, akiről a meséskönyvben olvasott, miért nem inal el (ezt a szót is a meséből tanulta) egy derékig meztelen férfi láttán." (*Második történet,* II/6); „Viola akkor valóban megijed. A sárkány szabadult el a láncáról, mennyit olvasott róla a népmesékben!, s ki tudja, mit tesz a sárkány egyszer szabadulván, bármilyen szánalomra méltónak is látszott rabláncon." *(Uo.)*

Éretlenségét, kislányosságát emeli ki az a mozzanat is, hogy képtelen megnevezni és egyáltalán azonosítani a férfi nemi szervet, s végül csak az „automobilok fekete gombos sebességváltórúdja" kínálkozik számára párhuzamként. A mesés, fantasztikus, csodás elemek feltűnései mindig a testiséghez és a lány számára ismeretlen világhoz kötődnek, s mint ahogy a meztelenséggel való találkozás során megidéződő mesei élmények is érzékeltetik, a lány számára az ártatlanságot veszélyeztető külvilág fenyegetően jelenik meg. Ezért tűnik fel először számára félelmetes sárkányként a fájdalomtól vonagló, félmeztelen fiú, aki bár valamiért érdekes, szinte már vonzó, ám aki elől végül hazamenekül. Ezután következnek be az első csodás események a cselekményben, így a repülés az élet elől való menekülés egyik módjának minősül, amit a szöveg azzal az őrülettel hoz kapcsolatba, amely a megbolondult anyát is elszigetelte a külvilágtól. „Lehet, hogy ő is őrült, mint Winterfeld Josefine? […] [Elképzelhető] hogy nem követi, üldözi őt senki? Hogy – mily kézenfekvő! – önmaga elől menekül?" (*Második történet,* IX/6.) A repülés révén elérhetővé váló múlt sem jelenthet menekvést Viola számára, mindössze arra döbbenti rá, hogy a fenyegető dolgokkal való szembenézés mindig megsemmisítő erővel bír, ahogy az a forradalmi csőcselék által meggyilkolt Edmund bácsi, illetve a forradalmi harcok során elesett Homonnay Ágoston esetében is látható.

Viola éjszakai teret és időt átszelő repülései fantáziálásként, álomként is értelmezhetőek, amit alátámaszt az a történet elején olvasható narrátori megjegyzés, miszerint Viola az anyja megháborodását követően mintha közelebb került volna a kísértetekhez és szellemekhez, akik még csak nem is voltak (*Második történet,* I/4). Amikor pedig a lány felidézi saját családjának történetét, az elbeszélő nem teszi egyértelművé, hogy Viola képességének köszönhetően tényleg átélte-e a hozzájuk kapcsolódó eseményeket. „Valahányszor Viola idáig ért a történetben, amit voltaképpen magának mesél vagy gondol, vagy álmodik, elneveti magát.” (*Második történet,* II/7) A valóság, fikció és álom közti határok tehát nem különíthetőek el könnyen, már csak azért sem, mert a főhősnő alakja is ezek határán lebeg. Viola ott él a hétköznapiként tételezett valóságban, ugyanakkor „éjszakai énje” nem teljesen azonos vele, Csendes Albin számára messzi, később egyenesen testetlenné váló lányként, míg a szerelmes Beatrix nővér számára tűzokádó, halállal fenyegető szörnyként tűnik fel. Az elbeszélő viszont mindig nyilvánvalóvá teszi, hogy ezekkel az alakváltozatokkal szemben létezik egy „igazi Viola”: „De hogy Violához visszatérjek, az igazihoz! […] nem ahhoz, aminek a szerelmes apáca látta.” (*Második történet,* II/4.)

Bár a *Harmadik történet* is tartalmaz néhány mesemotívumot (például János deák három tárgyat „varázsol elő” a zsebéből), itt sokkal inkább a mitikus, illetve bibliai elemek dominálnak. A *Faust*ra nyíltan utal a szöveg Kemény úr és Adalbert úr beszélgetésének kapcsán, ugyanis a két férfi úgy véli, hogy Faust számára az egyetlen menekvés az életben a halál, s ezzel elvetik a Goethe által megírt változatot. Bolyai János a Vénasszony történetében mintha maga is néhány (legendabeli) Faust-vonással rendelkezne; csodás képességekkel bír, varázsol, s ezért a különc tudóst boszorkánynak bélyegzik a vadászaton, s mivel úgy tartják, az ördöggel cimborál, el akarják veszejteni. A szövegben arról is értesülhetünk, hogy János „az emberiség üdvén munkálkodott” (*Harmadik történet,* II/126.), és beszédes az a jelenet, amikor János előtt megjelenik egy folyamatosan újratöltődő, az önmagát beteljesítő sorsot szimbolizáló iszapszörnyeteg, amelyet a narrátor – többek között – Homunculusnak hív. A több alakban feltűnő Vénasszony sok esetben Mefisztóra emlékeztet, különösen abban a jelenetben, amikor rá akarja venni Farkas professzort, hogy fogadja el a világmindenség formuláját tartalmazó füzetet, és azt mondja: „Légy halhatatlan, Farkas!” Ugyanakkor Mefisztóval ellentétben az ő célja a magasabb rendű törekvésekre való ösztönzés, nem pedig az azoktól való eltérítés, mivel azonban ezt a sorssal való szembeszállás révén akarja elérni, az ördöghöz hasonlóan elbukik. A Vénasszony történetében Bolyai János élete ugyanúgy csodás elemekkel telítődik, akárcsak Fausté a különböző irodalmi feldolgozásokban, vagyis a mágikus realizmus egyik jellemzője, a legendaképződés folyamata is tetten érhető. De ugyanígy megtalálhatóak a történetben a különböző biblikus elemek; elég csak a már többször emlegetett feltámasztási jelenetre vagy a János *utolsó* lakhelyéül szolgáló Kálvária utcai házra utalni, melynek tulajdonosa egy József nevű ácsmester.

Mindkét kisregény az elszigeteltség, a magára maradás, a szürke, földhöz ragadt életből való elvágyódás témáját járja körül. Bolyai János csodatevő képessége,

amely a nagy felfedezésekhez szükségeltetik, egyszerre minősül átoknak és áldásnak, Viola számára pedig a repülés képessége a szülői házból, a házasságból, a más vágyainak való megfelelni akarás előli menekvésként tűnik fel. Mindkét szereplő a maga módján kísérel meg kiszakadni a fojtogató közegből, azonban a képességek nyújtotta szabadság csak látszólagos, csalóka, mert e művek világában senki sem ura sorsának, mely eleve elrendeltetett, mások által felül nem írható. „Mintha azt mondta volna […], hogy így élünk mi itt; de hát ezen igazán nem volt mit csodálkoznia, ezt neki [a Diáknak] nem egy kétszáz esztendős vénasszonytól kellett megtudnia, aki förtelmes banya képében kuporgott vele szemben, a hosszú kocsmapadon, s aki bármikor tündérlánnyá tudott változni, már ahogyan azt ő, a Diák is megtanulta már a soha be nem váló ígéretek földjén, ahol élnie adatott." (*Harmadik történet,* II/128.)

Abstract
László Papp Kolozsvári's The Crone's Stories

In my essay I analyse two short novels that are the part of an unfinished literary cycle (The Crone's Stories) and published only in literary papers. The reason why they have not previously been examined by any researchers is perhaps that only The Crone' Second Story and The Crone's Third Story were published (and only in reverse order due to the author's conception of the works), while The Crone's First Story was never published. In my study I compare the two texts through the examination of the narrator and narrative techniques, thematic and historical details as well as the fantastical elements and the characteristics of magic realism. With these thematic and poetic attributes, I try to illustrate some ways of interpreting of The Crone's Stories.

Orsolya Horváth

Fiktion und Wirklichkeit in Thomas Bernhards *Der Untergeher* (Teil 2)

In seiner Monographie über Glenn Gould (1989) erwähnt der kanadische Journalist Otto Friedrich einen an Thomas Bernhard gerichteten Brief, in dem er nach dem Ursprung des Charakters seines Glenn Goulds im Roman *Der Untergeher* befragt. Auf diesen Brief kam nie eine Antwort; er veranlasste mich jedoch dieser Problematik nachzugehen und den schuldig gebliebenen Antwortbrief zu skizzieren.

Während im ersten Teil meiner Studie[1] Wirklichkeit und Fiktion in der Persönlichkeit Glenn Goulds im Roman im Mittelpunkt meiner Überlegungen standen, wobei ich auch Wirklichkeitselemente der Fiktion in anderen Romanen von Bernhard heranzog, kehre ich nun im zweiten Teil die Fragestellung um und untersuche die Fiktionselemente der Wirklichkeit. Wenn ich auf diese Weise irgendwelches Ergebnis erreichen kann, dann werde ich einen Entwurf darstellen, als eine mögliche Antwort für Friedrichs Brief an Bernhard. Zunächst aber gilt es, neue Aspekte des Problems Wirklichkeitselemente der Fiktion zu beleuchten.

2. Wirklichkeitselemente der Fiktion (Fortsetzung)

Die Beziehung zwischen dem Leben des Autors und einzelnen Momenten im Roman zeichnet einen für den Leser sehr wichtigen Fragenkreis vor. Die meisten Leser interessiert, welche Momente im Roman den Lebenselementen des Schriftstellers entsprechen. Den Grund, warum dies so ist, kann ich im Rahmen dieser Arbeit nicht eruieren, aber jetzt muss einerseits untersucht werden, welche Bedeutung dieser Frage im Zusammenhang mit dem Problem Fiktion und Wirklichkeit zukommt, und andererseits ist zu ermitteln, welches Plus diese Zusammenhänge zur Erfahrung der Romanwirklichkeit geben können.

Die Bedeutung dieser Frage lässt sich besonders gut verdeutlichen an autobiographischen Werken. Thomas Bernhard hat eine ganze Reihe von autobiographischen Werken geschrieben. Diese folgen dem Leben des Autors von der Kindheit bis zur Anerkennung und darüber hinaus (vgl. *Die Ursache. Eine Andeutung; Der Keller. Eine Entziehung; Der Atem. Eine Entscheidung; Die Kälte. Eine Isolation; Ein Kind*).

[1] *Orpheus Noster* VIII. évf., 3. 125–137.

Das Interesse des Lesers am Verhältnis von Leben und Werk wäre auch ohne solche Werke vorhanden. Und ohne solche Werke in einem Lebenswerk wäre gewiss nicht zu kompliziert eine zumindest mögliche Antwort auf die Frage des Zusammenhanges zwischen dem Leben und Werk des Autors zu finden. Im Fall Bernhards liegen jedoch zahlreiche autobiographische Werke vor.

Worin besteht der Unterschied zwischen autobiographischen Büchern und fiktiven Romanen? Der fiktive Roman schöpft zwar aus dem Material der wirklichen Welt, aber er schafft eine eigene fiktive Welt, die ebenfalls in der äußeren Welt nicht befindliche Elemente enthält. Dagegen stützt sich der autobiographische Roman ausdrücklich auf in der äußeren Welt existierende Momente, nämlich auf das Leben des Schriftstellers. Diese Werke rücken die Frage Fiktion und Wirklichkeit unter einem ganz speziellen Gesichtspunkt in den Mittelpunkt. „Die Biographik sei die säkularisierte Form der Heiligenlegende, hat Thomas Mann in seiner Rede zu Sigmund Freuds achtzigstem Geburtstag erklärt" – schreibt Hans Höller. „Für die neuere Künstler-Autobiographie gilt dabei, daß sie das Verhältnis von Faktum und Fiktion, die Problematik von ‚Dichtung und Wahrheit' zu einem zentralen Thema macht".[2] Im autobiographischen Roman erhebt der Autor sein eigenes Leben zur Wirklichkeit eines Romans und macht dadurch sein Leben beabsichtigt zum Kunstwerk. Diese Tatsache lässt mein Problem in einem neuen Licht erscheinen. Und bei Bernhard gestaltet sich diese Frage noch komplizierter, weil er selbst als Autor immer wieder in vielfältiger Weise auf die Beziehung zwischen Fiktion und Wirklichkeit reflektierte. Er hat die Frage nach seinem wirklichen Leben, das er in den autobiographischen Werken verewigt hat, nicht zurückwiesen, ganz im Gegenteil. So sieht es so aus, dass die Frage nach der Entsprechung zwischen Leben und Werk, und so im Allgemeinen zwischen Wirklichkeit und Fiktion, überhaupt nicht irrelevant ist. Bernhards Tätigkeit als Schriftsteller in dem öffentlichen Leben bedeutet gerade Motivation für den Leser, diesen Zusammenhang zu entdecken.[3]

Diese Tatsache legitimiert sozusagen unsere Untersuchung der biographischen Elemente in Bernhards Werken. Es scheint auf Grund des Obigen, dass der Autor selbst auch im Fall der nicht autobiographischen Romane uns dazu einlädt. Da der Schriftsteller sein Leben sehr öffentlich macht, lassen sich leicht zahlreiche Beispiele finden. Auf einige sei im Folgenden genauer eingegangen. Ein typischer Fall ist die Freundin gleich mehrerer Romanfiguren in *Auslöschung,* deren Aussehen vom Erzähler detailliert beschrieben wird: „Maria ist aus Paris zu uns gestoßen in einem verrückten Hosenanzug […]. Sie sah aus, als wollte sie gerade in die große Oper gehen oder als käme sie gerade aus der großen Oper zurück. Eine schwarze Samthose, […] die mit großen Seidenmaschen unterhalb ihrer Knie befestigt war,

[2] Höller, S. 104.

[3] Bernhard thematisierte überdies das Thema Fiktion und Wirklichkeit, d. h. es erscheint innerhalb der bernhardschen Fiktion selbst, wenn zum Beispiel der Zusammenhang zwischen dem menschlichen Bewusstsein und der äußeren Welt in den Mittelpunkt rückt, s. dazu die *Verstörung* und die Randbemerkung Peter Handkes (Handke, S. 100ff.).

dazu eine kardinalrote Jacke mit einem türkisfarbigen Kragen."[4] Die Figur der Maria, einer Dichterin, lässt unschwer erkennen, dass es sich dabei um Ingeborg Bachmann handelt. Dazu heißt es bei Mittermayer: „Mit der Figur der Dichterin Maria gedenkt Bernhard in diesem Buch seiner Freundschaft zu Ingeborg Bachmann, die er wohl in den späten sechziger Jahren kennen gelernt hat […]".[5] Gestützt wird dies durch ein Foto der Dichterin, auf dem sie denselben Anzug trägt, wie ihn Bernhard in *Auslöschung* beschreibt.[6] Eine genauere Übereinstimmung von Fiktion und Wirklichkeit ist kaum vorstellbar: Anhand des Fotos lässt sich die Bernhard'sche Beschreibung sozusagen überprüfen.[7]

Nicht in jedem Fall ist nach einer Beziehung zwischen Werk und Leben zu suchen. Es gibt zahlreiche Beispiele auch dafür, dass Bernhard statt des Lesers diese Gleichsetzung vornimmt, und zwar auf die einfachste Weise, indem er in seinen Werken – unabhängig davon, ob autobiographisch oder nicht – konkrete Namen aus der äußeren Welt verwendet. Dieses Verfahren lässt sich z. B. illustrieren mit Glenn Gould in *Der Untergeher,* Cesare Zacchi in *Auslöschung* oder Paul Wittgenstein in *Wittgensteins Neffe*. Somit führt Bernhard in seinen Werken dem Leser Elemente seines Leben unverkennbar zu.

Veranschaulicht sei dies am im Mittelpunkt dieser Studie stehenden Roman *Der Untergeher*. Die Romanfigur Glenn Gould studierte am Mozarteum in Salzburg, wo in Wirklichkeit nicht der kanadische Klavierkünstler, sondern Thomas Bernhard selbst Studien absolvierte. Der fiktive Gould litt an einer Lungenkrankheit, die in ihren Auswirkungen schwerer war als die, an der der existierende Künstler erkrankt war, und demzufolge ähnlich bestimmend für dessen Leben war wie diese Krankheit für Bernhards Leben. Die Doppelheit des Lebens Wertheimers – in der österreichischen Hauptstadt und auf dem Land – findet sich auch in Bernhards Leben. Daneben gibt es desgleichen verborgenere Details, die Parallelität mit den Momenten in Bernhards Leben aufweisen, was im Folgenden an zwei typischen Beispielen gezeigt werden soll: „Eine Konzerttätigkeit ist das Fürchterlichste," – schreibt Bernhard – „das sich vorstellen läßt, gleich was für eine, spielen wir Klavier vor einem Publikum, ist es entsetzlich, spielen wir Geige vor einem Publikum, ist es entsetzlich, ganz zu schweigen von der Entsetzlichkeit, die wir zu ertragen haben, wenn wir vor einem Publikum singen, dachte ich".[8] Bernhard vermag deshalb so überzeugend die Bedrängnis eines Sängerkünstlers zu schildern, weil er ursprünglich Gesang studiert hatte. Das zweite Beispiel ist noch interessanter. Bernhard schreibt im Roman über die Schuhsammel-Leidenschaft Wertheimers: „Er hatte einen immensen Schuhverbrauch. *Schuhfetischist* war auch von Glenn zu Wertheimer

4 Bernhard (1988b), S. 215.

5 Mittermayer (2006), S. 66.

6 Ingeborg Bachmanns Foto, auf dem sie diesen Anzug trägt, ist u. a. abgebildet in Höller, S. 93.

7 Ein anderes Beispiel dafür kann die Entsprechung des „Lebensmenschen" der Hedwig Stavianicek in *Wittgensteins Neffe* (s. Bernhard [1987], S. 30f.) sein, wobei es eigentlich unschwer ist, weitere Beispiele seinem Lebenswerk zu finden.

8 Bernhard (2004), S. 104.

gesagt, ich glaube, er hatte Hunderte Paar Schuhe in der Kohlmarktwohnung, auch darüber hatte er seine Schwester an den Rand des Wahnsinns getrieben".[9] Sammelleidenschaft prägte auch Bernhard: „Überhaupt fällt seine Lust am Sammeln von Gebrauchsgegenständen auf: Altes Werkzeug, Geschirr, Kleidungsstücke – das alles ist in mehr als ausreichender Anzahl vorhanden, außerdem trägt Bernhard eine kaum überschaubare Menge von Schuhen zusammen".[10] Eine Romanfigur, diesmal Wertheimer, wurde demnach mit Bernhards Zügen ausgestattet.

Was habe ich mit all diesen Untersuchungen gewonnen? Bin ich meiner Grundfrage damit näher gekommen? Erkennbar wurde, dass autobiographische Werke das Verhältnis von Fiktion und Wirklichkeit in ein neues Licht stellen. Die Öffentlichmachung seines Lebens bringt Bernhards Bestreben zum Ausdruck, das Leben als Teil der Fiktion erscheinen zu lassen und dergestalt die Grenzen zwischen Fiktion und Wirklichkeit zu verwischen.[11] Was geschieht aber, wenn der Leser diese Autorintention missversteht? Wie ist nun vor dem Hintergrund dieser Informationen mit einem Roman von Bernhard zu verfahren? Wird, wenn man bei der Lektüre eines Romans nach Zusammenhängen mit dem wirklichen Leben, d.h. mit dem Leben des Autors, sucht, nicht das Ziel des literarischen Werkes verfälscht? Wird das literarische Werk nicht Mittel zu einem Spiel, wenn nicht mehr das Werk selbst, sondern die Beziehung des Werkes zur Wirklichkeit von Interesse ist? Aber das Werk – wer es auch immer verfasst hat – will vor allem seinen Leser in seinen Bann ziehen. Einen Roman nur als Aufhänger für Betrachtungen von Zusammenhängen zwischen Leben und Werk, Wirklichkeit und Fiktion zu nutzen, ist kein fruchtbringendes Verfahren. Für solcherart irreführende Verfahren finden sich viele Beispiele. Schon beim Blättern in einigen literaturgeschichtlichen Studien wird diese Denkweise sichtbar. Typisch für derartiges Vorgehen ist das so genannte Psychologisieren, wenn der Betreffende meint, bereits aufgrund einiger biographischer Elemente das literarische Werk zu verstehen. „Der Haß gegen die Außenwelt, der das ganze Werk Bernhards begleitet, wird in seinen autobiographischen Ursprüngen leicht identifizierbar".[12] Obendrein kann man sich so der Illusion hingeben: Das Erkennen und Kodifizieren von Hinweisen auf das wirkliche Leben im Roman lässt einen den Text verstehen, indem man die Geheimnisse erkennt, wird der Roman zum Besitz. Dadurch rückt der Text selbst an die Peripherie. Aber das erstrangige Ziel beim Lesen eines Romans ist, den Text zu verstehen, in dessen Wirklichkeit einzutauchen und dort zu verweilen.

Vor der Problematik der autobiographischen Werke Bernhards schien die Frage nach der Erforschung der Entsprechungen mit der Wirklichkeit einfach zu sein. Ich ging davon aus, dass es sich nicht lohnt, Wirklichkeitselementen des Romans nachzugehen, wenn diese mit meinem Vorwissen über die äußere Welt harmoni-

9 Ebd. 44.

10 Mittermayer (2006), S. 49. Es lohnt sich auch, ein Foto seiner Garderobe zu sehen: ebd., 73.

11 Vgl. Mittermayer (1995), S. 176ff., besonders 181.

12 Brenner, S. 304f.

sieren und zum Ganzen des Romans passen. Daneben behauptete ich aber, dass es sich lohnt, den Elementen im Roman nachzuforschen, die gezielt gesetzte Hinweise auf die äußere Welt enthalten. Als solche Elemente erschienen vor allem die vom Autor in den Mittelpunkt gestellten Kunstwerke. Solche Nachforschungen können den Text selbst bereichern. Wie ist dies im speziellen Fall des autobiographischen Romans? Dieser ist keine Monographie und darf demzufolge auch nicht als solche gelesen werden. Eine Monographie bemüht sich um die genaue Wiedergabe der Wirklichkeit, sie strebt – man kann es vielleicht sagen – nach der idealen Objektivität, d. h., sie will keine eigene Welt erschaffen. Der autobiographische Roman dagegen will, obwohl er auf einem gelebten Leben beruht, eine eigene Welt entstehen lassen, die mit der gelebten Wirklichkeit nicht identisch sein kann und will. Es ist stets eine subjektive Welt. So ist auch bei dieser Art von Werken die Wirklichkeit des Textes allein von wesentlicher Bedeutung und nicht der Vergleich zwischen dem Text und dem Leben. Autobiographische Romane sind auch eine eigene fiktive Welt bildende Werke, dementsprechend sind sie vom Rezipienten zu behandeln.

3. Fiktionselemente der Wirklichkeit

Nachdem bisher die Beziehung zwischen Fiktion und Wirklichkeit unter dem Aspekt der Fiktion untersucht wurde, um Position und Rolle von Wirklichkeitselementen sichtbar zu machen, versuche ich nun umgekehrt zu verfahren. Jetzt geht es um die Wirklichkeit, d. h. die der äußeren Welt, und den Platz der Fiktionselemente darin. Dieses hier vorliegende Problem gehört nicht einfach zur Literaturtheorie oder -wissenschaft, sondern zu den allgemeineren gesellschaftlichen Fragen. Die Frage nach der Rolle der Fiktion, der fiktive Welt im Roman, ihrer Bedeutung im alltäglichen menschlichen Leben stellt die Fiktion neueren Problemen gegenüber, unter denen die Frage nach der Freiheit des literarischen Werkes, nach den Grenzen der Fiktion und der ethische Verantwortung des belletristischen Textes am wichtigsten sind.

Eine Annäherung an diesen Problemhorizont erlaubt Bernhards 1984 erschienener Roman *Holzfällen*. Im Text beobachtet der Erzähler in einem Ohrensessel sitzend die Teilnehmer der Abendgesellschaft im Hause des Künstlerehepaars Auersberger.[13] An Auersberger, dem Komponisten, und seiner Frau übt der Erzähler rücksichtslose Kritik. Sein Hass – wie der Autor selbst schreibt[14] – wendet sich gegen Auersberger. Zum Schluss wendet sich der Hauptgast des Abendessens, ein Burgschauspieler, ebenfalls gegen ihn, was an sich noch kein Problem bedeuten würde, wenn nicht „das Buch […] als heftige Abrechnung mit Gerhard Lampersberg verstanden [würde]. Angesichts der Darstellung des Komponisten Auersberger, eines heruntergekommenen Alkoholikers mit zahlreichen an Lampersberg erinnernden

[13] Bernhard (2002), S. 9.

[14] Vgl. ebd. 183.

Zügen, veranlasst der Literaturkritiker Hans Haider das mutmaßliche Vorbild zu einer Klage gegen den ehemaligen Freund. Der Roman wird in Österreich polizeilich beschlagnahmt […]".[15] Das Grundproblem ist nicht die Gehässigkeit selbst, denn der Erzähler übt Kritik nicht nur an Auersbergers und den Teilnehmern des Abendessens generell, sondern mit derselben Rücksichtslosigkeit auch an sich.[16] Diese Tatsache rückt das Problem der Gehässigkeit in ein anderes Licht: Der Ohrensessel sichert dem Erzähler zwar eine Beobachterposition, aber er befindet sich in Auersbergers Wohnung, wodurch der Erzähler selbst als Außenseiter zur kritisierten Gesellschaft gehört. Diese Zugehörigkeit ist seine willentliche Entscheidung: Er hat die Einladung angenommen, auch wenn er nicht weiß, warum.

Das Grundproblem in *Holzfällen* ist also die Tatsache, dass die Person, gegen die sich die oben erwähnte Gehässigkeit oder einfach scharfe Kritik richtet, wahrnehmbar ist. Lampersberg und seine Frau standen Ende der 1950er Jahre zu Bernhard in freundschaftlicher Beziehung. „Während der fast dreijährigen Zusammenarbeit mit Gerhard Lampersberg und seiner Frau Maja lebte Thomas Bernhard immer wieder längere Zeit auf dem Lampersbergschen Tonhof in Maria Saal in Kärnten. Man pflegte dort landaristokratischen Künstleralltag".[17] Die Kenntnis der Wiener Kunstgesellschaft im Jahre 1984 lässt Lampersberg in Auersberger erkennen. Über die Darstellung Auersbergers wurde bewusst der Weg zu Lampersberg geöffnet. Folglich ist die Kritik am zeitgenössischen Künstler Lampersberg für alle verständlich formuliert, aber es erfolgt eine Kodifizierung, indem Namen und andere Kleinigkeiten ausgetauscht werden. Weder die Erkennbarkeit noch die scharfe Kritik allein würde ein Problem bedeuten. Im Roman *Der Untergeher* z. B. verursacht die vollständige Namensähnlichkeit nur eine Verunsicherung, keine Empörung.

Die Beispiele belegen, welche Probleme ein fiktiver Roman in einer Gesellschaft, in der äußeren Welt auslösen kann. Zwei gegenläufige Hauptrichtungen werden deutlich: Die eine schützt die totale Freiheit der Kunst und weist die Möglichkeit aller rechtlichen Verfahren gegenüber dem Inhalt eines Kunstwerkes zurück, die andere denkt aber, den künstlichen Äußerungen müssen Grenzen gesetzt werden, um die menschliche Persönlichkeit zu schützen.

Ein eine eigene fiktive Welt bildender Roman verkündet auch eine eigene Wahrheit,[18] die nicht aus der Entsprechung von fiktiver und äußerer Welt besteht, sondern die das Werk sozusagen in sich selbst „enthält", unabhängig von jeglicher äußerer Wirklichkeit. Hier ist überhaupt nicht an einen komplizierten philosophischen Begriff der Wahrheit zu denken, sondern an die alltägliche Bedeutung des Wortes. Treffend bringt Umberto Eco dies zum Ausdruck: „Wie wir wissen, die

[15] Mittermayer (2006), S. 69.

[16] S. z. B. Bernhard (2002), S. 56f. Ein weiteres Beispiel für diese Bernhard'sche rücksichtslose Kritik oder Aufrichtigkeit sich selbst gegenüber findet sich in *Wittgensteins Neffe;* s. Bernhard (1987), 147ff.

[17] Höller, S. 58.

[18] Zu dieser Frage s. die Gedanken Gadamers über die Seinsweise des Kunstwerks, vgl. Gadamer (1990), S. 139ff. und Gadamer (1993), S. 204ff.

Logiker und Sprachphilosophen erörtern die Problematik des ontologischen Status von fiktiven Gestalten (und Gegenständen, Ereignissen) des Öfteren, und es ist überhaupt nicht lächerlich, die Frage zu stellen: was bedeutet, dass *p* wahr ist, wenn *p* eine Behauptung ist, die sich nicht auf die reale, sondern auf eine fiktive Welt bezieht. Während meines letzten Vortrags sind wir jedoch darüber übereingekommen, dass wir uns immer an die nüchternste und alltäglichste Meinung halten. Was auch immer Ihr philosophischer Standpunkt sein kann, können Sie getrost behaupten, dass in der Fiktionswelt von Conan Doyle Sherlock Holmes ein Junggeselle ist; wenn Holmes in irgendeinem Roman Watson darum bitten würde, drei Zugkarten zu kaufen, weil sie mit Frau Holmes zusammen Dr. Moriarty ausfindig machen wollen, würden wir uns zumindest ein wenig unbequem fühlen. Lassen Sie mich ein überaus primitives Beispiel anführen: es stimmt genauso nicht, dass Holmes eine Frau hat, wie es nicht wahr ist, dass das Empire State Building in Berlin steht. Punkt."[19]

In Bezug auf *Holzfällen* bedeutet dies, dass der Roman eine eigene Wirklichkeit erzeugt. Den gadamerschen Analysen zufolge handelt es sich hier nicht um Reproduktion, bei der der Zusammenhang zwischen Fiktion und Wirklichkeit im Mittelpunkt gestanden hätte, sondern um Repräsentation, bei der das Werk auf der Grundlage der schon existierenden Wirklichkeit eine ganz neue erschafft. Dieses Neue gilt es zu verstehen. Dazu muss nicht an die Ursprungsfrage angeknüpft werden, sondern es geht um die Freiheit der Kunst. Diese Auffassung zu akzeptieren, bedeutet in Bezug auf Lampersberg, der offensichtlich in Bernhards Auersberger ein Pendant hat, es nicht als Problem zu sehen, denn die Figur Auersberger besitzt nur im Rahmen des Romans Wahrheit und keine außerhalb dieser fiktiven Welt. Über ihn in der äußeren Welt so zu sprechen und zu denken, als wäre er eine „wirklich" existierende Person, ist sinnlos. Mit diesen Überlegungen ist das Problem der möglichen Ehrenbeleidigung nicht beigelegt, aber es kristallisiert sich heraus, dass zwischen der Person des öffentlichen Lebens und des Privatmannes zu unterscheiden ist, wobei die Freiheit des literarischen Werkes bewahrt bleiben muss. Entscheidet sich jemand dafür, eine Person des öffentlichen Lebens zu sein, trifft er diese Entscheidung wissentlich und muss – meiner Ansicht nach – mit dieser Lebensform auch die Möglichkeit öffentlicher Kritik zulassen. Ein Privatmensch dagegen könnte in einem solchen Fall einen Ehrenbeleidigungsprozess gegen den Autor anstreben – könnte, denn bei einem Privatmenschen, der der Öffentlichkeit unbekannt ist, hätte ein solcher Prozess keinen Sinn, weil niemand weiß, wer – wie Gadamer sagt – das Urbild ist. So betrachtet, liegt keine Ehrenbeleidigung vor, weil es nicht um Erkennbarkeit gehen würde. Öffnet aber diese Auffassung nicht den Weg zu unabsehbaren Schimpfattacken? Ich möchte dies verneinen und denke, dass ein solches Herangehen die Kunst eher frei macht, indem bewusst gemacht wird, dass das, was ein Werk behauptet, wahr ist, aber nur in dessen eigener Wirk-

[19] Eco, S. 104f. (Übers. von R. B.)

lichkeit, außerhalb von dieser stimmt es nicht. Wenn wir nicht auf solche Weise denken würden, könnten wir die Kriterien gewiss nicht finden, mit deren Hilfe die Grenzen zwischen Ehrenbeleidigung und Nicht-Ehrenbeleidigung fixiert werden könnten. So scheint es so, wenn ein Kunstwerk an einer Person des öffentlichen Lebens harsche Kritik übt – wenn dieses Werk künstlichen Wert hat –, kann es das machen. Wir müssen uns auf das ethische Gefühl und das ethische Verantwortungsbewusstsein des Autors verlassen.

4. Statt einer Zusammenfassung: der Versuch eines Briefes an Otto Friedrich

Den Problemhorizont meiner Arbeit bestimmte der unbeantwortet gebliebene Brief von Otto Friedrich an Thomas Bernhard, in dem sich Friedrich nach der Romanfigur Glenn Gould in Bernhards *Der Untergeher* erkundigt, da diese mit dem gleichen Namen und zum Teil gleichen Eigentümlichkeiten wie der einst wirklich existierende kanadische Klavierkünstler, über den Friedrich eine Monographie geschrieben hatte, ausgestattet ist. Auf diese, von Friedrich als Irritation aufgefasste Situation wollte ich eine mögliche Antwort finden. Dazu wurde in einem ersten Schritt der Roman selbst näher betrachtet. Der vorgenommene Vergleich der beiden Glenn Goulds führte jedoch nur zu einer weiteren Vertiefung dieser Unstimmigkeit. Auch der Roman selbst hebt die Verwirrung nicht auf, sondern schürt sie noch weiter, indem darin formale und inhaltliche Elemente vorgetragen werden, um einerseits Fiktivität und andererseits Wirklichkeitstreue zu suggerieren. Um aus diesem Dilemma herauszukommen, dehnte ich die Untersuchung aus und ging der Problematik in anderen Texten von Bernhard nach. Diese Betrachtung erbrachte, dass ein belletristisches Werk stets eine Fiktion ist, selbst wenn es sich um einen autobiographischen Roman handelt. Es konnte gezeigt werden, dass diese Fiktion Wirklichkeitselemente – wie die Hinweise auf konkrete Kunstwerke – haben können, denen nachzugehen es sich lohnt, aber die meisten Elemente, die zwar ein Wirklichkeitsgefühl erwecken, sollten nicht hinterfragt werden. Deshalb habe ich in einem nächsten Schritt die Möglichkeit der Beeinflussung der äußeren Welt durch einen fiktiven Roman untersucht. Nach Gadamer haben alle belletristischen Werke eine eigene fiktive Wirklichkeit, die klar von der äußeren zu trennen ist, besonders dann, wenn der Autor mit Fiktion und Wirklichkeit spielt. Aber dieses Spiel mit dem Leser ist bei Bernhard – wie hoffentlich gezeigt werden konnte – nie ziellos, sondern ganz im Gegenteil: Es hilft dem Leser volljährig, d. h. reflexiv, zu werden. Bernhards Leser muss sich immer – während er in der Welt des Romans weilt – vor Augen halten, dass es eine fiktive Wirklichkeit ist.

Auf dieser Folie soll nun der Versuch unternommen werden, Otto Friedrich einen Antwortbrief zu schreiben.

Sehr geehrter Herr Friedrich,

erlauben Sie mir, dass ich versuche, Ihnen auf Ihre an Thomas Bernhard gerichtete Frage eine mögliche Antwort zu geben.
Die Tatsache, dass Bernhard in seinem Roman eine Person darstellt, die dem kanadischen Klavierkünstler Glenn Gould, über den Sie eine ausgezeichnete Monographie geschrieben haben, in mehrfacher Hinsicht ähnlich ist, kann durchaus eine Irritation verursachen.
Aber lassen Sie mich Sie daran erinnern, dass Bernhards Buch ebenso eine Art Respekterweisung gegenüber Glenn Goulds Kunst ist wie auch Ihre Monographie. Die Respekterweisung aber erfolgt in Bernhards Roman mit anderen Mitteln als in einer Monographie. Bei Ihrem Werk ist das wichtigste Kriterium die möglichst vollkommene Übereinstimmung zwischen Goulds Leben und Ihrer Arbeit. Aber im Fall des Romans ist die Frage nach dieser Übereinstimmung völlig inadäquat. Es reicht, wenn der Leser durch manche Eigenschaften einer der Hauptfiguren an Glenn Gould erinnert wird. Durch diese ähnlichen oder gleichen Eigenschaften tritt sozusagen der wirkliche Glenn Gould in den Raum des Romans, um dort zu einer neuen fiktiven Person zu werden. Deshalb würden wir Bernhards Roman missverstehen, wenn wir ihn um Rechenschaft über den fiktiven Glenn Gould bitten.
Ich bitte Sie, einmal den Roman zu lesen, ohne nach Übereinstimmungen zu suchen. Lassen Sie sich vom Roman in seine eigene Wirklichkeit ziehen – wozu auch gehört, dass sich der Leser immer dessen bewusst ist, dass er einen Roman liest. Und wenn Sie das zulassen, werden Sie wahrscheinlich auch erkennen, dass Der Untergeher *auf eine unverstehbare Weise über den wahren Glenn Gould doch viel mehr sagt, als die genaueste Monographie sagen kann.*

Einen unterhaltsamen und gewinnbringenden Lesegenuss wünscht Ihnen
Orsolya Horváth

Literaturverzeichnis (Teil 1 und 2)

Bernhard, Thomas: Das Kalkwerk. Roman. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970.
Bernhard, Thomas: Wittgensteins Neffe. Eine Freundschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987.
Bernhard, Thomas: Alte Meister. Komödie. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch, 1988. (1988a)
Bernhard, Thomas: Auslöschung. Ein Zerfall. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988. (1988b)
Bernhard, Thomas: Holzfällen. Eine Erregung. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch, 2002.
Bernhard, Thomas: Der Untergeher. München: Süddeutsche Zeitung, 2004.

Brenner, Peter J.: Neue deutsche Literaturgeschichte. Tübingen: Max Niemeyer, 2004.
Eco, Umberto: Six Walks in the Fictional Woods. Cambridge: Harvard University Press, 1994.
Friedrich, Otto: Glenn Gould. A Life and Variations. New York, Random House, 1989.
Gadamer, Hans-Georg: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. (GW 1.) Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1990.
Gadamer, Hans-Georg: Anschauung und Anschaulichkeit. In: Ästhetik und Poetik I. (GW 8.) Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1993.
Handke, Peter: Als ich Verstörung von Thomas Bernhard las. In: Anneliese Botond (Hg.): Über Thomas Bernhard. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970.
Höller, Hans: Thomas Bernhard. Hamburg: Rowohlt, 2007.
Mittermayer, Manfred: Thomas Bernhard. Stuttgart: J. B. Metzler, 1995.
Mittermayer, Manfred: Thomas Bernhard. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006.
Schmidt-Dengler, Wendelin: Elf Thesen zum Werk Thomas Bernhards. In: Der Übertreibungskünstler. Studien zu Thomas Bernhard. Wien: Sonderzahl, 1989.
Sorg, Bernhard: Thomas Bernhard. München: C. H. Beck, 1977.

Rezümé
Fikció és valóság Thomas Bernhard A menthetetlen *című regényében* (Második rész)[20]

A tanulmány második része, felvállalva az első rész által hátrahagyott zavart, a fikció és valóság kapcsolatának elemzésébe beemeli az önéletrajzi regény műfaját is, hiszen Bernhard számos ilyen művet írt. Miután úgy tűnik, hogy a szerző szándéka ezúttal éppen az, hogy a szerzői személyes élet valósága maga is fikcióvá váljon, fény derül a fikció és valóság közötti tudatos lebegtetésre.

Ezek után a dolgozat szemügyre veszi a felvetett kérdést az ellenkező oldalról is, tudniillik miután megpróbálta körüljárni a fikció valóságelemeit, ugyancsak górcső alá veszi a valóság fikcióelemeit. Ehhez Bernhard Irtás *című regényének esete szolgál alapul, amely kapcsán felmerülhetett a becsületsértés vádja. Korlátozható-e a művészet szabadsága? A tanulmány Gadamer belátásait is alapul véve arra a megállapításra jut, hogy a fikció önálló, csak saját keretein belül értelmezhető valóságot teremt, ezért – bizonyos kitételek megfogalmazása mellett – a fikció és valóság érintkezése nem kérhető számon a regényen. A dolgozat belátásait egy Otto Friedrichnek írt fiktív levélkísérletben próbálja meg összegezni.*

[20] A tanulmány első része az *Orpheus Noster* 2016/3-as, Filozófia és ikonológia alcímű számában jelent meg (125–137.).

MŰHELY

Fülöp József (ford.)

Basil Bunting: Csómei Tojamában[1] *(Chomei at Toyama)*

(Kamo no Csómei 1154-ben született Kamóban, és 1216. június 24-én halt meg Tojamában, a Hino hegyen.)

Örvény alszik vízesésen!
Rezzenetlen tavakon habzás támad,
tűnik el!

Eresz feszül a zeniten,
Kiotó cifra városa,
dúsan, régiségek nélkül!

Házbontók kúsznak-másznak,
ácsmesterek szintet szintre raknak
a sarkokon, kertekből
készülnek bungalók.

A városban, ahol ismertek, rám
bámulnak fiatalemberek.
Csak néhány ismerős arc maradt.

[1] Basil Bunting (1900–1985) az angolszász líra későn felfedezett, jelentős alakja, Ezra Pound és Louis Zukofsky barátja. Költői pályája első szakaszát zárja a *Csómei Tojamában,* és vetíti előre az érett költő legfőbb témáit: az élet rövidségét és ingatagságát vagy a kiszámíthatatlan sorsot. Megírására a középkori japán íróelőd *Hōjōki*ja (1212) ihlette, amit Marcello Muccioli 1930-as olasz fordításából ismert meg. Bunting költeménye áthangszerelése, vagy miként ő maga nevezte, „kivonata" és „átültetése" Csómei *zuihitsu*-prózaszövegének (随筆), amely e sajátos japán esszéműfaj kivételes alkotása. Az 1932-ben született vers először 1933 augusztusában jelent meg nyomtatásban a Poetry 42. számában. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Basil Bunting, *Complete Poems,* associate editor Richard Cadell, Bloodaxe Books, 2000, 83–94. – *A ford.*

Honnét jön az ember, mikor születik? vagy hová
vezeti őt a halál? Ti kit gyászoltok?
Kinek lépte gyönyörötök?
Harmatos hibiszkusz szárad: bár a harmat
túléli a szirmot.

Negyven éven át figyeltem az eseményeket.

Ezeregyszázhetvenhét májusának huszon-
hetedik napján, reggel nyolckor, tűz ütött ki
a Tomi és Higucsi utcák sarkán.
Egyetlen éjszaka
palota, minisztériumok, egyetem, parlament –
elpusztultak. Ahogy a szél fordult,
a lángok szétterültek, akár a legyező.
Nyelveit széllökések tépték, feszültek és ficánkoltak.
Az égen hamufelhők gyúltak vörös lángtorokkal.

Kik megfulladtak, kik megégtek, kik épphogy megmenekültek.
Tizenhat magasrangú hivatalnok veszítette el házát és
szegények is számosan. A város egyharmada leégett;
ezrek haltak meg; és barmok,
számtalan.

Bolondok, akik ingatlanba fektetnek.

Három nap híján három év múlva szél támadt
közel a külső sugárúton,
és utat tört magának negyedkilométeren át
a hatodik keresztútig.
Ház nem maradt állva. Némelyiket porrá zúzta,
másokat darabokra; némelyik
nagy gerendái kiálltak a földből,
körülöttük
a szegecsek szétszórva, ahova a szél hajította őket.
Bútorok tömege a levegőben,
a lapos holmik holt lombként rebbentek.
A por, akár a köd vagy a füst,
a süvöltésben semmit sem lehetett hallani,
bufera infernal!
Kik megnyomorultak, kik megsebesültek.

Ez a ciklon délnyugatra fordult.

Mészárlás, ok nélkül.

Előjele?

Egyazon évben a főváros villámgyors átköltözése,
ide szögezve, Kiotó, ezer évre.
Kényszer nélküli változás, nem volt sima ügy,
a zúgolódás mégis aránytalan volt.
Költöztünk, állásainkkal,
vagy álláskeresők meg mind a potyázók,
hanyatt-homlok, remegve, hogy elsők legyünk.
Tetőgerendák ugrottak elő üres szobákból;
szétszedve: úsztatva a folyón.
A föld ismét pusztasággá vált.

Meglátogattam az új helyet: szűk és túl egyenetlen,
szirtek és lápok, sivító partok, állandóan erős szelek;
a palota dombok közé hányt fakunyhó
(mégsem egészen elegancia híján).
Sima helyek nem voltak a házaknak, sok az üres telek,
az előző császárváros elpusztult, az új pedig tábor,
és a gondolatok felhő módjára változnak, fuvalom rojtozza őket:
parasztok busonganak az odaveszett telkeken, jövevények hőkölnek vissza az áraktól.
Egyenruha senkin: a gyülevész nép
menesztett sorkatonákra hasonlított.

Voltak hőzöngések. Az idő elfojtotta.
Télen a dekrétumot eltörölték,
visszatértünk Kiotóba;
de házaink eltűntek, és senkinek
nem tellett újjáépíteni őket.

Hallottam olyan időről, amikor a királyok kéregtetők alól
figyelték a kéményeket.
Ha ritkás volt a füst, elengedték az adót.

Jelen viszonyokat megbecsülendő,
vesd össze őket a régiekkel.

Aszály, áradás és ínség. Két terméketlen ősz.
Kongó piacok, koldustömegek. Ékszerek
keltek el maroknyi rizsért. Halottak bűzölögtek
a padkán, olyan sűrűn hevertek a
partmenti úton, hogy ott nem ment tovább szekér.
Tenyészett a pestis.
Azon a télen házam falából szedtem tűzrevalót.

Apák etették gyermekeiket, és haltak meg,
csecsszopók sorvadtak el a holtakon.
Hoshi pap elkezdte megjelölni a homlokukat:
A, mint Amida, rekviemük;
a keleti végen számlálta őket az elmúlt két hónapban,
negyvenhároméezer A.

Hasadjatok, omoljatok, ti hegyek, fojtsátok el a csermelyeket!
Zöld üvegedet terítsd rá, óceán, a rétekre!
Süvölts, lavina, sziklák, zúduljatok, fojtsátok le a völgyet!
Ó, ti hajók a szilaj tengeren, ó, lovai
szédült dűlőknek a szilaj földön, biztos talaj nélkül!

Ez a földrengés, ez volt
a nagy földrengés Genryaku idején!

A kápolna leomlott, kolostor, templom és a kis szentélyek
mind, poruk alászállt, és beomló házak robaja.
Bár lennék röppenő madár vagy felhőt megülő sárkány!
Földrengés, a nagy földrengés Genryaku idején!

Gyermek tapaszt sárházat a tűzfal tövében:
Láttam, amint agyonnyomja hirtelen, szemei úgy
lógtak ki üregükből, mint két bojt.
Apja torkaszakadtából üvöltött – tiszt.
Nem rökönyödtem meg ordításán.

Három héten át ilyen rengések; majd ritkultak,
de naponta még mindig tucatszám, átlagos erősséggel;
majd kevesebb, változó napok, a remegés harmadfokú váltóláza.
Soha nem jegyeztek fel nagyobbat.
Vallásos újjáéledést hozott.
Hónapok . . .
Évek . . .

. . . . . .
Ma már senki nem emlegeti.
Ingatag világ ez, és mi is
ingatagok vagyunk benne és házaink.

A szegény, aki gazdagok közt lakik,
nem tart lármás tivornyát, nem danol.
Megengedhet-e otthon gyereket vagy kutyát?
Nem engedi meg az önsajnálatot, tán csak nyöszörög.

De látogatóba megy, hízeleg, rendre utasítják,
észben tartja a foltokat a nadrágján.
A felesége és a fiai lenézik, mert szegény.
Nincs nyugta.

Ha a rothadó faházak során lakik,
a tűztől retteg.
Ha ingázik, időt veszít, és
nap nap után odahagyja házát a garázda fegyvereseknek.
A bürokraták fukarok.
Neki egyetlen rokona sincs a Kincstárnál,
szegény ördög!

Segítse bárki, szolgájává teszi,
és sarkában van ezt kiáltozva: *Hála!*
Ha sikert akar, nyomorultabb lesz.
Ha nem akar, hibbantnak nézik.

Hol telepedjek le, melyik az a mesterség,
ahol a szellem tevékeny, ám a test pihen?

Nagyanyám házat hagyott rám,
de mindig úton voltam
az egészségem miatt, és mert ott magányos voltam.
Harminc lettem, és nem viselhettem tovább,
magamnak valót építettem:
egyetlen bambuszszobát, amit kocsiszínnek hihettél volna,
sovány menedék a hó vagy szél elől.
Ártéren állt. De azt a környéket
zsiványok is elárasztották.

Egy nemzedéken át
szomorítottam magam idealista tanokkal,
de ötvenéves korom előtt
felismertem, nincs vesztegetni való időm,
elhagytam az otthont és a társalgást.
Ohara felhős ormai között
tavaszra ősz, őszre tavasz, tavaszra ősz,
soha üresebben.

A harmat elillan hatvan évemről,
utolsó házamat építettem, inkább kunyhót,
vadászsátrat, régi
selyemgubót:
háromszor hármas és kettő magas, és
mivel inkább fedél, semmint lakás,
mellőztem a szokásos felavatást.

A gerendázatot agyaggal tömtem ki,
a sarkokra kapcsokat tettem;
könnyű leszerelni és elszállítani,
ha megunom ezt a helyet.
Két taligányi törmelék
és annak a bére, aki eltolta a taligát,
semmi vesződség.

Mióta a Hino hegyre tettem a lábam,
a dél besütött a vászontetőn át
bambuszerkélyemre, az este
ráfénylett Amidára.
Az ablak fölött sorba rendeztem könyveimet,
lant és citera kezem ügyében,
páfránycsomó és némi szalma az ágyam,
sima asztal a behulló fény alá, kályha a rőzsének.
Megfelelő köveket gyűjtöttem
a ciszternához, bambuszcsöveket
fektettem le. Farakás nincs,
elég fa van a cserjésben.

Tojama, zug a csalitosban!
Tojama, mélyen a sűrű vízmosásban, nyitva
nyugatnak, honnan a holtak kilovagolnak az Édenből,

glicínia kék felhőin csücsülve.
(Illatuk nyugatnak, Amida felé áramlik.)

Nyár? Kakukk szól: *Kövess, kövess* – szüretre
a Purgatórium hegyén!
Ősz? Éjjeli kabóca
sivít: *Léted inog*!
Hó gyűlik a küszöbön,
olvad, akár a bűnök szélfútta halma.
Barát nem töri meg a csendet,
senki nem botránkozik, ha nem tartok szertartást.
Parancsolatok nagyböjtjét tartják,
mikor lehetetlen megszegni azokat.

Fehér víz fodra egy csónak után,
csillámló víz hajók után, miket Manzei látott
hajnali evezéskor
Okinoyánál.
A juharfalevél és a nádvirág között
morajlik a délután – Po Lo-tien
búcsút mond a Jinyo folyó partján.
(Skálát játszom citerámon.)
Fürgék legyetek, ujjaim, az *Őszi szelet* játszom
a fenyőknek, a *Csörgedező forrást* játszom
a víznek. Nem vagyok muzsikus,
de nem is hallja senki sem,
a magam élvezetére csinálom.

Tizenhat és hatvan, én meg a vadőr fia,
egyazon ízű, ha cubanabimbót rágcsálunk,
egyazon ízű, ha datolyaszilvát, fügekaktuszt,
csemegekukoricát, amit a völgyből csentünk.

A táj az oromról: az ég Kiotó fölé hajlik,
üdülőfalvak, Fushimi és Toba:
a szórakozás roppant gazdaságos módjai.
Gondolat szalad a hegy taraján, felkaptat a Sumijamára;
Kaszatori mögött meglátogatja a nagy templomot,
zarándoklatra megy Isijamába (nem kell megmászni!) –
vagy a költők sírját, Szemimaruét, aki azt mondta:
Így vagy úgy
befutunk egy életpályát.

Így vagy úgy
sem palota, sem szalmakunyhó
nem kielégítő.
Nem üres kézzel, de cseresznyevirággal, vörös juharral,
ahogy nyújtja az évszak Buddhámat feldíszítenem,
vagy ágacskát kínál az arra vetődőknek, hazulra!

Szép holdvilágos éjszaka,
az ablaknál ülök megannyi régi verssel fejemben.

Ahányszor a majom üvölt, könnycseppek ruhaujjamon.

Szentjánosbogarak azok,
a halászok fényeit kísérik
a Maki szigettől.

Hajnali zápor
énekel,
akár a hegyi szél a levelek között.

Fácánrikkantáskor felidézem
apámat és anyámat bizonytalanul.

Felpiszkálom hamumat.

Fecsegő tűz,
hol feléled, hol kialszik,
illő asszony egy öregemberhez!

Nincs sem a tájba rekesztve,
sem egyetlen évszakba,
az elme határtalan emlékezésben
mozog.

Egy hónapra jöttem ide
öt évvel ezelőtt.
Moha van a tetőn.

Hallom, Soanso meghalt
odaát Kiotóban.
Annyi helyem van, amennyi kell.

Ismerem magamat és az emberiséget.
. . . . . .
Nem akarom, hogy zaklassanak.
(A Császári Antológia szerkesztőjévé
akartok megtenni?
Nem akarom, hogy zaklassanak.)

Építkeztek feleségért, gyerekekért,
rokonokért és rokonok rokonaiért.
Házat akartok társasélet céljából.

Egy magamfajta embernek sem szolgái, sem barátai nem
lehetnek a társadalom jelen állapota szerint.
Ha magamnak nem építettem,
kinek kellene építenem?

Barátok ábrándoznak gazdagok javairól,
barátok dörgölőznek a magasrangúakhoz.
Ha egyenes maradsz, nem lesznek barátaid,
de lesz bélhúr és virágzás időben.

A szolgák kimérik hűségüket
a mellékelt juttatások arányában.
Mit is törődjenek békével és nyugalommal?
A városban több is csurran.

Padlómat én söpröm
– kevesebb hűhó.
Gyalog járok; elfáradok,
de nem kell aggódnom a ló miatt.

Kezem és lábam nem lebzsel,
ha nem nézek oda.
Nem is hajszolom túl őket.
De még az egészségemnek is jót tesz.

Kabátom glicínialen,
takaróm kender,
bogyók és friss zöldség
az ételem.

(Hogy világos legyen,
mindez merőben személyes.
Nem prédikálok az egyszerű életről
azoknak, akik élvezik a gazdagságot.)
Vonuló köd vagyok a folyón, megbízhatatlan.
Semmi rendkívülit nem kérek magamtól.
Szeretem a szunyókát ebéd után,
és nézni az évszakok rendezett körforgását.

Sóvárgás, bosszúság és apátia,
ez a világ folyása.
Sóvárgás, bosszúság és apátia,
a kocsitartás ezt nem gyógyítja.

Libériás ember tartása
nem segít. Magánerőd fenntartása
nem segít. Ezek nem elégítenek ki epekedést,
Sóvárgást, bosszúságot és apátiát…

Én nem illek bele a császárvárosba,
az emberek koldusnak tartanak,
ahogy ti sem illenétek bele ebbe az életbe,
olyannyira – sajnálom – tapadtok saját közönségességetekhez.

A holdárnyék egybeolvad a sötéttel
a szirtúton,
csalafinta kanyar van ott, közel.

Ó! Nincs miért panaszkodni.
Buddha mondja: „Semmi sem jó a világon.”
Kedvelem kunyhómat…

Lemondtam a világról;
jámbor a
külsőm.

Nem élvezem a szegénységet,
természetem szenvedélyes.
Nyelvem
ledarált néhány imát.

RECENZIÓ

Vasas Ilona

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2015. 379 p.

A Felvidék krónikása című tanulmánykötetet szerkesztője, Makkai Béla (a KRE tanszékvezető docense), a bevezetőben a kétlaki történész professzor „kanyargós, buktatókkal teli" életpályáját idézi fel. Az ünnepelt a Felvidéken született, Pozsonyban szerzett diplomát, majd a kisebbségi magyarság szolgálatában megalkuvást nem ismerő magatartása miatt elveszítette állását. Magyarországon talált nyugodt hátteret tudományos munkájához, hivatali elismerést s professzori, dékán-, majd rektorhelyettesi rangot. Töretlen szorgalommal és alapossággal kutatja, írja a felvidéki magyarság történetét.

A *Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt* című, 2014-es kötete előszavában olvashatók emlékezetes sorai: „A történész feladata, hogy kiderítse: mi történt. Mert ne feledjük, a jelen meg nem értése leginkább a múlt nem ismeretéből eredeztethető." A tisztelgő kötet is nemzetünk sorskérdéseivel, a Trianon előtti és utáni viszonyainkat meghatározó eseményekkel, személyekkel, dokumentumokkal foglalkozik. A 22 tanulmányt nehéz lenne egyetlen közös, gondolati szálra felfűzni – bár kiemelt helyet kap a szétszakított ország határon kívülre rekedt magyarságának helyzete –, de talán nem is szükséges. A 19–20. századi magyar történelem iránt érdeklődők bőven találnak benne csemegéül szolgáló írásokat.

A „Nemzeti tér – törésvonalakkal" című fejezetben Tóth Árpád (a Miskolci Egyetem docense) a pozsonyi tankerület diákállományát elemzi az 1810/11-es, az 1826/27-es és az 1843/44-es tanévek iskolai anyakönyvei alapján. Táblázatokkal illusztrálva vizsgálja a tankerület egészét, az iskoláztatás gyakorlatát, és szembesíti a tankerület összlakosságát a diákok létszámával. Szem előtt tartva a lakosság felekezeti megoszlását, a térség domborzati, társadalom-földrajzi tagoltságát, fogalmazza meg következtetéseit, s állapít meg mélyebb társadalomtörténeti összefüggéseket.

Balaton Petra (a KRE adjunktusa) az agrárkérdést elemzi, s kalauzolásában a Felvidékről Nagyváradra utazunk. Kárpátalján, Székelyföldön, a Partiumban és Felvidéken az 1890-es években kezdődött meg a mezőgazdaság és a földművelő tömegek életviszonyainak fejlesztése Darányi Ignác agrárminiszter kirendeltségeinek közvetítésével. A tanulmányban a nagyváradi miniszteri kirendeltség története elevenedik meg 1913. április 1-jétől megszűnéséig, a román csapatok 1919. április 19-i

bevonulásáig. Hogy mi volt a hivatal feladata? Kedvező állami hiteleket nyújtott, árvízkárosultakat segélyezett, szervezte a falusi társadalmat, terjesztette az okszerű talajművelés módszertanát, ösztönözte a gépesítést és az ellenőrzött vetőmagvak használatát. A háború idején segítette a lakosság élelmezését, az állatállomány takarmánnyal való ellátását stb. Okfejtését a szerző ekképpen összegzi: „a nagyváradi hivatal gyakorlati tevékenysége a szórványmagyarság és a nemzetiségi birtokosság körében végzett pozitív társadalmi és gazdasági akciónak értékelhető."

A következő írás a magyar irodalom kedvelőinek is jó szívvel ajánlható. A kultusztárca 1912. decemberi költségvetési vitájában gróf Zichy János miniszter így nyilatkozott: „a magyar kultúrát a magyar nemzet élő lelke szabja meg, amely mindenható, örök és halhatatlan…" Goga Octavian, román költő (később Nagy-Románia miniszterelnöke) egy Aradon megjelenő román napilap 1913. januári számában válaszolt *Egy anakronizmus: a magyar nemzeti kultúra* című cikkben. Végkövetkeztetése: „a magyar nemzeti irodalom véget ért a költészetben Petőfivel és Arany Jánossal, a prózában pedig Mikszáthtal, helyet csinálva a budapesti zsidó nemzeti irodalomnak, mely napjainkban uralkodik." Az írást, annak fogadtatását s a mögötte meghúzódó történelmi tényeket Raffay Ernő (KRE nyugalmazott docense, volt rektorhelyettese) elemzi, értékeli.

A Széll-kormány 1901-ben indította útjára az amerikai, romániai, szlavóniai, bukovinai és boszniai kivándorolt magyarság anyaországhoz fűződő kötődéseinek erősítését és távlati hazatelepítését célzó programját. Makkai Béla eddig feltáratlan miniszterelnökségi iratanyagra támaszkodva a titkos óromániai „nemzetgondozási akció" elitpótló programját ismerteti, amely sok nehézségbe ütközött. Az ösztöndíjat nyert diákok egy része nem tudott megfelelni az anyaországi középiskolák magas követelményeinek, a szülők olykor nagyobb karrierlehetőségre vágytak, a takarékos finanszírozás megélhetési gondokat okozott a kedvezményezetteknek; különösen, ha kibocsájtó közegükben oklevél birtokában sem tudtak érvényesülni. 1916-ra már Tisza István miniszterelnök is azon a nézeten volt, hogy a végzősök inkább az anyaországban álljanak munkába, s ez családjaik hazatérését is ösztönzi majd. Az elvesztett világháború azonban még több megpróbáltatást hozott a regáti ösztöndíjasokra és a diaszpóramagyarságra.

Kovács Dávid (a KRE adjunktusa) *„A nemzeti függetlenség igazi harcosai", a KMP nemzeti retorikájának háttere* című írásában arra kereste a választ, mikor, hogyan, milyen erők hatására és milyen célból következett be a változás a tanácsköztársaság időszakában mereven internacionalista ideológiában, és miként vált a magyar kommunista politika részévé a nemzeti retorika taktikai szándékú felhasználása. A szerző nemzetközi kitekintést ad, sűrűn idézve a Kommunista Internacionálé 1935-ös VII. Kongresszusát, mely mindenek fölé helyezte a Szovjetunió biztonságpolitikai érdekeit. Nyomon követhetjük, hogyan vált új jelszóvá a „népfront", a „nemzeti egység", a „nemzeti függetlenség", s hogyan váltak gyakran használt fogalmakká a „demokratikus", a „hazafiság" kifejezések – alaposan kiforgatva eredeti jelentéstartalmukból.

Popély Árpád (a révkomáromi Selye János Egyetem adjunktusa) írása 1938 utolsó hónapjaiba kalauzolja az olvasót. Már megszületett az I. Bécsi döntés, jelentős elcsatolt területeket kapott vissza Magyarország. A Prágától autonómiát nyert Szlovákiában sok furcsaság történt a választások körül: pédául a jelölőlistákat a kihirdetéstől számított egy napon belül (november 27-én délig) kellett benyújtani. Így az Egyesült Magyar Párt vagy a Német Párt jelöltjei csak a Szlovák Néppárt választási listáján juthattak képviselői mandátumhoz. A Néppárt uralta a médiát, ezért agitációs tevékenységre részükről nem kerülhetett sor. Az EMP vezetői arra bíztatták a magyarokat, hogy „igennel" szavazzanak a közös listára, a megelőlegezett bizalom jeléül a szlovákság iránt, noha a választási szabályok megsértésével a nemzetiségek külön választóhelyiségekben szavazhattak – hogy felmérhessék választási magatartásukat. Számarányos képviseletről így szó sem lehetett! Az országgyűlés 63 megválasztott képviselőjéből csak egy lett magyar: Esterházy János, az EMP elnöke. A hatóságok „elővigyázatosságból" nem hozták nyilvánosságra sem a választásra jogosultak, sem a választáson résztvevők, sem pedig az ellenszavazatot leadók számát, noha a magyar választók többsége megszavazta a néppárti jelölőlistát.

A Szlovákiában rekedt magyarok naiv jóhiszeműségét durván ellenpontozzák a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény körüli cseh-szlovák politikusi megnyilatkozások. Izsák Lajos (az ELTE professor emeritusa) tanulmányában felfoghatatlan gyűlöletről és magyarellenességről tudósít: „sok emberünk azt mondja: meg kell őket semmisíteni, meg kell őket fosztani vagyonuktól, gyűjtőtáborokba kell őket helyezni, szabadítsuk meg telkeinket az egerektől és a poloskáktól." A szavakat gyakorlati intézkedések követték a Szlovák Nemzeti Tanács (SzNT) 1945. április 5-én, Kassán megfogalmazott programjában, melyet a kollektív felelősség kirekesztő szelleme hatott át. Kíméletet nem ismerve: a magyarok nem szervezkedhettek, állásukból elbocsájtották őket, vagyonukat elkobozták, lakásukat lefoglalták, több mint húszezrüket internálótáborba zárták. A potsdami értekezlet ugyan elutasította a magyar nemzetiség kitelepítésére vonatkozó csehszlovák kérést, de a türelmetlenség, az üldözés csak fokozódott a Magyarországra kényszerített szerződés 1946. február 27-ei aláírásáig. Az érdekfeszítő írás felidézi a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tevékenységét, a Nagy Ferenc-kormány reagálásait, az egyezmény törvénybe iktatását a Nemzetgyűlésben, a pártok és a polgári ellenzék képviselőinek hozzászólásait, utóbbiak tiltakozását. A legnagyobb párt, az FKgP távolmaradása miatt az elfogadó határozat egy nap késéssel, 1946. május 13-án született meg. Írása végén a szerző Sulyok Dezsőt idézi: „A szokásos terrormódszerekkel sikerült az elnöknek a kisgazdapárt annyi tagját engedelmessé tenni, hogy a szavazásnál az kitegye az elegendő többséget."

Az 1946. április 5-ei SzNT-program egyik sarkalatos pontjának érvényesítését, a kitoloncolást és az ún. összpontosító táborokban való elhelyezést Vadkerty Katalin (a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének nyugalmazott munkatársa) *Németek és magyarok Pozsonyban 1945–1948 között* című írásában követhetjük nyomon. A Pozsonyi Városi Nemzeti Bizottság és a Városi Rendőrpa-

rancsnokság együttműködésével három tábort létesítettek: Ligetfaluban, a Patrongyárban és a Szőllősi úton, melyekben 1945. november 1-jén összesen 6222 embert tartottak fogva – németeket és magyarokat. Ide csak a legszükségesebb holmijukat vihették magukkal (ingó és ingatlan vagyonukat államosították). Hiányoztak az élet legelemibb feltételei, a megfelelő élelmezés, egészségügyi ellátás, nem volt víz, fűtés. A kilátástalan helyzetet a közmunkák enyhítették s a Nemzetközi Vöröskereszt támogatása. Az internáltak zömét 1947-ig tartották fogva, miközben eredményesen lezajlott Pozsony elszlávosítása. A háromnyelvű, háromkultúrájú város megszűnt létezni.

A kötet második, „Sors és szerep" című fejezetének első írásából kiderül, mennyi érdekességet tárhat fel a forrásfeldolgozás, és mekkora sikerélményt okozhat a kitartó, sokszor sziszifuszi munka. S ki ne lenne kíváncsi a kulisszatitkokra? A laikus olvasó hihetné, hogy Vámbéry Árminról, a híres orientalistáról már mindent tudunk, vagy legalábbis majdnem mindent. Sárközy Miklós (a KRE tanszékvezető docense) szerint azonban ez nincs így. A családi tulajdonban maradt levelek egyik része a budai várnegyed ostroma során pusztult el, a másik része valószínűleg a költözésnek esett áldozatul 1938–1945 között, a harmadik része Londonban van, s a negyedik az, ami ez idáig nem vált ismertté, Amerikába került. Vámbéry Rusztem (Ármin fia) vihette magával, s az unoka, Vámbéry Róbert, minden bizonnyal annak köszönhetően, hogy más érdeklődő nem kereste fel, egy amerikai Brecht-kutatóra, dr. John Fuegira mint örökösére hagyományozta. Ennek a 76 önálló dokumentumnak a másolatai kerültek Sárközy Miklós birtokába, és ebből egyet ismerhetünk meg, mégpedig az erdőszentgyörgyi Rhédey-kripta helyreállításának körülményeit.

A kötetben ez után egy másik híresség következik, egy „historiográfiai sztár", Gabriele D'Annunzio. A költőből lett hadvezér alakja a magyar történelemhez is kapcsolódik, hiszen nem tudván belenyugodni abba, hogy a korábban Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó kikötővárost, Fiumét a szerb–horvát–szlovén királyság részévé tették, 2600 fős szabadcsapatával 1919. szeptember 19-én bevonult a városba, és független államnak kiáltotta ki. 2013-ban jelent meg Lucy Hughes-Hallett kultúrtörténész angol nyelvű D'Annunzio-életrajza, ennek recenzióját írta meg Ordasi Ágnes (a KRE doktori iskolájának a hallgatója). Mint írja, a kötet d'Annunzio életét-jellemét plasztikusan jeleníti meg, és számos izgalmas, meglepő epizóddal árnyalja. Ugyanakkor nem rejti véka alá, hogy a szerző, mivel művét nem csupán történészeknek, hanem a szélesebb olvasóközönségnek szánta, nem tesz eleget minden téren a tudományos kritériumoknak.

„Magyarország, illetve a magyar nemzet 20. századi történelme szempontjából Edvard Beneš az egyik legfontosabb »nem magyar« közép-európai politikus. Karrierjének pályaíve számtalan esetben keresztezte a magyar történelem útját." Ez az első két mondata Gulyás László (a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára) tanulmányának. Kétségtelen, hogy Edvard Beneš karizmatikus egyéniség lehetett, már első emigrációja idején is olyan politikai nagyságokkal tárgyalt, mint Clemenceau, Lloyd George, Wilson, de a második világháború előtt, Csehszlo-

vákia összeomlása után Roosevelt, Sztálin és Churchill szintén fogadja. Javaslatait nemcsak meghallgatják, hanem tekintetbe is veszik. „Elévülhetetlen érdemei" vannak a történelmi Magyarország felszámolásában, a Csehszlovákiába bekebelezett felvidéki területek magyarságának megpróbáltatásaiban. Az írás végigköveti Beneš tevékenységét a kezdetektől: kisantant létrehozása, bilaterális szerződéskötések, a magyar politikusok kisebbségvédelmi akcióinak elhárítása, francia szövetség ápolása. Majd meglátjuk az első repedéseket az általa teremtett építményen (a világgazdasági válság, Hitler hatalomra jutása), s végül eljutunk külpolitikai csődjéig, Csehszlovákia 1938-as széthullásáig.

Esterházy János nevével korábban már találkoztunk Popély Árpád tanulmányában. Nagy ívű, tragikus véget ért pályafutásának részletes bemutatására Molnár Imre (diplomata) vállalkozott *Esterházy János élete lengyel kapcsolatainak tükrében* című írásában. A gróf Nyitraújlakon született, de édesanyja révén lengyel származású, mely kötődés meghatározó jelentőséggel bírt egész politikusi tevékenységében. Egyetértett a lengyel–magyar–jugoszláv–olasz, ún. „horizontális tengely" gondolatával, a Közép-Kelet-Európa föderalizálására irányuló lengyel próbálkozásokkal. Hitt abban, hogy létre lehet hozni egy magyar–szlovák kiegyezést is, óhaja azonban nem teljesült. Parlamenti tevékenysége a '30-as évek végén már nemcsak a kisebbségi, hanem az általános emberi jogok védelmére is kiterjedt. Tette ezt nemcsak politikusként, de magánemberként is. Bekapcsolódott a lengyel menekültek magyarországi befogadásának szervezésébe, egyetlen képviselőként nem szavazta meg a szlovákiai zsidóság deportálását kimondó, 1942. május 15-i alkotmánymódosító törvényt, aktívan szerepet vállalt az üldözött szlovákiai és lengyelországi zsidók megmentésében. Már a nyilasok is letartóztatták, aztán megjárta a pozsonyi, a moszkvai börtönöket, a munkatáborokat, majd a csehszlovák hatóságok kikérték, mivel halálra ítélték, s bár a kivégzéstől elnöki kegyelemmel megmenekült, élete végéig, 1957-ig fegyházban raboskodott. A hamvait tartalmazó urna hollétére csak 2007-ben derült fény.

Az első világháborút követően, az elcsatolt Felvidéken a reformátusok arra kényszerültek, hogy létrehozzák csonka, önálló egyházukat. A református belmissziónak több kiemelkedő személyisége közül Tóth Kálmán lelkész életét mutatja be Galo Vilmos (a komáromi Duna Menti Múzeum történésze). A Nagyszepeken született szegény, de tehetséges Tóth Kálmán az első országos diákkonferencián, 1926-ban köteleződött el a református ifjúsági munka iránt. Nagy hatással volt rá Nehézy Károly, a 20. század egyik legeredetibb magyar evangelizátora, hatására vált a vallásos kegyességi irányzat követőjévé. A tanulmányban megismerhetjük a Timóteus Szövetség létrejöttét, elveit, programját, munkáját, fókuszában az ifjúsági evangelizációval, majd a komáromi Timóteus-árvaház felépítése után (1938) az intézmény lelkészeként a szociális munka fontosságát. Tóth Kálmán 1944-től már a komáromi egyházmegyei misszió lelkésze. Érték retorziók a második világháború után, de fáradhatatlanul tevékenykedett 52 éves korában bekövetkezett korai haláláig.

Egy nagy volumenű történetírói vállalkozásba nyerünk betekintést a következő tanulmányban. „A magyarsággal újraegyesült felvidéki, kárpátaljai, észak-erdé-

lyi és székelyföldi, valamint délvidéki területekről 1938 és 1944 között a Magyar Országgyűlés Képviselőházába összesen 122, a Felsőházába 103 tagot hívtak meg" – működésüket, egész életpályájukat mutatja be a készülő könyvében lexikonszerű szócikkekben Botlik József (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nyugalmazott docense). Közülük most dr. Holota Jánost, Jaross Andort, Ortutay Jenőt, Szilassy Bélát, R. Vozáry Aladárt, dr. Fenczik Istvánt ismerhetjük meg. A szerző ezt megelőzően azonban az első bécsi döntés méltányos etnikai határkijelöléséről értekezik. Érvei közül egyet emelek ki: a tárgyalások során a csehszlovák kormány 1938. október 22-én, a harmadik területi ajánlatában – saját maga – 11 300 négyzetkilométert ismert el, ez a Magyarországnak megítélt területnek – a végleges szám: 12 109 négyzetkilométer – több mint a 90 százaléka!

Az 1945-től 1950-ig működő népbírósági intézményrendszer tevékenységéről dr. Zinner Imrének, az ELTE tiszteletbeli tanárának, a VERITAS Történetkutató Intézet kutatócsoport-vezetőjének megállapítását, miszerint a „törvénysértő büntetőeljárások szinte a kezdetektől jelen voltak" idézi írása elején Vincze Gábor (az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark muzeológus-történésze), s témája kibontása végeztével eljut addig, hogy ez a „szinte" szócska elhagyható. Fülöp Imre perét ismerhetjük meg, akit 1945. február 13-án tartóztattak le, s akit a szegedi népbíróság alig több mint egy hónap múlva háborús bűntett elkövetésében, valamint sikkasztás bűntettében talált bűnösnek, s emiatt kötél általi halálra ítélt. A feltárt dokumentumok fényében megállapítható, hogy a vallomásra veréssel, kínzással vették rá, kísérlet sem történt arra, hogy tanúkat keressenek a vád igazolására, a védelem tanúit nem hallgatták ki, a későbbi eljárások során sem derültek ki alapvető fontosságú tények. Tehát egy többé-kevésbé ártatlan, de a „legfőbb bűnét" bizonyítottan el nem követő embert küldtek volna bitófára. „Gyaníthatóan" egy-két helybeli kommunista „erős ember" nyomására, írja Vincze Gábor, 1949-ben végül a vádlott 5 évet kapott. S ezzel az elítélt a körülményeket tekintve még szerencsésnek mondhatta magát.

A „Rideg háború" című fejezet első írása Hermann Róberté (a KRE intézetvezető egyetemi tanára), aki az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Simonyi-szabadcsapatának harcait mutatja be, Bartha Józsefre fókuszálva. Az imponáló forrásanyagot felsorakoztató tanulmány izgalmas olvasmány is. Megismerjük Kossuth Lajos koncepcióját, miszerint a csapatok feladata, hogy „az ellenséges vonalak mögött ténykedve megakadályozzák az elfoglalt területek pacifikációját, ébren tartsák az ellenállás szellemét, letartóztassák az ellenséggel együttműködő személyeket." Bartha József lévai cipész Ocskay Vendel, majd Simonyi Ernő csapatához csatlakozott, vonulásukat napra pontosan követhetjük, tanúi lehetünk anekdotába illő epizódoknak is. Barthát végül több társával együtt elfogták, és Pozsonyban állították a helyi cs. kir. Katonai Vizsgáló és Rögtönítélő Bizottmány elé: az ítélet kötél általi halál, amelyet végül lőpor és golyó általi halálra módosítottak. A szerző az általa feltett kérdésre, miszerint eleve elhibázott és reménytelen volt-e a Simonyi-szabadcsapat vállalkozása, igennel válaszol, több érvet is felsorakoztatva: felszerelési, élelmezési,

kiképzettségi hiányosságok, időjárási körülmények, az ellenséges reguláris erők fegyelmezettsége, azt sem elhallgatva, hogy a szabadcsapatoknak a polgári lakosság rokonszenvét sem sikerült elnyerniük.

Szarka László (a komáromi Selye János Egyetem és az egri Eszterházy Károly Főiskola docense) tanulmányának bevezető soraiban annak az óhajának ad hangot, hogy száz évvel az első világháború után ne a nemzeti szembenállások, az egymással szemben elkövetett hibák, bűnök határozzák meg múltértelmezéseinket. Üdvözli a centenáriumi megemlékezések apropóján napvilágot látott munkákban megjelenő igényt a sok szempontúságra s az árnyalt újraértelmezésre. A történész *A nacionalizmusok funkcióváltása* című, jelen tanulmánya vizsgálati tárgyául Magyarország és a szomszédság nemzet- és államépítő nacionalizmusainak háborús átváltozását választotta. Nem titkolja, hogy a kötet ünnepeltjével, akinek írását ajánlja, álláspontjaik messze távolodtak, de „életre szólóan összeköt azonban annak tudata, hogy útjaink az igaznak tartott dolgok keresése érdekében váltak el."

A pozsonyi internálótáborokban Vadkerty Katalin jóvoltából már jártunk, most Bognár Zalán (a KRE docense) vezet el bennünket a koronázó városba, a Felvidék legnagyobb hadifogolytáborába, amelyet 1945. április elejétől az év végéig legkevesebb 200 ezer ember járt meg. A táborok egyrészt a területileg illetékes frontparancsnokság, másrészt a szovjet Belügyi Népbiztosság (NKVD) Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának (GUPVI) a hatáskörébe tartoztak. A többségében német és magyar foglyok nagyobb részt ausztriai és cseh területekről, kisebb részt Északnyugat-Dunántúlról vagy Nyugat-Szlovákiából kerültek ide. Egyéni sorsokon keresztül ismerhetjük meg útjukat a hadifogolytáborba, elhelyezésüket, élelmezésüket, egészségügyi ellátásukat, nyomorúságos élethelyzetüket. De emberségről is olvashatunk: a foglyok elhurcolásuk útvonaláról „szélpostával" értesítették szeretteiket. A névvel, címmel ellátott papírdarabkákat együtt érző helybéliek postázták a címzetteknek. A hadifoglyoknak egyébiránt itt, Pozsonyban nem értek véget a megpróbáltatásaik, zsúfolt vagonokban szállították őket újabb táborokba, a Szovjetunióba.

A felvidéki Nagymihályról származó Vitéz Náday István vezérezredes életpályáját Szakály Sándor (a KRE tanszékvezető egyetemi tanára) rajzolja elénk lexikonszerű pontossággal, mégis plasztikusan. Egy tehetséges, törekvő, több nyelven beszélő, elhivatott katonatiszt pályafutása bontakozik ki szemünk előtt, akinek karrierje az elit császári és királyi 24. tábori vadászzászlóaljtól indult, majd az első világháború hadszínterein, különböző parancsnoki beosztásain át egyenesen ívelt felfelé egészen a német megszállásig. Ismert kritikus véleménye, németellenessége miatt 1944. április 1-jén felmentették megbízatásából a kormányzóval, és nyugállományba helyezték. Horthy Miklós azonban számított rá, ezért 1944. szeptember 22-én Olaszországba küldte a nyugati szövetségesekkel történő fegyverszüneti tárgyalás kezdeményezésére. Útja nem járt sikerrel, azt azonban tudomására hozták, hogy a szovjet nagyhatalmi „érdekszférába" kerül az ország. Náday, akit a nyilas hatalomátvétel után „hűtlenség" címén lefokoztak, csak 1946-ban tért vissza Ma-

gyarországra, ahol bár „igazoltnak" nyilvánították, de birtokát elveszítette, 1954-ben hunyt el. Náday „…azon magyar tábornokok közé tartozott, akik életük végéig megőrizték és megtartották a volt magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia jelmondatát: A Hazáért, mindhalálig" – zárja írását Szakály Sándor.

Politikai krimiket, kémtörténeteket írók és forgatókönyvírók számtalan ötletet meríthetnek Gecsényi Lajos (a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatója) tanulmányából, mert a valóság néha túlszárnyalja a fantáziát is. Megfigyelés, zaklatás, letartóztatás, emberrablás más ország követségéről, területéről, gyilkosság – a paletta igencsak színes. S mindezeket a magyar kormány követte el. Hogy mikor? Gecsényi Lajos megfogalmazása szerint a hidegháború „jégkorszakában", 1948 és 1954 között. Magyarország és Ausztria kapcsolatai pedig voltaképpen jól indultak: a két vesztes állam ezer szállal kötődött egymáshoz, s a kapcsolatok újrafelvétele jegyében megállapodások is születtek. 1947 őszétől, a kommunisták hazai egyeduralmának kiépülése után azonban megváltozott a helyzet: a határsávban elszaporodtak a magyar oldalról provokált incidensek, s a kapcsolatok meghidegültek. A kormány felmondta a határforgalmi megállapodást, felépítette a „vasfüggönyt" (aknazárral, drótakadállyal, őrtornyokkal), lezárta a határátkelőhelyeket, 1950. január 1-jétől az ÁVH átvette a határ őrzését. Az osztrák hatóságok ettől az időponttól minden Magyarországról érkező menekültet politikai üldözöttnek tekintettek. A felsorolt cselekmények sorozata valójában ekkor kezdődött. Olvadás a hidegháborúban csak 1954 májusától tapasztalható, aminek Rákosi Mátyás is hangot adott az MDP III. kongresszusán.

Arday Lajos (a Corvinus Egyetem nyugalmazott oktatója) tanulmánya mindenkinek ajánlható, aki szeretné megismerni Ukrajna múltját, a jelenlegi politikai helyzet kialakulásának előzményeit, okait, hátterét. Alaposan, sok-sok szempontot körbejárva bontja ki a címben jelzett témákat: történelem, etnikum, identitás, (geo)politika. S választ kapunk azokra a foglalkoztató kérdésekre, hogy miképpen alakult ki a fegyveres konfliktus Oroszországgal, s milyen lehetőségek állnak Ukrajna előtt.

Az egészen közeli múltban járunk Vajda Barnabás (a komáromi Selye János Egyetem docense) írásában, aki szerint bár a legtöbb történeti összefoglalás 1991-et tekinti a hidegháború végének, véleménye szerint egyes eszközei és cselekvési mintái ma is jelen vannak a nemzetközi kapcsolatokban. Kérdései megválaszolása érdekében „az aktuálpolitikai történéseket a korábbi, a történetírás által meghatározónak tekintett hidegháborús paradigmákkal" veti össze: partnerség, *modus vivendi,* fegyverkezési verseny, tömbtudat, a *status quo* fenntartása, hosszú távú projektek. Sorait olvasva érdekes elmélkedni azon, vajon merre visz ez az út, hiszen a tanulmány megszületése óta bekövetkezett a migránsválság, Oroszország és Franciaország támadásokat indít Szíriában, s Ferenc pápa úgy nyilatkozott, hogy a párizsi merényletek a világ különböző részein folyamatban lévő harmadik világháború részei.

A Felvidék krónikása című tanulmánygyűjtemény méltó tisztelgés Popély Gyula professzor életműve előtt. A kiváló szerzők névsorán végigtekintve bizonyos lehet az olvasó, hogy érdemes kézbe vennie a kötetet. Talán nem célszerű egy lélegzetre elolvasni, hiszen már a tárgyalt időkeret meghaladja a két évszázadot, a sokféle téma, egyedi megközelítés azonban mindvégig ébren tartja az olvasó érdeklődését. A szinte kizárólag friss kutatási eredményeket tartalmazó kötet méltán számíthat a szakma és a történelmet kedvelő laikus olvasó figyelmére.

MÁTHÉ TEKLA NOÉMI

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán*
Ford.: Kovács Veronika.
Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2014. 184 p.

A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelíden
s nézik, nézik a csillagok
(József Attila)

Alice Zeniter 2014-ben magyarul is megjelent regényének borítója azt a Nyugati pályaudvarnál történt balesetet dokumentálja, amikor 1962-ben egy vasúti szerelvény tolatás közben elszabadult, és áttörve az állomáscsarnok üvegfalát a Nagykörútra sodródott. Ez a figyelmetlenségből adódó baleset könnyen tragédiába torkollhatott volna, de komolyabb kárt szerencsére csak a pályaudvar épületében okozott. A történelem is ehhez hasonlóan hatott a regényben szereplő család életére: áttörte a biztonság üvegfalát, és sötét foltot hagyott a boldogságon, mellyel predesztinálta a későbbi generációk sorsát.

Mándy Imréék három generációjának – az apa történetesen Pál – életét követhetjük nyomon, akik felett ott lebeg a dédapa, és a házépítő atya szelleme. A regény a három férfi alakja köré épül, bár közülük is főszerepet kap a legfiatalabb, akinek gyermekkorától gyönyörködhetünk a gyermeki perspektíva naiv egyszerűségében. A mű nagy részében az ő nézőpontja érvényesül, ezáltal Imre beszédmódja dominál a regényben. Főhősünk Budapest Nyugati pályaudvarának sínrendszere mellett cseperedik, ahol ugyanúgy nem éri intellektuális impulzus, ahogy családon kívüli emberi kapcsolat. „Imre irigyelte az utasokat. Ahogy nőtt, egyre jobban gyűlölte a mozdulatlanságot: éppen ahhoz a helyhez volt láncolva, ahol a vonat sebességével létező életek foszlányai hullottak el. Maradványaikon lépkedett, s mindegyiken elgondolkodott, egytől egyig rendkívüli sorsot képzelt nekik." (15. o.)

A mű nyelvezete rendkívül élénk képet fest a környezetről, a szereplők legbensőbb gondolatairól. Zeniter érzékenyen közelít a történethez, ugyanakkor nem finomkodik, ha az adott szituáció úgy kívánja. A fordító utószavában elhangzó hozzáfűzéssel élve: „A nagyapa szlengszótárában kitüntetett helyet kaptak az olyan kifejezések, mint a »lófasz« vagy a »rohadék«. Az eredeti szöveg ugyanis gyakran megemlíti, milyen rendszeresen és tarkán káromkodik az öreg…" (176. o.)

A regény karakterei mind magukban hordozzák a keserűséget, és bár látszatra Imre életét követjük nyomon, minden egyes epizódszereplő része a nagy egésznek, ahol a történelem a személyes tragédiák kiváltója. Az események – mint például

Rajk temetése, az ominózus Queen koncert és a Tavaszi szél vizet áraszt, 1956, 1989, ezredforduló – és az élet úgy robog el mellettük, mint a Nyugatiból induló vonatok, aminek olykor áldozatul esik egy-egy óvatlan ember, ahogy Imre nagyanyja képletesen, édesanyja pedig szó szerint. A történelem teszi őket szerencsétlenné, kezdve a ház köré épülő vasúttól, Pál fogantatásának körülményein át, a nagyapa lábának szilánkossá töréséig. Ezt a sorozatot mintegy megkoronázza az anya halála, a nővér abortusza és ezt követő mély depressziója, valamint az Imrét elhagyó feleség egyébként érthető döntése. Mándyék valójában semmit nem tesznek, a dolgok egyszerűen megtörténnek velük. A kisemberek védtelen nyugalmával törődnek bele mindenbe, mivel mindenfajta próbálkozás hasztalannak bizonyul. Imre egy új világ kapujában áll, és hiába látja a változást, mégis vakon vár valami csodát. Az első állása a szexshopban az újra, a nyugatra való nyitás szimbóluma, ahogy mi látjuk. Számára viszont ez annyiban lehetőség, hogy nem kell otthon ülnie és a családja nyomorát bámulnia egész nap. Végre kiszabadulhat, igaz egy másik zárt világba, de ott legalább jól érzi magát. „Imre szemében a családtagjai rabszolgák voltak, akiket Vasút nagyúr kényszermunkára kárhoztatott, és a kisfiú megesküdött, hogy amint felnő, megtöri az átkot és messzire megy a pályaudvartól." (20. o.)

Zeniter végig irányítja a figyelmünket, nem veszünk el a részletek tengerében a leírás során, ahogy maguk a párbeszédek is lényegre törők, annak ellenére, hogy a szereplők örökös elfojtásából adódóan több a belső monológ, mint a valódi párbeszéd. Őszinte pillanataik legtöbbször harsány kitörések, inkább cselekvések, vagy csupán odavetett megjegyzések. Utóbbira konkrét példa, mikor Pál véletlen belefut október 6-án a Rajk koporsóját követő tömegbe. Pállal semmi nem történik, csupán megijed és elrejtőzik, majd mikor oszlik a tömeg, hazamegy. „Szokás szerint mogorván fogadták: – Te meg hol voltál már megint? / Rajk temetésén – mondta Pál. A nagyapa torkán megakadt a falat, a majdnem-ikrek tátott szájjal nézték, nem tudtak mit mondani. Végre egyszer békén hagyták." (61. o.)

Mivel a cím sem ígér könnyed szórakozást, ahol a vágyak Disney-féle boldogságban válnak valóra, értelemszerűen az otthon elhagyása is álom marad egészen addig a pillanatig, míg a ház és vele együtt minden tragédia és bűnös bizonyíték hamuvá nem ég. Felmerül a kérdés, hogy ezek után elképzelhető-e az újrakezdés? Zeniter felveti a lehetőséget, de ha belegondolunk, mindegy hol élnek, a mély melankólia és a társadalomból kivetettség érzése velük vándorol. Seress Rezső dalának öngyilkos hangvétele rokonítható a regény alaphangulatával, de az alcím még ennél is többet árul el: teljes a magány a családon belül. Senki nem beszél az életüket megnyomorító eseményekről, így feldolgozni sem képesek a múltat, a jelennel pedig igen ambivalens a viszonyuk. Nem elég, hogy a sínek menti ház beszűkítette világukat, ezen belül még egymás előtt is bezárkóznak. Mellbevágóan ismerős ez a hozzáállás. Nem beszélünk érzelmekről, vágyakról, a múltról, az egyre csak halmozódó traumákról, mígnem már nem tudunk beszélni, akárcsak a nagyapa.

Bár a regényben az egyforma napokat gyakran váltja a múltidézés, leginkább Imre, Pál, vagy az öreg életének kiemelkedő, sőt mozgalmas és érdekes pillanatai,

mégis csehovi monotonitással átitatott tétlenség uralkodik a mű alakjain. Álmodoznak arról, hogy majd velük másképp lesz, fordul a szerencse, de ezek többnyire sóhajok maradnak. Aki egyetemre megy és élni kezd, az Imre nővére, ám az ő nyomorúsága is annak a sínek menti viskónak a tégláiba van vésve, ahova a család többi tagjának. Ági úgy tartja, hogy nincs boldog szerelem, és ezt a saját bőrén is megtapasztalja, holott előtte voltak az intő példák, még ha nem is nyíltan kimondva. Az édesanya szenvedélyt nélkülöző kapcsolatban élte az életét, a nagymama boldogságát pedig az idegen megszállók által elkövetett erőszak zúzta szét. Pál ennek az erőszaknak az árnyékában nőtt fel. Együtt élnek a történtekkel, múltjukkal, vagy épp az eseménytelenséggel, de képtelenek egy lépést is tenni a mentális gyógyulás és egymás felé.

Az a fajta családregény, amelyben valóság és fikció harmonikusan válik eggyé, vagyis a történelmi valóságot és a fiktív szereplők életének egy-egy való életből merített részletét mesterien ötvözi képzelete eseményeivel. A szerző nem ítélkezik karakterei felett, gyengéden bánik velük annak ellenére, hogy vesztesek, és ennek többé-kevésbé tudatában is vannak. Zeniter megtartja a kellő távolságot szereplőivel, a hangsúly az események érzékletes interpretálására helyeződik, miközben három generáció életébe és gondolataiba enged bepillantani. Az írónő mintegy színházi dramaturgiával élve tárja elénk a történteket, mindig egy-egy újabb részletet, töredéket felszínre hozva az okokból, melyek nyomorúságossá tették a család életét. Mindezt az állapotleírás és cselekményleírás váltogatásával fűszerezve, a főhős jelenéből egy másik szereplő múltjába átsétálva. Az átmenet nem zavaró, és pontosan követhető, hiszen több fejezetre tagolódik a mű, és az idősík-váltások a fejezetek többségében ezek között, és nem bennük történnek. Zeniter lépésről lépésre építi fel ezt a világot, mely végül nem összeáll, hanem darabjaira hull, vagyis ahogy időben haladunk előre, egyre tisztábbá válnak a múlt eseményei, és a jövő kilátástalansága.

Egységként tekintve a művet országunk metaforájaként is értelmezhető. Ahogy a fordító, Kovács Veronika fogalmazza meg utószavában: „Alice Zeniter regényében egy olyan magyar világ körvonalazódik, amelynek a legsúlyosabb problémája az, hogy a huszadik századi történelem egyes fejezetei, illetve az általuk okozott személyes tragédiák az elhallgatásban, a némaságban lebegnek. Magyarország életének hétköznapjai ki nem mondott, eltussolt titkoktól terhesek, amelyek megakadályozzák a történelem feldolgozását. Így a múlt ott kísért a jelen minden pillanatában." (173. o.)

Péterfi Bernadett Zsuzsanna

Makkai Béla: *Idegenben.*
Tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből
Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2004. 208 p.

Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent, és munkálkodhass a jövőn.
(gróf Széchenyi István)

Makkai Béla történész, kisebbségkutató, a történelemtudomány kandidátusa. 1985-ben szerezte diplomáját az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történelem–pedagógia szakán, majd 1995-ben doktorált. Doktori disszertációjának címe *Slavoniai actio és a horvátországi magyarság 1904–1920*. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tanszékvezető docense. Kutatási területéhez tartozik a peremterületeken élő magyar kisebbség története, valamint a nemzetpolitika, különös tekintettel a magyar–horvát és a magyar–román viszony alakulására a 19–20. század fordulóján. Emellett végez kutatásokat a református misszióegyház tevékenységével, valamint a kisebbségi sorsban élő magyarság sajtójával kapcsolatban is.

2004-ben jelent meg a Határon Túli Magyarok Hivatalának és a Károli Gáspár Református Egyetem Hallgatói Önkormányzatának támogatásával az *Idegenben: tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből* című tanulmánykötet, amely ugyan nem egy friss kiadású mű, mégis több szempontból aktuális. A közeljövőben várható a szerző legújabb kötetének megjelenése, amely az ó-romániai akcióról írt önálló monográfia. Az *Idegenben* című kötetre tekinthetünk ennek egyfajta előzményeként is, hiszen ebben szerepelnek először a regáti magyarság sorsát érintő tanulmányok. A 20. századi magyar történelem egyik legnagyobb tragédiája, hogy a trianoni békediktátum következtében magyarok milliói szakadtak el az anyaországtól. Ennek egyik előzménye, hogy a dualizmuskori politikai elit elhibázott nemzetpolitikát folytatott. A több mint tízéves kutatómunka eredményeképp megszületett kötettel a szerzőnek határozott céljai voltak. Egyrészt tanulságul szánta a mai döntéshozók számára, hogy a határon túlra szakadt magyarság helyzetét és a magyar–magyar kapcsolatok javulását szolgálja. Másrészt a szerző fontosnak tartotta a kommunikáció beindítását és a szakmai viták megtartását az előrelépés érdekében. A közölt tanulmányok a magyarság önismeretének és ezáltal öntudatának erősítését, valamint a szomszédságismeretet egyaránt szolgálják.

A határon túli magyarság sorsa 1920 óta mindig is napirenden lévő kérdés, ráadásul ezzel kapcsolatban sok az idők folyamán kialakult és mai napig megoldatlan probléma, így Makkai Béla *Idegenben* című kötetével mindenkor aktuális problé-

mát feszeget a trianoni béke előtti magyarsággondozás két fontos területének bemutatásával.

Az *Idegenben* című kötet 208 oldalon keresztül két részre bontva, a délszláv és román régiók története alapján mutatja be az idegenben élő magyarság nemzeti gondozásának dualizmuskori programját, melynek elvi alapjait miniszterelnökségi titkárként, majd tanácsosként Klebelsberg Kuno dolgozta ki. Az első rész négy tanulmányt tartalmaz, amelyek a délszláv régió magyarsággondozását mutatják be, míg a második rész öt tanulmánya az ó-romániai akciót ismerteti. A tanulmányok igen sokrétű, esetenként korábban feltáratlan forrásanyagra épülnek. Megtalálhatóak közöttük a korabeli szakirodalmak, levelezések, külügyi iratok és idegen nyelvű források egyaránt. A kötet egyértelműen a tudományos és politikai célközönségnek készült. Nyelvezetének, szerkesztésének és a téma átfogó vizsgálatának köszönhetően azonban a laikus érdeklődők számára is kiváló olvasmány lehet.

A székely kivándorlás kérdésével korábban többen is foglalkoztak, érintve a romániai magyarok helyzetét. Egyed Ákos az 1960-as években összefoglaló jelleggel foglalkozott a székely kivándorlás hátterével, annak okaival, különös tekintettel az arányosítás és tagosítás kérdésére, valamint Székelyföld gazdasági hanyatlására. Venczel József az 1880–1942 közötti időszakban vizsgálta a székelyek kivándorlását. Az 1902-es tusnádi kongresszus eseményeit Gidó Csaba tárta fel, Oroszi Sándor pedig a kongresszus erdészeti határozatait vizsgálta. Varga E. Árpád és Nyárády R. Károly népszámlálásai adatokat publikáltak. Vincze Gábor történésznek a témával kapcsolatos kötete 2009-ben jelent meg *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában* címmel. Dr. Balaton Petra, a Károli Gáspár Református Egyetem adjunktusa disszertációját szintén a székely akció témakörében írta: *A székely akció története, 1902–1914 (Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására)*.

Magyarországon a kiegyezést követő évtizedekben kezdetét vette a kulturális és gazdasági fejlődés, valamint a demográfiai robbanás. Az ország vesztett mezőgazdasági jellegéből, a fejődő ipari szektor nem tudta alkalmazni azt a munkaerőtöbbletet, amely a népességnövekedés következtében kialakult. Ennek hatására megkezdődött a magyarság kivándorlása a Monarchia peremterületei felé. A Széll-, Darányi- és Tisza-kormányok a „faji erő megóvása" érdekében kidolgozták azt az új (önvédelmi) nemzetpolitikai koncepciót, melynek célja a peremterületeken élő magyarság asszimilációjának megakadályozása volt. A stratégia részeként biztosítani kívánták az anyanyelvi hitéletet és oktatást, a magyar nyelvű sajtót, valamint a kulturális és érdekvédelmi szervezeteket. Ennek kivitelezését a regáti magyarság körében a katolikus főpapság által 1861-ben alapított Szent László Társaság vállalta magára, a szlavóniai akciót pedig a Julián Egyesület vezette. Mindkét szervezet tapintatosan a magyar kormányzat fedőszervezeteként működött, nehogy a két ország belügyeibe való beavatkozás vádja érje a magyar államot.

A kötetben közölt összesen kilenc tanulmány nem csak a peremterületen élő magyarság mindennapjait, felekezeti és kulturális életét, oktatási lehetőségeit és sajtóorgánumait mutatja be, de rávilágít az ott élő magyarság és az anyaország köl-

csönös viszonyára is. Emellett a szerző nagy számban közöl statisztikai adatokat, amelyeket gazdag képanyaggal tarkít. A tanulmányok csak a legfontosabb történések, az általános jellemvonások és aspektusok leírására szorítkoznak. Jó példa erre a *Református magyar iskola és szeretetház – Vukovár (1904–1919)* című tanulmány, mely éppen azért került bele a kötetbe, mert a vukovári példán keresztül a magyar–horvát viszony és a szlavóniai akció egyes aspektusai is jól szemléltethetőek.

A kötet minkét részében található egy-egy tanulmány, amely az adott régió és a magyarság kapcsolatát jellemzi. *Az aktív kisebbségvédelem ellentmondásai a szlavóniai magyarság körében a 20. század elején* című tanulmány a magyar–horvát viszonyt taglalja. A két ország kapcsolatát nagyban meghatározta az ezeréves együttélés. A társországi lét és a korabeli konfliktusok vizsgálatával a szerző alapot kíván szolgáltatni a máig ható kérdések közös rendezésére szakmai vitákon keresztül. A magyar és a román állam kölcsönös bizalmatlanságon alapuló viszonyának vizsgálata során eddig kevés szó esett a kivándorolt magyarság sorsáról. A románok magyarságképén a kivándoroltak nem változtattak, ahogyan a két ország bonyolult kapcsolatán sem.

Bár külön fejezet nem készült róla, a kötetben jól kirajzolódik a két régióban élő magyarság közötti mentalitásbeli különbség. Sem a szlavóniai, sem a romániai akció nem mondható sikertelennek, ám jól látható, hogy Horvátországban a Julián Egyesület nagyobb eredményeket tudott elérni. Ennek legfőbb oka, hogy a szlavóniai magyarság jóval befogadóbb volt az akció által nyújtott lehetőségekre. Ez viszont azt a negatív hatást hozta magával, hogy amikor a világháború kitörése miatt a magyar államnak nem volt lehetősége tovább támogatni az ott élő magyarságot, azok egy része nyitottságuk miatt hamarabb asszimilálódott. Ezzel szemben a romániai akció mondhatni döcögősebben haladt, bár voltak jelentős eredmények, az ottani magyarok (főleg a székelyek) mentalitása miatt az erőfeszítések nehezebben értek célt. A regáti magyarok éppen az eredmények elérését gátló makacsságuk miatt nehezebben olvadtak be a többségi társadalomba.

Az *Idegenben* című kötet a történettudomány, a kisebbségkutatás és a nemzetpolitika szempontjából egyaránt hiánypótló alkotás. Nem csak a korábban fel nem tárt források feldolgozása miatt, hanem a témájának elévülhetetlensége miatt is. Makkai Béla történészi szemléletét jól jellemzi a gróf Széchenyi Istvántól származó fenti idézet. A szerző érezhető tisztelettel, ám a szükséges kritikával tárta fel a múlt eseményeit a jelen számára. A sokszor említett cél, a szakmai viták megtartása pedig tudatos munkálkodás a jövőn. Az *Idegenben* című mű egyfajta hidat képez a múlt és a jelen között, melynek célja egy élhetőbb jövő a határon túlra szakadt magyarság számára.

TÓTH DOMINIK

Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2014. 398 p.

A Bocskai István vezette 1602–1604 közötti felkelés mérföldkőnek számított az Erdélyi Fejedelemség történetében. Az elért sikerek ellenére azonban a történeti szakirodalom eddig mintha neheztelt volna a fejedelemre az általa vezetett felkelés és a Porta közötti kapcsolat miatt. Emiatt a mozgalmat, illetve a tizenöt éves háborút lezáró béketárgyalások vizsgálatánál is többnyire kimaradt a felkelés török politikára gyakorolt hatása.

Papp Sándor történész, a Károli Gáspár Református Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem oktatója szakított az eddigi szokásokkal, és alapos vizsgálat alá vonta a mindezidáig mellőzött fél – a Fényes Porta – érintettségét. Az akadémiai doktori disszertációból készült mintegy 400 oldalas könyv az előszót követően kilenc fejezetben tárgyalja az eseményeket, tematikailag azonban a monográfia hat jól elkülöníthető részre bontható.

A szerző a bevezetőben kijelöli a gondolati ösvényt, amelyen végigvezeti az olvasót. Rögtön az elején tisztázta és alaposan megindokolta, hogy a mozgalomra miért csak a „felkelés" kifejezés fogadható el helyesnek. Ez után sorra vette az összes, a témában eddig született művet, illetve azok álláspontját néhány kényes pontot illetően, mint például a korona kérés, – visszautasítás, illetve a Bocskai István halála körüli jó néhány megválaszolatlan kérdés. Éppen ezen „berögződések" miatt érthető a döntése, hogy a szakirodalom eddigi megállapításait félretéve, (de azokra folyamatosan reflektálva) az elsődleges forrásanyag alapján rekonstruálta az eseményeket, kellő figyelmet szentelve a török forrásoknak.

Az első három fejezetben a szerző felvázolta azt a politikai viszonyrendszert, amelyben a tárgyalássorozatok lejátszódtak a Habsburgok, Erdély és a Porta diplomatái között. Betekintést kapunk a tárgyaló felek belpolitikai helyzetébe, illetve azoknak a havasalföldi és moldvai fejedelmi udvarokhoz fűződő viszonyába. Rendkívül érdekes kitérőt jelent a Portától kért, ún. Bocskai-koronát tárgyaló alfejezet.

„A magyarok megsegítésére indult szultáni hadjárat" címet viselő fejezet a korábbiakkal ellentétben egy hadtörténeti szempontokat feszegető rész, ugyanis képet kapunk a balkáni oszmán erők átcsoportosításáról és az egyéb csapatösszevonásoktól. A szerző azonban nem elégedett meg a narratív leírással; ahol szükségét látta, hosszan elemezte a török csapatok menetteljesítményét Konstantinápoly és Nándorfehérvár között. Felhívta a figyelmet egy hadtörténeti érdekességre is: a tizenöt éves háború idején a janicsár gyalogság megpróbálkozott a németalföldi

gyökerű „kontramars”-nak nevezett katonai eljárás megtanulásával is. A hadtörténeti szempont alól kivételt képez az utolsó alfejezet, amely az 1605. október 23-án tartott rákosmenti erdélyi–török találkozót elemzi. Ekkor újra felmerült a korona kérdése, és kiderült, hogy Bocskai István az Oszmán Birodalom második emberének sátrában, *nem volt abban a helyzetben hogy viszautasíthassa a Konstantinápolyból kapott koronát.* Ez megcáfolja azt a tévhitet, miszerint a fejedelem a koronát csak ajándékként fogadta el.

A következő fejezetben a bécsi és a zsitvatoroki békékhez vezető utat ismerhetjük meg alaposan. A munkamódszer itt is ugyanaz, mint az első három fejezet esetében: az események értelmezése a három fél belpolitikai helyzetének tükrében.

A politikatörténeti események vizsgálata gyakorlatilag ezen a ponton véget ért. Az utolsó előtti nagy fejezet Bocskai fejedelem halálának körülményeivel, és végrendelete körülményeivel foglalkozik. Az eddigi szakirodalommal ellentétben a szerző sajátos eredményre jutott: véleménye szerint Bocskai halálát szívelégtelenség is okozhatta, a mérgezéssel gyanúsított Káthay Mihály halála pedig inkább belső pártharcoknak volt betudható.

A kötet összegzés előtti utolsó fejezete ismét had-, és politikatörténeti vizsgálódás, ugyanis a hajdúság helyzetével foglalkozik. Egy új, a történeti kutatások szempontjából nem is olyan kis jelentőségű tényre hívta fel a figyelmet. Az oszmán államon belül létezett az autonómiának egy sajátos típusa, melyet néhány évig egy szultáni adhnamé révén maguk a hajdúk is élvezhettek.

A szerző a monográfiát záró összegzésben röviden áttekintette és összefoglalta kutatása eredményeit. A kötet elsősorban a szakmai közönségnek, és nem ismeretterjesztő céllal íródott, könnyed stílusa viszont a szélesebb olvasóközönség számára is rendkívül élvezetessé teszi a könyvet.

GYÖRGY IMRE

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):
Nemzet – sors – identitás
Budapest, KRE – L'Harmattan, 2015. 242 p.

Hogy Bertha Zoltán életműve mennyire megtermékenyítő és szerteágazó hatású, azt kiválóan tanúsítja a hatvanadik születésnapjára megjelentetett *Nemzet – sors – identitás* című tanulmánykötet. A kiadvány túlnő a szimpla tiszteletadáson. Bertha Zoltánt ötven szerző köszöntötte egy-egy tanulmánnyal, és nem pusztán irodalomtörténész-kritikusi volta szavatolja e szerzőgárda vállalkozását, hanem tanári pályafutása is a Károli Gáspár Református Egyetemen, valamint a szinte misszionárius magasságokba emelkedő elköteleződése a magyar irodalom és kultúra iránt. A kötet kilenc tematikus fejezetre oszlik, amelyek nyelvészeti–világirodalmi–történelmi írások mellett lírai műveket is tartalmaznak. A kötet egészét áthatja Bertha Zoltán talán legnagyobb szívügye, az erdélyi és határon túli magyar irodalom feldolgozása és támogatása, valamint az anyaország és az elcsatolt területek kultúrájának egybentartására való törekvés. A könyvben két teljes fejezetet szenteltek e témának, amelyek szerzőközpontú irodalomtudományi vizsgálódásokat tartalmaznak, de tágabb horizonton is igyekeznek felvillantani, milyen gazdag kulturálisirodalmi hagyományok találhatók (a nyitóversben Beke Sándor által aposztrofált) „Európa utcaszögletén". A teljesség igénye nélkül: olvashatunk metaforaelemzést Mazsárkovics Ágnes tollából Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című regényéről, Márai Sándor antológiájáról (Rónay László: *Amerikai délibáb*), Nyilasy Balázs pedig a méltatlanul marginalizált Petelei István *Árva Lotti*ját járja körbe a flaubert-i *impassibilité* szemszögéből. Figyelemfelkeltő Pomogáts Béla magyar zsoltárhagyományokkal foglalkozó írása, amely nem pusztán hangsúlyozza a zsoltárfordítás jelentőségét az irodalmi nyelv fejlődésében, hanem áttekintést nyújt jelenlétükről és inspiráló hatásukról irodalmunkban Szenczitől Adyig vagy akár Radnótiig. A kortárs erdélyi irodalomban és irodalmi reflexiókban tájékozódni kívánók számára ajánlatos Tapodi Zsuzsa Böndör Pál *Bender&TSA* című, 2013-as kötetéről szóló tanulmánya, amely a név mint önigazoló tényező problémájához a jellegzetesen közép-európai „honvágy a hazában" jelenség oldaláról közelít.

A kötet történelmi tanulmányait egybefogó fejezetnek is egyik vezérmotívuma Erdély, a regáti szorványmagyarság internátusainak történetébe és működési rendszerébe beavató tanulmány (Makkai Béla: *A regáti szórványmagyarság berecki és peredáli határinternátusa*), de Deák-Sárosi László a tragikus 1603-as brassói csatát vezető, kevésbé ismert Székely Mózessel foglalkozó írása is. Témaválasztásával kuriózumként hat Sólyom Réka tanulmánya, aki (főként) az internet- és okostelefonkorszak által generált, nyelvünkben jelentkező neologizmusokat járta körül.

A kötet a maga szerteágazó témáival arra mutat rá, hogy Bertha Zoltán tisztelői nem egy homogén szakmai közeg tagjai; így kerül egy kötetbe Tormay Cécile és Petri György, a külön fejezetet kapott Németh László és Winnetou, Tarr Sándor vagy Tamási Áron.

OLEXA GERGELY

Nádor Orsolya – Spannraft Marcellina (szerk.):
Nyelv – Társadalom – Kultúra. Bevezetés a nyelv, a társadalom és a kultúra összefüggéseinek tanulmányozásába
Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2012. 144 p.

Nádor Orsolya és Spannraft Marcellina 2012-ben kiadott könyve egy olyan – terjedelmét és stílusát tekintve – összefoglaló munka, amely lényegre törően és egyszerűen magyarázza a címben szereplő három terület összefüggéseit, egymásra gyakorolt hatását és legfontosabb jellemzőit, nagy segítséget nyújtva ezzel a hallgatóknak, akik számára így a témakör legalapvetőbb információi egy helyen, dióhéjban rendelkezésre állnak.

A könyv célkitűzése segédanyagot nyújtani a *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába* című előadáshoz. Ahogy a könyv hátoldalán olvasható ajánlóból kiderül: segít az elmulasztott előadások pótlásában, hozzájárul a sikeres vizsga letételéhez, megmutatja, merre vezetnek tovább a témához köthető tudományterületek útjai. A könyv 2012-ben jelent meg, megtalálható az egyetem honlapján a kiadványok közötti felsorolásban, azonban valami miatt mégsem közismert a hallgatók körében.

A könyv öt tematikus fejezetre bontva tárgyalja a nyelv és a társadalom különböző szegmenseit. A nyelvtudomány legfontosabb fogalmait tiszta és könnyen érthető definíciókkal meghatározó általános nyelvészeti bevezető után a társadalomnyelvészet társtudományai, a beszélőközösség, illetve annak külső és belső kapcsolatai, végül a nyelvi hátrány szempontjából írott nagyobb tematikus egységek segítenek elsajátítani azt, amit a témakörben tudni érdemes. Vitatható talán e témakörök elrendezésének a sorrendje, hiszen a beszélőközösséggel és a nyelvi hátránnyal foglalkozó fejezetek, ha egymás után következnének, jobban elmélyíthetnék a tárgyalt jelenségek problémáját, a beszélőközösségek kommunikációs lehetőségeinek, valamint a társtudományok bemutatásának fejezete pedig szélesíthetné a problémás jelenségekről való gondolkodást. Véleményem szerint azonban a lényegen nem változtatna egy ilyen elrendezés, hiszen minden fejezet kellő alapossággal tárgyalja témáját, és az egyes fejezetek rövid összefoglalása, az ellenőrző kérdések, valamint a téma szakirodalmi jegyzéke által ezek olyan lezárt egységet alkotnak, amelyeket akármilyen variációban tálalnak is fel a hallgatók számára, a megszerzendő tudás nem csorbul általa.

Kiemelendőek a kötetnek azon részei, amelyek tudománytörténeti áttekintést adnak az olvasónak (a bevezető fejezetben például a nyelvről való gondolkodás története az ókortól napjainkig), amely egy ilyen tömör, összegző jegyzet esetében

nem mindig evidens. Ugyanilyen kiváló a témakörök alfejezeteiben hozott egy-egy példa a tárgyalt problémára vonatkozóan (ezek közül a legemlékezetesebb talán Helen Keller példája a nyelvi hátrány témakörében). Az is hasznos ebből a szempontból, hogy bizonyos témakörök példái nem az adott tárgynak a mindenki által ismert példáit veszik elő, hanem konkrétabban, sokkal valóságosabban, sokkal kézelfoghatóbban szemléltetnek egy adott jelenséget (a „magyar anyanyelvű, angol nyelvterületen praktizáló orvos" példája). Ezek a példák rendkívül aktuálisak (szól az „új emigráció" jelenségéről), és ebből fakadóan segítenek abban is, hogy a megszerzett tudást a világ nyelvi működését illetően naprakészen használni tudjuk.

A kötet naprakészségét illetően azonban egy komoly jelenséggel kell szembenéznünk (amiről a szerzők nem tehetnek). A nyelv és a társadalom változásai dinamikus ütemben haladnak, a szociolingvisztikának mára olyan irányzatai váltak népszerűvé a világ nyugati felén, amelyek teljesen új oldalról, új szemszögből vizsgálják a korábban tárgyalt problémákat, illetve új kérdéseket is feltesznek. A dekonstruktív nyelvszemlélet például leszámol a nyelv rendszer-jellegével, olyan fogalmakat tekint meghaladottnak, mint a kétnyelvűség vagy a diglosszia. Az irányzat legismertebb kutatói, Jan Blommaert és Ofelia García 2011-ben olyan cikkeket publikáltak (Blommaert-Rampton: *Language and Superdiversity;* García: *Education, Multilingualism and Translanguaging in the 21st Century*), amelyekben világosan leírják kutatásuk ilyen irányú eredményeit. A magyar tudományos diskurzusban ez a szemlélet napjainkban kezdi csak megvetni lábát. Ez az irányzat, ha nem is alapjaiban rengeti meg a társadalomnyelvészet tudományát, abban biztosan változást fog előidézni, hogy a tudományos gondolkodásban olyan alternatívát kínál, ami néhány éven belül kihagyhatatlanná válik a *Nyelv és társadalom* tantárgy oktatásában. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a paradigmaváltás a küszöbön van. Izgalmas fejlemények ezek a nyelvészeti ambíciókkal rendelkező hallgatók számára, hiszen az új szellemi áramlathoz való csatlakozás olyan lehetőségeket kínál fel, mint amilyen a korábban említett és az elmúlt 5 évben megjelent többtucatnyi tanulmány lefordítása, megjelentetése magyarul. Izgalmas időszak ez az oktatók számára is, hogy az új tudományos eredmények miképpen integrálhatók az oktatásban, akár elméleti, akár gyakorlati szinten.

A könyv maximálisan eleget tesz alapvető célkitűzésének: ez a rövid, alig 150 oldalas jegyzet jó alapot biztosít e tudományterület bevezető információinak elsajátításához.

SEBESTYÉN ESZTER

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2013. 367 p.

Honti László tiszteletére, 70 éves születésnapja alkalmából köszöntőkötetet adott ki a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. A munka az általa írott és korábban megjelent tanulmányokból nyújt válogatást a művelt, uralisztikában elmélyülni kívánó olvasóknak, valamint tankönyvként is szolgálhat egyetemi hallgatók számára. A kötet tizenhét tanulmányt tartalmaz; ezek korábbi előadások, megjelent művek átdolgozásai, kiegészítései. A szélesebb olvasóközönség elérésének céljából az eredeti tanulmányok idegen nyelvű szövegrészleteit már magyarul tartalmazza a monográfia, viszont az idegen nyelveken jól olvasók számára a lábjegyzetekben megtalálhatóak az eredeti nyelvű idézetek is. A tanulmánykötetet elsőként a Debreceni Egyetem *Folia Uralica Debreceniensia* kiadványában Maticsák Sándor recenziója[1] mutatta be a nagyközönségnek.

Fóris Ágota a kötet szerkesztőjeként írott előszavában bemutatja Honti László tudományos pályáját, személyiségét és kutatói attitűdjét. Honti László jelenleg a Károli Gáspár Egyetem professor emeritusa, 2008 és 2010 között volt a Nyelvtudományi Tanszék vezetője. 1998-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává, 2004-ben levelező tagjává, 2010-ben pedig rendes tagjává választották. Ezenkívül számos magyar és külföldi társaság tagja, szakmai folyóiratok tudományos tanácsadója, illetve 1998 óta a *Nyelvtudományi Közlemények* főszerkesztője. Meghívott előadóként tanított a Bécsi Egyetemen, a Groningeni Állami Egyetemen és az Udinei Egyetemen is. 239 tanulmánya, 62 recenziója, 53 egyéb publikációja és az interneten közzétett négy írása jelent meg (jelentős az ismeretterjesztő tevékenysége a finnugor rokonságot népszerűsítő kiadványokban). A Gombocz Zoltán-emlékérem (Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1978), az Akadémiai Kiadó kritikai nívódíja (1977, 1982), az MTA megosztott Akadémiai díja (1993) és a Munkácsi Bernát-díj (MTA, 2006) tulajdonosa. A monográfia megjelenése óta, 2014-ben pedig Széchenyi-díjat kapott Magyarország kormányától életpályájának elismeréseképpen.

A monográfiát Fóris Ágota előszava mutatja be, egyben vázolja a kötet további szerkezetét. A szerkesztő három részre osztotta a nyelvtörténettel foglalkozó írásokat: *A magyar nyelv őstörténetéből* című fejezet tizenegy tanulmányt tartalmaz, amelyekből az első öt munka főleg általános kérdéseket mutat be. A *Nyelvi határok térben és időben* az *ősnyelv* létezésével és a dialektusok vagy önálló nyelvek kérdésével, valamint az „alternatív nyelvészek" dilettáns nézeteinek cáfolásával indít. Ezenkí-

[1] MATICSÁK Sándor: „Honti László: Magyar nyelvtörténeti tanulmányok", *Folia Uralica Debreceniensia* 2014/21. 246–250.

vül az első tanulmányból az egyetemi hallgatók is profitálhatnak, hisz terminus technicusokat magyaráz a szerző, a történeti-összehasonlító nyelvészet kutatástörténetét több szempontból ismerteti, és ezek mind hasznosak lehetnek az egyetemi alapszakos és mesterszakos órákon. Olyan terminusok tisztázása történik itt meg, amelyek a későbbi tanulmányokban visszaköszönnek, pl. *nyelvszövetség, nyelvcsere, pidzsin nyelvek, lingua franca* stb. A szerző nemcsak a finnugrisztika tudományterületéről megszokott szakszavakat közöl, hanem kitekint a törökségi nyelvek kapcsán alkalmazott *izafet szerkezetek*re is *(A magyar habitív és izafet szerkezet történeti hátteréről)*. Az *Ősmagyar hangtörténeti talányok* című tanulmányban pedig már konkrét rekonstrukciós eljárásokkal és tipikus példákkal találkozhatunk. Megfigyelhető a hangtörténettől való elindulás, de morfotaxissal és morfológiával, szintaxissal foglalkozó írások is megjelennek ebben a szerkezeti egységben.

A magyar nyelv történetéből című fejezetben elsősorban a magyar nyelvtörténettel foglalkozó írások találhatók, amelyek a szerző nyelvismeretét és kutatói magatartását tükrözve uráli, illetve indoeurópai nyelvekből származó pontos példákkal egészítik ki a magyarázatokat. Az egység két tanulmányt tartalmaz. A *Széljegyzetetek instabil tövű igéink szerkezetéhez* című munka, bár széljegyzet, mégis a kötet leghosszabb tanulmánya, amely a leíró grammatika és a jelenlegi tőosztályok különleges helyzetére keres magyarázatot. A következő tanulmány funkcionális grammatikai indíttatású, és H. Varga Mártával közös írás, amely a határozói igenév és létige összekapcsolásával létrejött szerkezeteket járja körül, cáfolva azok germanizmusát és használatának tiltását *(Meg van írva! A határozói igenév és a létige alkotta szerkezet funkciójáról és hátteréről)*.

A kötet harmadik egységében, *A magyar nyelv nem rokoni kapcsolatairól* című fejezetben már nem az ősmagyar kor változásairól számolnak be a tanulmányok. Az areális nyelvészet és nyelvtipológia eredményeit felhasználva a szerző cáfolja a *dunai* vagy a *balkáni nyelvszövetség* létezését. Ezenkívül felhívja a figyelmet a magyar nyelv esetében a latin és német hatásra (ezek elsősorban a szókincsben és frazeológiában mutathatók ki), valamint az uráli nyelvek esetén az orosz hatásra (*A magyar mint „európai" nyelv – mit kellene ezen érteni?*). Ez a fejezet összesen négy tanulmányt tartalmaz. A monográfia rövidítésjegyzékkel és a szerző műveinek kronológiai rendben történő felsorolásával zárul.

Honti László munkáinak középpontjában az ugor egység, az ugor alapnyelv, így az *osztják (hanti)* és *vogul (manysi)* mint a magyar legközelebbi rokon nyelveinek kutatása áll. Elsősorban a hangtörténet oldaláról közelíti meg a rekonstrukciós kérdéseket, mivel maga is úgy látja, hogy a történeti-összehasonlító nyelvészeti módszer újgrammatikusoktól örökölt vonása a fonetikával és fonológiával való foglalkozás. Így tanulmányaiban is pontos hangtörténeti vizsgálatok felől indul el, de kitekint a jelentéstan, a morfológia valamint a mondattan szintjére is. Fő kutatási területe továbbá a dilettáns nézetek, így a nyelvrokonság kérdéseinek tisztázása. A monográfia első néhány tanulmányának célja a „reformerek", „alternatív nyelvészek" által képviselt nézőpontok kritikája. A monográfiában még egy anekdota is olvas-

ható, hogy miképpen képesek akár kollegái is félreérteni gondolatait, illetve egyes uralisták által „tradicionálisnak" nevezett nyelvtörténészek álláspontját. Munkáiban sokszor az indoeurópai nyelvcsalád ismert nyelveivel és ágaival is foglalkozik összehasonlításképp, hiszen ezeket több eséllyel ismeri az olvasóközönség, mint az uráli nyelvcsalád tagjait, de ez még nem jelenti azt, hogy ő az indoeurópai nyelvcsalád tagjaként képzelné el a magyar nyelvet *(A történeti-összehasonlító nyelvtudományról dióhéjban)*. Kutatásainak következő fontos állomása a számnevek morfotaxisának vizsgálata a szamojéd, az ugor és az indoeurópai nyelvek összehasonlításában. Jelen tanulmánykötetébe ezzel kapcsolatban egy írás kerül be: *A nyelvek közötti kapcsolatokról, avagy: nem minden arany, ami fénylik….*

A kötet további értéke az irodalmi hivatkozások pontosítása, kiemelése és rangsorolása. Minden tanulmány bemutatja az aktuális kérdések tudománytörténeti előzményeit, és végszavukban e munkák értékelése is megtörténik. Így az olvasó pontosan tudni fogja, hogy mely megbízható kötetért nyúljon, ha ezek a kérdések érdeklik őt. A szerző rendkívül személyes hangneme elsősorban az első egység elején jelenik meg. Az olvasó is pontosan megértheti, hogy miért szívügye annyira Honti Lászlónak a helyes, pontos nyelvtörténeti kutatásokra alapozott nézetek népszerűsítése, és azokhoz való ragaszkodása. Ami a monográfiát igazán magas szintre emeli, az a külföldi források, konferenciák és a külföldi irodalom említése. Elsősorban az orosz és a finn tudományos életben megjelenő vitákat lehet olvasni a kötetben, de a hazánkba eljutó akár amerikai indián – magyar rokonítási kísérleteket is bemutatja a szerző, bírálva azokat.

Honti László tanulmánykötete minden érdeklődő számára segít eligazodni az uralisztikában, ezáltal sokszínű érdeklődésű olvasóréteget képes kielégíteni. Balla Péter rektori köszöntőjéből és Fóris Ágota előszavából kitűnik a szerző szakmai megbecsültsége. Bár a tanulmánykötetbe még számos munkát be lehetett volna emelni, a válogatott művek jól tükrözik a szerző kutatásainak főbb irányvonalait, ezáltal az egyetemi hallgatók számára is kiindulási alapot nyújtanak mind az uralisztika, mind a nyelvtörténet kurrens kérdéseinek tanulmányozásához.

Fenyvesi Fruzsina Bianka

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.):
Digitális tananyagok –oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben
Budapest, KRE – L'Harmattan, 2013. 228 p.

A digitális kompetencia fejlesztésére való igény nem új keletű, viszont a mai napig aktuális feladata a köz- és felsőoktatásnak. A *Digitális tananyagok – oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben* című kötet 2013-ban látott napvilágot a L'Harmattan és a Károli Gáspár Református Egyetem gondozásában. A tanulmányegyüttes a Károli Könyvek részeként, huszonhetedik köteteként folytatta a sort. A kötetet Dringó-Horváth Ida és N. Császi Ildikó szerkesztette a 2012. május 4-én, a Károli Gáspár Református Egyetem által rendezett, azonos témájú konferencia előadásaiból. A kötet 230 oldalon keresztül fejti ki a digitális kompetencia fejlesztésének szükségességét, tájékoztat azokról a jó gyakorlatokról, amelyek elősegíthetik a diákok ismeretelsajátításának folyamatát. A plenáris és a szekcióelőadások célja az IKT-kompetencia (információs és kommunikációs technológiák), illetve az e-learning módszertanának átfogó és szakterületi szempontok szerinti vizsgálata.

A szekcióelőadásokat megelőző tanulmányok inkább alapozó jellegűek, mint részletezőek; feladatukat tekintve az internethasználat, a digitális világ alapmotívumait rögzítik az olvasóban. A kötet Kárpáti Andrea tanulmányával indít, aki a digitális pedagógia hasznosságát taglalja írásán belül, kitérve arra, hogy mennyire érdemes a kompetenciakutatások eredményeit itthon is alkalmazni. Ezt Hoffmann Orsolya írása követi, amelynek célja rávilágítani az aktív tanári szerepre az e-learning programokban: ez nem csupán módszertani szempontból elengedhetetlen, hanem a fenntarthatóság miatt is. Gonda Zsuzsa már egy tantárgyi szempontból koncentráltabb területet vizsgál, a magyartanárképzésen belüli lehetőségeket az IKT hasznosságának szempontjából. A plenáris előadások sorát pedig Nádor Orsolya zárja, aki az előző cikkhez hasonlóan tantárgy-centrikus, és a magyar mint idegen nyelv oktatásán belül taglalja a digitális eszközök alkalmazhatóságát.

Leginkább úgy lehetne összefoglalni a két rész közti átmenetet, hogy az elején közölt tanulmányok azt írják le, „mit adhatna" számunkra az IKT, a további előadások pedig azt kívánják bebizonyítani, hogy ténylegesen „mit adnak" jelenleg a digitális kompetencia fejlesztését előtérbe helyező oktatási csomagok. A szekcióelőadások a magyar mint idegen nyelv, a német, a magyar, az angol és a művészettörténet tanításának területét vizsgálják az IKT-eszközök alkalmazhatóságának szempontjából. Az előadások elrendezésénél megfigyelhető egy határozott ív: N. Császi Ildikó tanulmánya bevezeti az internet használhatóságának mértékét, Pintér Tibor pedig már a kooperatív technikákkal köti össze az IKT-t. Káplár-Kodácsy Kinga, Sólyom Réka, Sz. Hegedűs Rita, Nagyházi Bernadette, Reder Anna és Tóth

Éva pedig egy-egy területre koncentrálnak ezen belül, különböző feladattípusokat, alkalmazhatósági módokat vizsgálnak.

A szekcióelőadások írott változatai gyakorlati ismeretekkel igyekeznek gazdagítani az olvasókat, kifejezetten érdekes és jól hasznosítható program például TeamUp, amit Tóth Éva az *IKT az angolórán: hogyan tegyük színesebbé az angol nyelv tanítását?* című tanulmányában említ meg. Az alkalmazás maga osztja be a csoportokat, illetve segít a kooperatív munka előmenetelében a hanganyagra rögzített célkitűzések által. Ráadásul a diákokat a programon belül egyéb jellemzőkkel is felruházhatjuk (ki mit-kit szeret stb.), saját fotót és tulajdonságokat rendelhetünk hozzájuk, ami még interaktívabbá teheti a játékot. Ráadásul jól követhető, mert nem csak az osztályteremben lehet hozzáférni, hanem otthon is elérhető az applikáció, így a saját és más csoportok munkáját is zavartalanul követhetik a gyerekek. Érdemes még kiemelni Káplár-Kodácsy Kinga tanulmányát a vita tanításáról, ahol szintén IKT-s programok segítségével demonstrálja például az érvelés lépéseinek elsajátítását.

De nem csupán gyakorlati szempontból közelíti meg a konferencia az oktatásinformatikai kompetenciát. Fülöp József és Simon Gabriella írása egy általánosabb képet kíván nyújtani. Fülöp a művészettörténet tanításának hagyományát összegzi, míg Simon a digitális írásbeliség itthoni helyzetét és az azzal kapcsolatos félelmeket fogalmazza meg, lezárva ezzel a témakört. Fülöp a *Színét vagy fonákját? Történeti megfontolások a művészettörténet oktatása kapcsán* című írásában rámutat: a művészettörténet igen közel áll az IKT-hoz. A stílustörténeti iskola alapgondolatának megjelenése a konferencián pedig már csak azért is pozitív, mert akár a magyar irodalom és nyelvtan-, akár a történelemtanítás módszertana is bőven meríthet a képi reprezentáció folytonosságának erejéből és annak a diákokra tett hatásából. Arról a tárgyról van ugyanis szó, amely behozta az IKT-t az oktatásba a diavetítő használatával. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a diavetítős időszak óta hova fejlődött a művészettörténet oktatásán belül a digitális technológia alkalmazása, milyen egyéb lehetőségek nyílhatnának még meg a középiskolában, ha a tárgy gondos, innovatív kezekbe kerül. A rengeteg újítás és a reformokat elősegítő gondolat mellett Simon *Az iskolai tudás és az internet* című tanulmánya fogalmazza meg az egyik legégetőbb problémát az IKT-eszközökkel kapcsolatban: ha a technológia alkalmazása ilyen pozitív hozammal rendelkezik, akkor mégis miért nem engedjük a gyerekeknek, hogy felvegyék a tanórákat, vagy a telefonjuk segítségével keressenek anyagot a csoportmunkához. Ahogy a tanulmány is kifejti az IKT-eszközökkel kapcsolatban, a tanárok legfőbb szerepe a tudatos felhasználók nevelése, akik szükségleteik alá rendelik a technikát, hogy gyorsabban és hatékonyabban tudjanak keresni és nem hagyják, hogy a böngészés és a közösségi oldalak elnyeljék őket. A médiatudatosságra való nevelésnek az iskola egyik fő feladatának kellene lennie, az egyensúly megtalálása azonban koránt sem könnyű feladat.

Hoffmann Orsolya elég egyértelműen megfogalmazza az IKT-használat és a digitális tananyagok egyik legnagyobb problémáját: a fejlesztő szakemberek többsé-

gében nem pedagógusok. Egyetértek vele abban, hogy a tanárok kezébe kellene adni a digitális anyagok menedzselését, hiszen kik mások tudnák jobban az aktuális igényekhez igazítani az adatbázisokat, mint ők? Így viszont sajnos az anyagok nagy része csak új gyakorlat marad, és nem válik ujjgyakorlattá. Mi pedig csak nézni tanuljuk meg digitális dobozvilágainkat, ahelyett hogy életre keltenénk azokat.

SIMON SÁRA

Lovász Irén:
Szakrális kommunikáció
Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó,
Budapest, 2011, 2. kiadás. 168 p.

Lovász Irén könyve kiemelkedő interdiszciplináris értekezés, mely nem kisebb feladatra vállalkozott – már első megjelenésekor, 2002-ben is –, mint a szakrális kommunikáció fogalmi és kontextuális kereteinek meghatározására olyan újszerű megközelítésben, ami a szakralitással foglalkozó tudományos diskurzusok megkerülhetetlen alapvetése lett. A szerző érdeklődésének fókusza elsősorban a kérdésfelvetés és az elméleti háttér kidolgozása a kommunikációtudomány aspektusából: a korábbi gyakorlatot meghaladva, Lovász Irén Magyarországon elsőként, felveti a szakrális kommunikáció létjogosultságát, hogy általa tudományos szcénát hozzon létre. Az összefoglaló értekezés logikus felépítésben, kiemelten tárgyalja először a vallási jelenségek kommunikáció alapú aspektusait, különös tekintettel a vallás fogalmára, továbbá a nevezett szakrális kommunikáció verbális megjelenési formáira, pragmatikai megközelítésére. Figyelmet érdemel a rituális nyelvhasználat sajátosságait tárgyaló rész, hiszen ez lehet az alapja a meghatározásnak, mely a speciális interakciós mezőt jellemzi. A részletgazdag szakirodalmi áttekintés a mű egészét jellemzi és gazdagítja, miközben az ismeretanyag megértését segíti, és érthetővé teszi az állítást, hogy miért sorolható a népi imádság a beszéd körébe, ezáltal a kommunikációs térbe. Az imák körét tárgyaló fejezet kiegészíti és alátámasztja az értekezés elején vállaltakat, az ima mind szövegszerű, mind tárgyszerű jelenség értelmezése révén, azaz érthetővé válik, hogy egyrészt a valláskutatás által használt imatipológia milyen kontextust nyújt, valamint annak felvetése is egyértelművé válik, hogy dialógusszerűen célszerű vizsgálni a szakrális kommunikáció folyamatát, elsősorban az individuum és a természetfölötti hatalmak kapcsolatában. A vallástudomány irányába tett kitekintés nemcsak az imáról szóló fejezetre jellemző, hanem a következő tematikájára is: ez az archaikus népi imádság, melyet a műfaj akadémiai kutatójának, Erdélyi Zsuzsannának a tanítványaként, Lovász Irén különös figyelemmel vizsgál. Ezen megközelítés révén láthatóvá válik, hogy a szövegszerű vizsgálat mellett miért célszerű az ima aktus- és cselekvés-jellegét hangsúlyozni és tárgyalni a nyelvészeti aspektusokkal együtt. Mindeközben a szerző rámutat, hogy ezek az imatípusok olyan titkolt kommunikációs formák voltak a transzcendens térrel, melyet az egyház hosszú időn át tiltott. Az archaikus népi imádságokat bemutató fejezet végén a korábbiakat alátámasztandó, a szerző meghatározza a szakrális kommunikáció modelljét, két pillér mentén. Egyrészt, mint kommunikatív cselekvést, másrészt, mint verbális szakrális interakciót, annak érdekében, hogy

az értekezés terepmunka-tapasztalatát is ismertesse. Felveti, hogy miként lehetne meghatározni és differenciálni az imamondási gyakorlatot, egyúttal elhelyezni azt a szakrális kommunikációban és az egyén életében. Ám felhívja a figyelmet arra a problémára, hogy a résztvevő megfigyelés az aktus személyes jellege miatt rendkívüli kihívásokat rejt, és csak reprodukció útján ismerhető meg, éppen ezért az antropológiai vizsgálat elengedhetetlen. Kiemelkedő értéke van az esettanulmány ismertetésének, mely az „Egy ember vallásossága" címet viseli. Lovász Irén egy vidéki asszonyt és az ő írott formátumú, egyedülálló életművét mutatja be, mely imákat, énekeket, tapasztalatokat, és mindazt tartalmazza, amely életének szakrális vonatkozását tükrözi. A magyar nyelvű, gyakorlatorientált valláskutatás lebilincselő anyaga az interjú, ugyanis közelről nyújt betekintést az egyszerű ember vallásos felfogásába, ösztönös megnyilvánulásaiba, hitéletébe, gondolataiba; ezt a szerző a Clifford Geertz-i modell alkalmazásával magyarázza. A népi imádságok bemutatása és vizsgálata a szerző szerint azért is releváns, mert képet alkothatunk a rituális aktusról, és dinamikus volta miatt további értelmezésekre ad módot. A korábban bemutatott pragmatikai megközelítés az ima, az átok és áldás körében nemcsak a mások által lejegyzett, hanem a saját esettanulmányaiban is igazolódik, továbbá az áldó, köszöntő és átokformulák ismertetése révén tovább gazdagítja azon források körét, melyek alátámasztani hivatottak gondolatait – ennek révén az értekezés alapjává válik. Egészében elmondható, hogy az újszerű megközelítés, a szakralitás kommunikációtudomány által vizsgálandó aspektusai, a modellalkotás és az imafogalom részletes bemutatása a kötetet sokrétű, további tudományos vizsgálatokat indikáló alapvetéssé teszi. A könyv a szerző 1995-ben megvédett *Szakrális kommunikáció. Népi imádságok pragmatikai, antropológiai megközelítése* című PhD-értekezésére épül, mely nemcsak alapvetése lett a honi kommunikációs vonatkozású, szakralitással foglalkozó vizsgálatoknak, hanem továbbra is nagy figyelmet érdemel.

Formai kéréseink szerzőinkhez

A szöveget Word formátumban, *doc* vagy *docx* kiterjesztéssel kérjük elektronikus úton megküldeni a következő címre: orpheusnoster@googlegroups.com. Általában maximum 1 szerzői ív (40 000 leütés szóközökkel, jegyzetekkel együtt) terjedelmű cikkeket várunk, de ennél jelentősen rövidebb cikk közlését is szívesen vállaljuk. Recenziók esetében a várt terjedelem körülbelül 5–10 000 leütés.

A szöveget a lehető legkevesebb formázással kérjük. A főszövegben használt alapbetűtípus 12 pontos Times New Roman legyen, a lábjegyzetben 10 pontos Times New Roman. Ha a szöveg különleges fontkészletet is igényel, kérjük csatolni a fontkészletet, valamint a cikket *pdf* formátumban is. A főszöveget sorkizártan, 1,5-es sortávolsággal, a bekezdések elején behúzás nélkül kérjük; a lábjegyzetet sorkizártan, szimpla sortávval.

Hivatkozásokat lábjegyzetben és nem végjegyzetben kérünk. Külön irodalomjegyzék, bibliográfia a tanulmány végén nem szükséges. Az első alkalommal való idézést teljes formában kérjük, utána pedig szerző és évszám alapján történő rövid hivatkozással. Kérjük, az *i. m.* hivatkozást csak abban az esetben használják, ha az adott szerzőtől csak egy művet idéznek. Kereszthivatkozások ne legyenek.

A szerző vezetéknevét kiskapitálissal, keresztnevét normál betűvel kérjük, folyóiratcikk, könyvfejezet címét idézőjelek között, normál betűvel, folyóirat, könyv címét dőlt betűvel.

Hivatkozások teljes lábjegyzetben:

– Könyvek, könyvfejezetek esetében

Szerző: *Cím,* Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Szerző: „Fejezetcím". In Uő.: *Könyvcím,* Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

– Gyűjteményes kötetek és bennük megjelent írások esetében

Szerkesztő – Szerkesztő (szerk.): *Cím: Alcím,* Kiadás helye, Kiadó, Évszám.

Szerző: „Cím". In Szerkesztő – Szerkesztő (szerk.): *Cím: Alcím,* Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

– Folyóiratcikkek esetében

Szerző: „Cím". *Folyóirat címe,* Évfolyam római számmal, Évszám/Sorszám. Hivatkozott oldalak.

– Heti- és napilapokban megjelent cikkek esetében
Szerző: „Cím”. *Lap címe,* Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap. Oldalszám.

Hivatkozások rövid lábjegyzetben:

– Egy szerző egy művének használata esetén
Szerző: i. m., Hivatkozott oldalak.

– Egy szerző több művének használata esetén
Szerző (Évszám): Hivatkozott oldalak.

– Az előző lábjegyzetben hivatkozott irodalom másik szövegrésze esetében
Uo., Hivatkozott oldalak.

Minden esetben pontos irodalmi hivatkozást kérünk, megjelölve a kezdő és záró oldalszámot (tehát nem 230sqq. formában), a kettő között gondolatjellel [–]. Kérjük, az oldalszámot csak abban az esetben egyértelműsítsék p. (pp.) betűkkel, ha az idézett mű jellegéből (katalógus, képkötet) következően egyébként nem volna világos, hogy oldalszámról van szó. Internetes hivatkozások esetén kérjük ellenőrizni, hogy az idézett oldal elérhető-e még, s kérjük a hivatkozás, illetve az ellenőrzés dátumát is feltüntetni.

Kérjük, klasszikus auktorok idézésénél ne alkalmazzanak kiskapitálist. Az auktorok nevét és műveik címét lehet a szakmában bevett rövidítésekkel külön magyarázat nélkül alkalmazni. Tudományos közéletünkben kevéssé ismert folyóiratok, sorozatok, kézikönyvek címét vagy ne rövidítve írják, vagy az irodalomjegyzék (illetve ennek hiányában a cikk) végéhez csatoljanak rövidítésjegyzéket.

Az idegen nyelvű, latin betűs kifejezéseket és idézeteket kérjük dőlt betűvel szedni, a görög, héber, kopt és szír idézeteket a megfelelő betűvel (más nyelvű szövegeket is szívesen látunk eredeti írásmóddal). Kérjük, hogy ne külön görög, héber stb. betűkészletet használjanak, hanem unicode betűket (ha egyes ékezetes betűket az alapbetűtípussal nem tudnak létrehozni, Palatino Linotype betűt ajánlunk). Dőlt betűs idézet elején és végén nem szükséges idézőjelet használni. Ha az idézet zárójelen belül szerepel, a zárójel is legyen dőlt.

A görög neveket a szerző szándéka szerint tudományos vagy magyaros (az Akadémiai Helyesírásnak megfelelő) átírásban, egy cikken belül következetesen kérjük. Kérjük, görög neveket – latin auktor idézését kivéve – ne írjanak át latinosan (pl. Achilles, Homerus).

Képek esetén a képaláírásokat a szöveg legvégén beszámozva kérjük megadni. A képeket ne ágyazzák be a dokumentumba, hanem külön képfájlban, a lehető leg-

nagyobb méretben és felbontásban (min. 1000x1000 pixel) küldjék, és a szövegben jelöljék meg, hová szerkesszük be azokat.

A tanulmányokhoz kérünk kb. 10 soros magyar és angol (vagy esetleg német, francia, olasz) nyelvű rezümét, valamint kulcsszavakat magyarul és angolul a cikkel közös fájlban, a szöveg végén. Az angol nyelvű absztrakt előtt angolul is szerepeljen a cikk címe, a szerző nevével együtt. Kérjük, hogy szerzőink nevük mellett adják meg a következő információkat: születési év; tudományos fokozat; a tudományág, melynek művelőjeként a „Számunk szerzői" rovatban szeretnék magukat azonosítani; oktatási-kutatási hely. Recenziók esetében a recenzeált mű minden könyvészeti adatát kérjük a cikk címében, ill. alcímében megadni.

A korrektúrát a Word *Eszközök* menüjének *Változások követése* gombja alatt a *Módosítások elfogadása vagy elvetése* lehetőségnél, az *Elfogadja*, illetve *Elveti* gombokkal az adott helyen jelezve kérjük vissza.

Authors should submit Word files (written in a recent version of MSWord) to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>. Articles and essays should not normally exceed 40 000 characters (including spaces, notes), however The Editorial Board welcomes much shorter manuscripts, too. Book reviews should be between 5 000 and 10 000 characters in length.

The following general rules should be followed: text alignment is left and right justified (centered text); non-indented paragraphs; use as little formatting as possible, and italics where appropriate; do not add extra space between paragraphs; if using special fonts and characters, font file(s) and a copy of the manuscript in PDF format should be sent to the given email address. Main text: Times New Roman 12-point type; line spacing is 1.5. Footnotes: Times New Roman 10-point type; should not be separated by a full blank line; line spacing is single.

Use footnotes, not endnotes (i. e. eliminate from the main text unnecessary bibliographical data or parenthetical references to sources). Give complete bibliographical information the first time a work is referenced (opening and closing pages of an article, then the specific pages referred to, using the bare number only, no "p." or "pp.") and also give an individual footnote for each detail to be documented. Subsequent citations should use a short reference; decide on a standard or clear abbreviation for use after the first occurrence, but avoid complicated or ugly acronyms. The title of an article in journal or collection should be in single quotation marks. The title of a journal or book (including collections) should be in italics.

Cross-references should be avoided. References should not be necessarily gathered into a bibliography at the end of the manuscript. In that case the author's name and the year of publication should be given in the subsequent mentions (in footnotes only).

Manuscript references include the location of documents, description and folio. Online references should include URL and followed by the date accessed in square brackets.

Quotations should be given within single quotes (use double quotes only inside single quotes). Longer ones of more than three lines should be indented as a separate paragraph without quotes. Foreign-language texts in Roman type should be in italics. For non-Roman texts (Greek, Hebrew, Coptic, Syrian, etc.) use Unicode fonts.

Figures (tables, illustrations, photos and other artworks) should not be embedded in the text, but submitted separately in JP(E)G or TIF format; properly cropped line drawings should have a resolution of at least 600 dots per inch, greyscale and colour of at least 300 dots per inch at their final size. Colour figures should be supplied in CMYK (not RGB) colours.

Put placeholders into the text to show where the image should appear. Type these placeholders on their own line, flush left, and bracketed (e.g., [Table 1]). Figure captions (with source information) should be numbered, for easy reference, and listed at the end of the document.

The manuscript should be followed by an abstract of 10 lines maximum (i.e. in the same document) in one of the following languages: English, German, French or Italian, and accompanied by some keywords, the Author's name, year of birth, academic degree, current or preferred discipline, and place of employment/research. In the case of book reviews the title should be followed by full bibliographic information.

Proofs will be sent via email to the Authors for checking. Changes to the text should be made by enabling Word's change-tracking mode (under the 'Review' tab), and by accepting or rejecting the Editor's modifications. Corrections should be returned to the Editorial email address.

A folyóirat a következő boltokban kapható:

L'Harmattan Könyvesbolt
Írók Boltja
Gondolat Könyvesház
Párbeszéd Könyvesbolt
ELTE TTK-TÁTK Hallgatói Bolt
Budapesti Teleki Téka
Pécsi Antik Kft. Könyvesboltja (Szent István Könyvesbolt)
ELTE Eötvös Kiadó jegyzetboltjai
Nyitott Műhely

Megrendelhető az orpheusnoster@googlegroups.com címen.

Következő számunk tartalmából

Fábián Zoltán Imre
Feltárás az el-Hoha domb déli oldalán a TT 184 számú sír (Nefermenu) körzetében – 2015

Vanner Szandra
A folytonosság szerepe az egyiptomi királyideológiában

Hegyi Dolores
Ki alapította Dura-Európost?

Turcsán-Tóth Zsuzsanna
Kiket melengetett Artemis Ephesia a „keblei" felett?

Szabó Csaba
Párbeszéd Róma isteneivel – A római vallások kutatásának jelenlegi állása és perspektívái

Pattantyús Manga
„Marmoribus albis de Carraria bonis et pulchris" – Néhány érdekes kikötés firenzei szobrászok márványszobrok készítésére kötött szerződéseiből

Molnár Dávid
Ioannes Pannonius levele: egy irodalmi vagy irodalomtörténeti fikció nyomában